

חלופות לאפוטרופסות בתחום הכלכלי

בזכ!ת

בזכות, המרכז לזכויות אדם
של אנשים עם מוגבלויות, עמותה
מיסודה של האגודה לזכויות האזרח בישראל

12

סעיף 12

עצמאות לאנשים עם מוגבלות

חלופות לאפוטרופסות בתחום הכלכלי

נכתב על ידי עו"ד יותם טולוב
ארגון בזכות

תוכן עניינים

5	מבוא
8	פרק 1 – רקע
8	א. הזכות לכשרות משפטית מלאה
9	ב. קבלת החלטות שונות בעניינים פיננסיים
10	ג. התמודדות עם טיעונים נגד יישום מלא של סעיף 12
10	1. קביעה משפטית כי אדם אינו יכול לדאוג לענייניו באופן עצמאי
11	2. הטלת ספק בכשרותו המשפטית של אדם וביכולתו לקבל החלטות
11	3. החשש מפני נזק
12	ד. החשש מפני נזקים
12	1. מלכודת הפטרנליזם
13	2. אפיון החשש מפני נזקים
13	ה. מדוע אפוטרופוס אינה הפתרון
14	פרק 2 – חלופות לאפוטרופוס בתחום הכלכלי
16	א. מקרקעין
16	1. הקדמה
16	2. חלופות למינוי אפוטרופוס בתחום המקרקעין:
16	א. הערת אזהרה
18	ב. נאמנות
19	ג. פיצול בין בעלות לפירות
20	3. סיכום: מקרקעין
21	ב. בנקאות
21	1. הקדמה
21	2. ההשלכות של מינוי אפוטרופוס בהקשר הבנקאי
21	3. החובות המשפטיות של הבנקים
22	4. הגבלת פעילות בתחום הבנקאי
23	5. חלופות למינוי אפוטרופוס בתחום הבנקאות:
23	א. הוספת שותף בחשבון
24	ב. הרכב חתימה מיוחד

25	ג. הגבלה על משיכת כספים
25	ד. הגבלות נוספות בחשבון
26	ה. השקעת הכסף
26	ו. ייפוי כוח נוטריוני
27	ז. חשבון נאמנות
27	6. סיכום: בנקאות

28	ג. חוזים
28	1. הקדמה
28	2. החשש מפני נזק
29	3. חלופות למינוי אפוטרופוס בתחום החוזים:
29	א. אי השתכללות של חוזה
30	ב. ביטול חוזה
31	ג. הגנות מכוח דיני הצרכנות
31	ד. פיתוח פרוצדורה יעילה לביטול חוזים
32	ה. שינוי הדין המהותי
33	4. סיכום: חוזים

פרק 3 – דילמות בפיתוח חלופות לאפוטרופסות

34	א. ההבדל הדק שבין הגבלה לכפייה
35	ב. האם הגבלה מהווה שלילת כשרות משפטית
35	ג. איזה משקל צריך לקבל החשש מפני נזק
36	ד. היבטים פרוצדורליים של פיתוח חלופות
36	ה. דילמת המדרגה הנמוכה

פרק 4 – סיכום

נספחים

39	נספח 1: הליך כתיבת הדוח
43	נספח 2: מקרים פרטניים ופסקי דין לדוגמה
57	נספח 3: שירות קבלת החלטות נתמכת – המודל השוודי
64	נספח 4: אפוטרופסות, אוטונומיה, קבלת החלטות נתמכת והזיקה ביניהן: כיצד הם נתפסים על-ידי אנשים עם מוגבלות שכלית, אנשים עם מוגבלות נפשית והורים לאנשים עם מוגבלות.

מבוא

הרעיון לכתיבת דוח זה נולד בסמינר של Open Society Foundations, שהתקיים בשנת 2011 במדריד ואשר עסק בדרכים האפשריות ליישום הוראותיו של סעיף 12 לאמנת האו"ם לזכויות של אנשים עם מוגבלויות (Convention on the Rights of Persons with Disabilities, להלן האמנה). משתתפים רבים מארצות שונות – בהם אנשי אקדמיה ונציגים של ארגוני שטח – הגיעו לסמינר כדי לקחת חלק במאמצים לתרגם את סעיף 12 על חמשת סעיפיו למציאות משפטית ויומיומית, כל אחד במדינתו. הייתה התרגשות באוויר. נראה היה כי אנו על ספה של מהפכה, אשר תחזיר לאנשים עם מוגבלויות את אחת מזכויות הבסיס של כל אדם – הזכות לקבל החלטות על חייו. עם זאת, הנציגים השונים שבו ותיארו קושי אמיתי בגיוס שותפים למהפכה, כל עוד אין הם פורטים לפרוטות את חזון הכשרות המשפטית המלאה, ומראים כיצד חזון זה הוא בר מימוש.

פעילים רבים הצביעו על הנושא הכלכלי כעל אחד האתגרים הגדולים ביותר שעמם צריך להתמודד כדי להגשים את החזון של סעיף 12. מדי יום, נשללת זכותם של אנשים רבים עם מוגבלויות לקבל החלטות בנוגע לכסף, לנהל את הקצבה שלהם, להחזיק בנכסים ואף לרשת. החשש לתת לאנשים שנמצאים כיום תחת אפוטרופסות כוח ושליטה על רכושם, מהווה אתגר של ממש. בני משפחה העלו דאגה בדבר עתידם הכלכלי של קרוביהם. עובדים סוציאליים תיארו מקרים של אובדן רכוש והדגישו את חובתם להגן על אנשים בעמדות חולשה. בנקאים הסתמכו על פסקי דין שקבעו כי הם לקו ברשלנות והפרו את חובת הזהירות שלהם כאשר אפשרו לאנשים עם מוגבלויות לעשות פעולות מזיקות בחשבון הבנק שלהם. הבטחת כשרותם המשפטית של אנשים בנוגע לנושאים פיננסיים, זכות שמעוגנת בסעיף 12(5) לאמנה, התגלתה כאתגר מורכב.

שאלות רבות הועלו בהקשר זה:

- מה יעשה אדם אשר אינו מבין את מהות הפעולה הכלכלית שעליו לקבל?
- מהי ההגנה העומדת לאדם אשר עלול לעשות טעות רת גורל עם כספו?
- האם קיימים כלים אוניברסליים (כגון מסלולים בנקאיים או שירותי נאמנות שמיועדים לכל לקוח), בהם ניתן לעשות שימוש כדי להבטיח הגנה סבירה בעניינים כלכליים לאנשים עם מוגבלות?

רבים מארגוני השטח חשו כי חסרות להם תשובות מעשיות לשאלות אלה. היה ברור כי יש ללמוד את ההסדרים המשפטיים הנוגעים לתחומים הפיננסיים השונים כדי להבין מהי המציאות החדשה, שבה ימצאו את עצמם אנשים עם מוגבלויות ללא אפוטרופוס ועם כשרות משפטית מלאה. פעילי זכויות אדם של אנשים עם מוגבלות ועורכי דין מנהלי שעוסקים בזכויות אדם, לרוב אינם מומחים במשפט אזרחי ומסחרי; עורכי דין אזרחיים, בנקאים, רואי חשבון ונציגי חברות מסחריות, לרוב אינם מומחים בזכויות אדם וודאי שאינם נמצאים בעמדת הובלה במאבק להשבת הכשרות המשפטית לאנשים עם מוגבלויות. היה צורך בחיבור בין שתי הדיסציפלינות – זכויות אדם, משפט אזרחי – כדי להבין האם ניתן למצוא תשובות מספקות בדיון הקיים.

ככל שהעמקנו בחיפוש אחר חלופות לאפוטרופסות שיבטיחו כשרות משפטית, הלכו והתבהרו לנו שני סוגי חלופות: חלופה פוזיטיבית וחלופה נגטיבית. החלופה הפוזיטיבית היא זו בלב סעיף 12 לאמנה, הקוראת לקידום אוטונומיה וכשרות משפטית באמצעות מתן תמיכה, סיוע, ליווי ונגישות. בשנים האחרונות השיח

הבינלאומי בנוגע לסעיף 12 עסק רבות בצורך בפיתוח כלים לקבלת החלטות נתמכות. אולם לצד הקטגוריה של חלופה פוזיטיבית קיימת גם קטגוריה של חלופה נגטיבית, קרי חלופה אשר מגבילה את האדם ומגנה עליו מפני סוגים שונים של נזקים, וזאת תוך הבטחת כשרותו המשפטית.¹

מטרתו של דוח זה היא להצביע על חלופות נגטיביות בתחום הפיננסי שיספקו הגנה מפני נזק. ההתמקדות בתחום הפיננסי לא באה להמעיט מחשיבות תחומים נוספים, כגון החלטות רפואיות והחלטות אישיות. כמו כן ההתמקדות של הדוח בחלופות הנגטיביות לא באה להמעיט בצורך בפיתוח חלופות פוזיטיביות, שבראשן תמיכה בקבלת החלטות. להיפך, הכלים שמוצעים בדוח זה משלימים לכלי המרכזי והחיוני של תמיכה בקבלת החלטות. לבסוף, נקודת המוצא של דוח זה היא כי נזק הנו מושג רחב. אובדן עצמאות, אוטונומיה וכשרות משפטית הם נזקים ניכרים, אשר עבור רבים הנם משמעותיים יותר מנזקים פיננסיים.

דוח זה מכיל רקע תיאורטי לדיון על חלופות לאפטרופוס בתחום הכלכלי וכן נספחים המרחיבים את הדיון בנושאים משיקים. כל אלה נועדו לשרת את הפרק המרכזי בדוח – פרק 2, הסוקר את המציאות המשפטית, כמו גם את החלופות המוצעות לאפטרופוסות, בשלושה תחומים כלכליים:

• מקרקעין • בנקאות • חוזים

מטרתו של דוח זה אינן להגדיר מדיניות או להכריע בשאלות הרבות שמעלה יישומו של סעיף 12; על אף תוכנו, הדוח אף לא נועד להכריע בעד שימוש בחלופות הנגטיביות המספקות הגנה לאנשים עם מוגבלות. מטרתו של הדוח כפולה: לערוך מיפוי של כל אחד מהתחומים, ולספק תשתית של מידע להבנת האפשרויות הקיימות. קרוב לוודאי שקוראיו של דוח זה יסיימו את קריאתו עם יותר סימני שאלה משהתחילו; ובכל זאת, אם בעקבות קריאת הדוח יהיה קל יותר לזהות את השאלות שיש להכריע בהן ויהיה ברור מהן האפשרויות הזמינות ככל שהדבר נוגע לחלופות לאפטרופוסות – הרי שהוא מימש את ייעודו.

1 לקריאת מאמר בנושא אפטרופוסות בעידן זכויות אדם הסוקר את התמורות בתחום אפטרופוסות ואת האבחנה בין חלופות פוזיטיביות לנגטיביות ראו: יותם טולוב וארלן קנטר "של מי החיים שלי? המאבק להשבת האוטונומיה והכשרות המשפטית לאנשים עם מוגבלויות" מעשי משפט ו 45 (2014).

מבנה הדוח

דוח זה מורכב מחמישה פרקים:

בפרק הראשון מובא **רקע** לדיון על חלופות לאפוטרופסות בתחום הכלכלי. פרק זה נפתח בזכות לכשרות משפטית, המעוגנת בסעיף 12 לאמנה, ובוחר כיצד זכות זו צריכה לבוא לידי ביטוי בתחומי החיים השונים, לרבות התחום הכלכלי. בהמשך מבקש פרק זה להתמודד עם טיעונים המועלים כנגד יישום מלא של סעיף 12 ועם חששות אשר עומדים ביסוד ההתנגדות לביטול האפוטרופסות.

בפרק השני, עיקרו של הדוח, מוצגות **החלופות לאפוטרופסות בשלושה תחומים כלכליים מרכזיים** – **מקרקעין, בנקאות וחוזים**. בכל תחום מובא רקע משפטי קצר, רקע בדבר החשש מפני נזק באותו תחום וכן החלופות המוצעות, תוך בחינת יתרונותיהן וחסרונותיהן.

בפרק השלישי ידונו **סוגיות בפיתוח חלופות לאפוטרופסות בתחום הכלכלי**. פרק זה בנוי ברובו מהצגת דילמות אשר מתעוררות נוכח פיתוחן של חלופות לאפוטרופסות: האם ישנו הבדל בין הגבלה שאדם מקבל על עצמו לבין הגבלה הנכפית עליו? האם כל הגבלה מהווה שלילה של כשרותו המשפטית של אדם? איזה משקל יש לתת לחשש מפני נזק? מהם ההיבטים הפרוצדורליים שיש לתת עליהם את הדעת בעת פיתוח חלופות לאפוטרופסות? מהו המחיר אשר יש לקחת בחשבון בעת פיתוח חלופות כאלה? הדוח אינו מכריע בדילמות השונות, אך פורש את השיקולים השונים בכל אחת מהן.

הפרק הרביעי, סיכום הדוח, דן **בצעדים הבאים המעשיים אשר נובעים ממצאי הדוח**.

לבסוף הדוח כולל ארבעה **נספחים להעשרה**, ביניהם תיאור **הליך המחקר שהניב את הדוח; פסקי דין לדוגמה**, בהם יושמו פרק מן ההצעות שבדוח; **הצגת המודל השוודי של תמיכה בקבלת החלטות**, שהנו אחד המודלים הותיקים בעולם בתחום, וזאת כפרק מהנחת המוצא של הדוח כי קבלת החלטות נתמכת היא כלי חיוני בהבטחת הכשרות המשפטית של אנשים עם מוגבלות; ולבסוף הצגת **מצאיו של מחקר אקדמי** אשר מתבסס על קבוצות מיקוד של אנשים עם מוגבלויות ושל הורים בנוגע לאפוטרופסות, חלופות לאפוטרופסות והיבטים כלכליים.

• • •

דוח זה, אשר נכתב במקור עבור קהל בינלאומי, עבר התאמה מיוחדת עבור הקהל הישראלי. הוא מיועד לאנשי מקצוע העוסקים במינוי אפוטרופסות, לקובעי מדיניות בכנסת ובמשלה, לבני משפחה, לארגונים אשר פועלים להטמעת עקרונות האמנה ולכל מי שנושא זה קרוב ללבו. אך לא פחות מכל אלה, דוח זה מיועד לאנשים עם מוגבלויות, אשר עדיין נאלצים להוכיח כי הם ראויים לשוויון אמיתי; אשר עדיין צריכים להיאבק כדי שלא תישלל מהם כשרותם המשפטית; אשר עדיין נאלצים, בשם טיעונים של הגנה ושיקולי 'טובתם' לראות את חייהם מנווטים על ידי אחרים.

• • •

מחבר הדוח מבקש להודות לגב' תרצה ליבוביץ שיזמה, ייעצה, תרמה רבות והיתה מעורבת בכתיבת הדוח מתחילתו ועד סופו. תודה נוספת לגב' לנה קרזנר, אשר הערותיה המעמיקות סייעו רבות בעריכה הסופית של הדוח.

פרק 1

רקע

א. הזכות לכשרות משפטית מלאה

אחת הזכויות היסודיות העומדות לכל אדם בחברה מתוקנת היא הזכות לנהל את חייו ולקבל החלטות הנוגעות לחייו. זכות זו נגזרת מזכותו לחירות, לאוטונומיה, לכבוד ולעצמאות. בשפה המשפטית זכות זו מעוגנת באמצעות המונח 'כשרות משפטית'. כשרות משפטית היא ההכרה בכך שלאדם מוקנות זכויות, שאותן ביכולתו לממש. מתוקף כשרותו המשפטית יכול אדם לחתום על חוזה, להינשא, לאשר פעולה רפואית, לכתוב צוואה ועוד. נקודת המוצא של שיטת משפט הדוגלת בחירות, בכבוד ובשוויון היא כי לכל אדם צריכה להיות זכות טבועה לכשרות משפטית. זאת, בשונה מחברות לא שוויוניות רבות לאורך ההיסטוריה, בהן הכשרות המשפטית הוענקה רק לקבוצות מסוימות ונשללה מקבוצות רבות כגון נשים, שחורים, עבדים, בני מיעוטים, בני דת אחרת וכו'.

משמעות ההגבלה של כשרותו המשפטית של אדם הנה למעשה מוות אזרחי. האדם אינו יכול לשאת ולתת בענייניו, הוא אינו יכול להחליט כיצד לנהל את רכושו, הוא אינו יכול לקבל החלטות משמעותיות הנוגעות לחייו. במקביל, הכשרות המשפטית אשר נשללה ממנו מואצלת לאדם אחר אשר מקבל החלטות עבורו. אדם זה, אשר נקרא 'אפוטרופוס', מחזיק למעשה בהגה חייו של האדם נטול הכשרות המשפטית. האפוטרופוס קובע את כיוון הנסיעה, את מהירותה ואת נקודות העצירה. הפגיעה בחירות, באוטונומיה, בעצמאות ובשוויון במקרים של מינוי אפוטרופוס היא קשה. אנשים תחת צו אפוטרופוס נמצאים בעמדת נחיתות גורפת ככל שהדבר נוגע ליכולתם לנהל את חייהם ולשלוט בענייניהם.

האפוטרופוס – לעתים קרוב משפחה ולעתים גוף חיצוני – אחראי על הטיפול בכל העניינים שנמצאים תחת צו האפוטרופוס. עניינים אלה יכולים להיות בתחום האישי, הרפואי או הכספי של האדם לו הוצא הצו. האפוטרופוס הוא הגורם המוסמך לקבל את ההחלטות בתחומים אלה וחתירתו היא שנדרשת כדי להוציא לפועל כל החלטה בנוגע לאדם. במקביל, האדם אינו יכול עוד להמשיך ולקבל החלטות רבות בחייו באופן עצמאי ולהוציאן לפועל.

האמנה לזכויות אדם של אנשים עם מוגבלויות (CRPD) יוצרת מהפכה של ממש בסוגיה זו. סעיף 12 [לאמנה](#) כולל חמישה סעיפים, תחת הכותרת 'הכרה שווה בפני החוק':

סעיף 12 הכרה שווה בפני החוק

1. מדינות שהן צדדים שבות ומאשרות כי לאנשים עם מוגבלויות הזכות להכרה בכל מקום, כבני אדם בפני החוק.
2. מדינות שהן צדדים מכירות בכך שאנשים עם מוגבלויות הינם בעלי כשרות משפטית שווה לזו של אחרים, בכל היבטי החיים.
3. מדינות שהן צדדים תנקוטנה אמצעים הולמים כדי להבטיח לאנשים עם מוגבלויות גישה לתמיכה שהם עשויים להזדקק לה, על מנת לממש את כשרותם המשפטית.
4. מדינות שהן צדדים תבטחנה כי כל האמצעים הנוגעים למימוש הכשרות המשפטית יכללו הגנות הולמות ומועילות למניעת ניצול לרעה, בהתאם למשפט הבינלאומי של זכויות האדם. הגנות אלה תבטחנה כי אמצעים הנוגעים למימוש הכשרות המשפטית יכבדו את הזכויות של האדם, את רצונו ואת העדפותיו; יהיו נטולי ניגוד עניינים והשפעה בלתי הוגנת; יהיו מידתיים ומתאמים לנסיבותיו של האדם; יחולו לפרק זמן קצר ככל האפשר ויהיו כפופים לביקורת סדירה של רשות או גוף שיפוטי מוסמכים, עצמאיים וחסרי פניות. היקף ההגנות ייקבע באופן יחסי לדרגת ההשפעה של אמצעים אלה על זכויותיו וענייניו של האדם.
5. בכפוף להוראות סעיף זה, תנקוטנה מדינות שהן צדדים את כל האמצעים ההולמים והמועילים להבטחת הזכות השווה של אנשים עם מוגבלויות להיות בעלי רכוש או לרשתו, לקבוע את ענייניהם הכספיים, ולקבל גישה שווה להלוואות בנקאיות, משכנתאות, וסוגי אשראי כספי אחרים, ויבטיחו כי לא יישלל רכושם של אנשים עם מוגבלויות באופן שרירותי.

סעיף 12 לאמנה מהווה אתגר אמיתי לחוק הכשרות המשפטית והאפורטרופסות, התשכ"ב-1962. במסגרת חוק זה מכריזים בתי משפט לענייני משפחה מידי שנה אלפי אנשים כאל חסויים תחת אפורטרופסות. כיום מעל 40,000 אנשים עם מוגבלות ואנשים זקנים בישראל אינם נהנים מכשרות משפטית של ממש; לא ניתנת להם עזרה שמטרתה לסייע להם לממש את כשרותם המשפטית; אמצעי ההגבלה עליהם אינם מידתיים – כך למשל 90% מהמינויים הם גורפים, למרות האפשרות למנות אפורטרופוס על תחום ספציפי; ומדי יום נשללת זכותם לנהל את ענייניהם הכספיים ולהחזיק ברכוש. במקרים אחרים, הגם שלא נעשה שימוש בכלי של מינוי אפורטרופוס, בפועל חייהם של אנשים עם מוגבלויות מנוהלים על ידי אנשים אחרים: זה המצב כאשר בני משפחה מעדיפים להימנע ממינוי אפורטרופוס, מטעמים שונים, אך בפועל מקבלים את ההחלטות השונות בחייו של האדם עם המוגבלויות. גם מצידם של נותני שירות, פעמים רבות אנשים עם מוגבלות, עם ובלי אפורטרופסות, מקבלים יחס מפלה, שביסודו התפיסה כי הם אינם יכולים לקבל החלטות בתחומים רבים.

נקודת המוצא של דוח זה היא העקרונות שבסעיף 12 לאמנה; נקודת הייחוס שלו היא הדין הקיים. הרצון לצמצם את הפער בין שתי אלה הוא שעומד ביסוד הדוח.

ב. קבלת החלטות שונות בעניינים פיננסיים

הזכות לכשרות משפטית משפיעה על כל תחומי חייו של האדם. ובכל זאת סעיף 12(5) לאמנה מדגיש במיוחד את התחום הפיננסי. הסעיף מורה כי:

בכפוף להוראות סעיף זה, תנקוטנה מדינות שהן צדדים את כל האמצעים ההולמים והמועילים להבטחת הזכות השווה של אנשים עם מוגבלויות להיות בעלי רכוש או לרשתו, לקבוע את ענייניהם הכספיים, ולקבל גישה שווה להלוואות בנקאיות, משכנתאות, וסוגי אשראי כספי אחרים, ויבטיחו כי לא יישלל רכושם של אנשים עם מוגבלויות באופן שרירותי.

הוראה זו באה על רקע פגיעה רחבה וקשה בזכותם של אנשים עם מוגבלויות לנהל את ענייניהם הפיננסיים. אנשים עם מוגבלויות שמונה להם אפוטרופוס אינם יכולים לנהל את חשבון הבנק שלהם; אינם יכולים לבצע כל פעולה בנכס שבבעלותם ולעתים אף מאבדים את בעלותם עליו; אינם יכולים לעשות שימוש חופשי בכספי המשכורת שלהם והם מוגבלים ביכולתם לבצע עסקאות חוזיות. לעתים נשללת מהם הזכות לרשת, ומימוש העיזבון מותנה במינוי אפוטרופוס ליורש עם המוגבלות. הפגיעה בזכויות הפיננסיות משליכה גם על תחומים נוספים, שכן אדם אשר אינו רשאי לנהל את כספיו באופן עצמאי, אינו יכול לקבל באופן עצמאי החלטות הנוגעות לענייניו האישיים. חופשה בחו"ל, הרשמה לחוג, מעבר מקום מגורים, קניית מתנות לנכדים – כל אלה הנן החלטות שדורשות כשרות משפטית כלכלית. פגיעה בכשרות המשפטית של אדם בתחום הכלכלי, אם כן, הנה נפוצה, והיא פוגעת באופן עמוק בעצמאות ובאוטונומיה של האדם.

לבסוף, בעוד שניתן לזהות גמישות מסוימת בקרב קובעי מדיניות בכל הנוגע לזכותו של האדם לקבל החלטות בתחומים רפואיים או אישיים, הרי שעדיין רווחת הדעה בקרב קובעי מדיניות רבים כי יש להגביל את הכשרות המשפטית הפיננסית של אנשים עם מוגבלויות, וזאת כדי 'להגן' עליהם. כך, למשל, כאשר 60 אנשי מקצוע מתחום בריאות הנפש בישראל נשאלו מהם היתרונות במינוי אפוטרופוס – התשובה המובילה (53% מהמשיבים) הייתה כי יש צורך בכך כדי לדאוג לענייניו הכלכליים של אדם ולהגן עליהם. כפועל יוצא, נראה כי התחום הפיננסי הוא בעל מורכבות ורגישות מיוחדות, ככל שהדבר נוגע ליישום הוראות סעיף 12 לאמנה. לאור כל זאת, בכוונת דוח זה להתמקד בתחום הפיננסי ולהרחיב עליו את הדיבור.

ג. התמודדות עם טיעונים נגד יישום מלא של סעיף 12

שלושה טיעונים נפוצים מושמעים כהצדקה למנות אפוטרופוס על אדם תוך הגבלת כשרותו המשפטית. נבקש להתמודד עם כל אחד מהטיעונים הללו:

1. קביעה משפטית כי אדם אינו יכול לדאוג לענייניו באופן עצמאי

אחד הטיעונים המועלים בעד מינוי אפוטרופוס הוא כי האדם עם המוגבלות אינו יכול לדאוג לענייניו באופן עצמאי ועל כן יש להחליף את שיקול דעתו בשיקול הדעת של האפוטרופוס. זהו אף המבחן שחוק הכשרות המשפטית מגדיר כדי להכריע האם יש להכריז על אדם כפסול דין והאם למנות לו אפוטרופוס.

כנגד תפיסה זו נטען כי רבים בחברה הכללית אינם יודעים לנהל את ענייניהם באופן עצמאי וזקוקים לסיוע ולעזרה. הדבר בולט ביתר שאת בתחום הפיננסי, שבו נדרש ידע מקצועי שחסר למרבית האוכלוסייה. בתחום זה אף נהוג להיעזר בשלל יועצים ותומכים – יועץ השקעות, יועץ משכנתאות, רואה חשבון, בנקאי. במקביל, אנשים רבים נוהגים להיעזר בבני משפחתם בתחומים הכלכליים. כלומר, אנשים עם מוגבלות הזקוקים לתמיכה, ליווי ועזרה בקבלת החלטות, אינם שונים מכל אדם אחר הזקוק אף הוא לכל אלה. בעוד שאף אחד לא ישקול למנות אפוטרופוס לאדם ללא מוגבלות אשר זקוק לסיוע מקצועי או אישי כדי לקבל החלטות בתחומים שונים, הרי שכן ממנים, פעם אחר פעם, אפוטרופוס לאנשים עם מוגבלויות שזקוקים לעזרה דומה.

הקביעה כי אדם עם מוגבלות הזקוק לעזרה כדי לנהל את ענייניו צריך להיות תחת מינוי אפוטרופוס, מהווה, אפוא, אפליה וניצול של מוחלשותו. יודגש כי ייתכן ויש אנשים אשר בשל רמת תפקודם, בידודם החברתי, נסיבות חייהם וכו' אינם יכולים לנהל באופן עצמאי הליך קבלת החלטות בתחום מסוים או במרבית התחומים; אולם אנשים אלה לא זקוקים לאפוטרופוס אלא לתמיכה ולסיוע בקבלת החלטות ובניהול ענייניהם.

עוד יוער כי הרטוריקה בעניין זה מסווה שיקולים אחרים: פעמים רבות אדם יודע לקבל החלטות באופן עצמאי, אך החלטותיו נתפסות כבלתי שקולות או כמנוגדות לנורמה הראויה בעיני אנשי מקצוע. כך, למשל, אדם יכול להחליט כי הוא מבקש להוציא רשיון נהיגה, כי הוא מעוניין לשלם כסף למישהו כדי שיהיה חבר שלו או כי הוא מעוניין לאכול מאכלים מתוקים למרות שיש לו סכרת. אדם כזה מסוגל לקבל החלטות בענייניו, אך תוכן החלטתו אינו עולה בקנה אחד, פעמים רבות, עם ערכי החברה ו/או עם תפיסת אנשי המקצוע. מינוי אפוטרופוס

במקרים כאלה, תוך שלילת חירותו של אדם, מהווה דרך עקיפה להתערב בתוכן החלטתו של אותו אדם. דוגמה זו מעלה את השאלה בדבר מידת חובתה של חברה להתערב ולהגן על אדם מפני המחיר והנזקים האפשריים שעלולים לנבוע מהחלטתו. ההכרעה בשאלה זו אינה פשוטה, והיא תידון בקצרה בפרק 3.

לסיכום, שלילת הכשרות המשפטית תוך מינוי אפוטרופוס אינה המענה ההולם לאדם אשר זקוק לעזרה כדי לקבל החלטות בחייו ולנהל את ענייניו.

2. הטלת ספק בכשרות המשפטית של אדם וביכולתו לקבל החלטות

טיעון נוסף המועלה כהצדקה למינוי אפוטרופוס נוגע להטלת ספק בדבר כשרותו המשפטית של אדם. כך למשל, אחד מתנאי הסף להפיכת חוזה למחייב (בשפה משפטית 'שכלול החוזה') הוא קיומה של כוונה הדדית לעריכת החוזה בין הצדדים מרצון ובלי אונס ('גמירות דעת'). היעדר גמירות דעת בנוגע לפעולה משפטית עשוי להוות עילה למינוי אפוטרופוס, אשר יוכל להוציא לפועל את אותה פעולה. למעשה, חוקים במדינות רבות מורים על מינוי אפוטרופוס לאדם אשר אינו יכול להבין את משמעות פעולותיו ואת השלכותיהן. יש הטוענים כי מבחן זה עולה בקנה אחד עם הוראות סעיף 12 לאמנה, שכן מדובר במבחן ענייני ואוניברסלי שבוחן את מידת ההבנה של האדם לגבי פעולותיו בלא קשר למוגבלות; עם זאת, ברי כי מבחן זה מיושם בעיקר על אנשים עם מוגבלויות.

בפרקטיקה, פעמים רבות הדרישה למינוי אפוטרופוס אינה באה מצד הרשויות כי אם מצד גורם שלישי: כאשר אדם עם מוגבלות צריך לקבל החלטה חשובה בחייו (ביצוע ניתוח, מעבר למסגרת מגורים, פתיחת חשבון בנק), נותן השירות הרלוונטי (הרופא, המשכיר, הבנקאי) עשוי להטיל ספק בנוגע למידת ההבנה של האדם את ההחלטה ואת השלכותיה. רופאים רבים, למשל, עשויים לדרוש מינוי אפוטרופוס בטרם יבצעו פעולה כירורגית, מתוך חשש שהמטופל אינו מבין הבנה מלאה את אופי ההחלטה שהוא נדרש לקבל ואת תוצאותיה. חשש זה מוגבר על רקע תביעות משפטיות בגין רשלנות ובגין אי עמידת נותני שירות בחובת הזהירות המוטלת עליהם. גם במקרים בהם אין אפוטרופוס רשמי, תהליך קבלת ההחלטות מתנהל פעמים רבות אל מול קרובי המשפחה, בלי לשתף את האדם ומבלי להכיר בזכותו לקבל את ההחלטה.

כנגד הטיעון של 'היעדר כשרות משפטית' ראוי לפתוח ולומר כי הזכות לכשרות משפטית אינה תלויה ביכולת או ברמת תפקוד, שכן היא זכות טבועה לכל אדם באשר הוא – ממש כפי שהזכות להצביע בבחירות נתונה לכל אדם, ללא קשר לרמת תפקוד או הבנה. בנוסף, המבחנים לקביעת מידת ההבנה מתבססים פעמים רבות על המודל הרפואי וכן הם חוטאים בהיותם גורפים וכלליים, מבלי שיתנו את הדעת לאופי המגוון של ההחלטות השונות. מעבר לכך, גם אם אדם אינו מבין את אופי הפעולה שברצונו לבצע, מוטלת חובה על נותן השירות ועל הסביבה להנגיש לו מידע לגבי ההחלטה ולספק לו תמיכה בקבלת ההחלטה, במקום לשלול ממנו כליל את היכולת להחליט. לבסוף, קיימים מספר כלים בדיני החוזים שעשויים לסייע לנו להתמודד עם הטיעון של 'היעדר כשרות משפטית'. על כך נפרט בפרק 2 לדוח זה.

עם זאת, נציין כי טיעון זה, בשונה מיתר הטיעונים, מציב בהקשרים מסוימים אתגר אמיתי ליישום מלא של סעיף 12. כך, למשל, דיני החוזים כוללים דרישה בסיסית כי הצדדים מבינים את תוכן החוזה עליו הם חותמים; אפשר לראות בנקל כיצד שימוש במבחן זה בהקשר של חוזים, כשמדובר באדם עם מוגבלות, עשוי לרוקן מתוכן את הבשורה של סעיף 12. דומה, אפוא, שבכדי להבטיח שוויון לאנשים עם מוגבלויות בתחום הכשרות המשפטית, יש צורך בפיתוח מבחנים חדשים, אשר משנים את האופן שבו החברה חושבת על כשרות משפטית ועל הפעלתה.

3. החשש מפני נזק

טיעון נוסף ומרכזי המועלה כהצדקה למינוי אפוטרופוס הוא החשש מפני נזק שעשוי להיגרם לאדם ללא מינוי כזה. דוח זה מבקש להתמקד בחשש זה, ובצורך לפתח חלופות לאפוטרופוסות אשר נותנות מענה לחשש מפני נזק. על כך בפרק שלהלן.

ד. החשש מפני נזקים

1. מלכודת הפטרנליזם

הדיון על 'הגנה' בהקשר של אנשים עם מוגבלויות הנו דיון בעייתי, אשר ניצב בראש מדרון חלקלק ותלול. במשך עשורים רבים, בשם שיקולי הגנה, הוגבלו זכויותיהם של אנשים עם מוגבלויות בכל תחומי החיים: מטעמי הגנה, הודרו אנשים מהקהילה והושמו במוסדות; מטעמי הגנה, נשים עם מוגבלויות עברו עיקור; מטעמי הגנה, נכפה טיפול רפואי ותרופתי על אנשים עם מוגבלויות. בצדק רב, עצם אזכורו של שיקול זה מעורר אי נוחות והתנגדות בקרב כל מי שזכויות אדם של אנשים עם מוגבלויות יקרות ללבו. בנוסף, הדיון על הגנה מפני נזקים, בהקשר של אנשים עם מוגבלויות, מאופיין בפטרנליזם רב. דיונים מקבילים בנוגע להגנה מפני נזקים של אנשים ללא מוגבלויות – אנשים החיים בעוני, אנשים המכורים לסמים ולאכזוהול, דרי רחוב – יוצאים כולם מנקודת מוצא של כשרות משפטית מלאה.² נקודת מוצא זו חסרה פעמים רבות בדיון על אנשים עם מוגבלויות. לבסוף, אנשים רבים ללא מוגבלויות, אשר חשופים לנזקים בשל התנהגות רשלנית מצדם, אינם נבחנים בזכוכית המגדלת האופיינית לשיח בנוגע לאנשים עם מוגבלויות. כך, למשל, אדם עם מוגבלויות אשר מתקשר באמצעות תקשורת חלופית (כגון לוח תקשורת עם אותיות) עשוי להידרש, בבואו לפתוח חשבון בנק להוכיח כי הוא מבין לעומק את המשמעות של פעולה זו – דבר אשר לא נדרש מכל אדם אחר – וזאת אך ורק בשל מוגבלותו התקשורתית. למעשה, עצם הדיון על הגנה של אנשים עם מוגבלויות, הנו מפלה, והכוונת הטובות שמאחורי דיון זה אינן משנות עובדה זו.

עם זאת, השיקול של הגנה מפני נזקים צריך להילקח בחשבון בדיון על יישום סעיף 12 לאמנה ועל ביטול הסדרי אפוטרופסות, מכמה טעמים. ראשית, איננו פועלים בריק ציבורי. השיקול של הגנה נשלף פעם אחר פעם בכל דיון, כשיקול נגד ביטול אפוטרופסות ונגד החזרת הכשרות המשפטית לידי האדם. גם אם שיקול זה הנו בעייתי – עלינו לתת עליו את הדעת. שנית, אנשים עם מוגבלויות בעצמם מדברים על הצורך בפיתוח הגנות מסוימות עבורם. כך, למשל, אנשים עם מוגבלויות שכלית ונפשית, אשר רואיינו במסגרת מחקר על גישות לאפוטרופסות (נספח 4), ציינו כי לעתים הם מעוניינים במעורבות של אחרים כדי להגן עליהם מפני טעויות אשר הם עשויים לעשות או מפני ניצול של אחרים. אולם, בהיעדר עיסוק בנושא זה בקרב פעילים בתחום המוגבלויות, נותר הנושא בהשפעה הבלעדית של יתר ה'שחקנים' על המגרש, וכך נוצר מצב בו ההגנות הניתנות כיום הן דרקוניות ופוגעניות. שלישי, בני משפחה חוששים מאוד לשלומם הכלכלי של יקיריהם בעלי המוגבלויות. חשש זה של קרובי משפחה, הורים, ילדים ואחים, הוא חשש אשר יש לקחת בחשבון (גם אם הוא מושפע מנטייה להגנת יתר מצד בני משפחה), היות והם אלה שמעניקים פעמים רבות את התמיכה לאדם עם המוגבלות; היות והם שותפים פוטנציאליים חשובים למאבק כנגד מינוי אפוטרופסות; היות והם הגורם המרכזי שבכוחו לעודד את קרוב המשפחה עם המוגבלות לעצמאות גדולה יותר, בהינתן ערובות לכך שאותו אדם לא יהיה חשוף לנזק כלכלי.

על כן, היות ומדובר בדוח שמבקש לעורר דיון פתוח ומעמיק, נבקש להתמקד בשאלת החלופות הנגיביות לאפוטרופסות, אשר יכולות לתת הגנה מפני נזקים כלכליים, תוך תמיכה בחירות ובאוטונומיה של האדם עם המוגבלות.

2 יש מספר חריגים לאמירה זו: יש מדינות (ספרד, פורטוגל והמדינות הלטינו-אמריקאיות) שבהן התנהלות כלכלית בלתי אחראית עשויה להיות עילה למינוי אפוטרופוס, ללא קשר למוגבלות. אנשים אלה, הנקראים "prodigos", חשודים בכך שהם מבזבזים את כל רכושם באופן בלתי רציונלי ועל כן זקוקים לאפוטרופוס. בארמניה, אנשים ללא מוגבלות עם התמכרויות לסמים ולאכזוהול עשויים להיות תחת אפוטרופסות חלקית, בעוד שאנשים עם מוגבלויות יהיו תחת אפוטרופסות מלאה. ולבסוף, משרד הרווחה בישראל המליץ על הרחבת חוק הכשרות המשפטית כך שיש לכלול גם אנשים הנתונים להשפעה בלתי הוגנת (כגון חברי כתות). המלצה זו זכתה לביקורת רבה בשל פגיעתה באוטונומיה ובחירות של אנשים גם במצבים לא פשוטים של חברות בכתות.

2. אפיון החשש מפני נזקים

בדיוננו על פיתוח חלופות להגנה מפני נזקים, עלינו לתת את הדעת לשלושה סוגי חששות (גם אם מדובר בחששות מוגזמים או שגויים). חששות אלה מועלים פעם אחר פעם על ידי אנשי מקצוע ובני משפחה. לעתים הם מועלים גם על ידי אנשים עם מוגבלות:

1. **חשש מפני ניצול** – חשש כי אדם יהיה חשוף לניצול מצד החברה, כולל, בין היתר 'פיתוי' לרכוש מוצרים יקרים שהוא אינו צריך, שכנועו לחתום על כתב ערבות ובכך לגלגל עליו חובות של אחרים, ריקון חשבון הבנק שלו ועוד.
2. **חשש מפני נזק במעשה** – חשש כי אדם עלול לקבל החלטות אשר יסבו לו נזק כבד, כגון החלטה לבזבז את כספו ואת חסכוניותו, החלטה לבצע פעולה רפואית מיותרת, החלטה להתפטר בתדירות גבוהה ממקומות עבודה, החלטה למכור את נכסיו במחיר הפסד או בניגוד מובהק לטובתו.
3. **חשש מפני נזק במחדל** – חשש כי אדם יגרום לעצמו נזק כתוצאה מכך שאינו דואג לענייניו, לרבות הזנחה בריאותית, מגורים בתנאים קשים (דרי רחוב, היגינה ירודה של הבית וכו'), אי דאגה להסדרת חובות, אי מיצוי זכויות וזכויות.

בפרק 2, הדין בחלופות הנגיביבות, ניתן את דעתנו לסוגי הנזק השונים בכל תחום ותחום.

ה. מדוע אפוטרופסות אינה הפתרון

מינוי של אפוטרופוס אינו מהווה מענה הולם לחשש מנזק, וזאת מסיבות רבות. בראש ובראשונה, אפוטרופסות מהווה הפרה ברורה של סעיף 12 לאמנה בשלילתה את כשרותו המשפטית של אדם, תוך העברת שרביט קבלת ההחלטות לאדם אחר. סיבה אחרת, אשר לא תידון בדוח זה, היא כי ההגנה שהאפוטרופסות נותנת היא פעמים רבות חלקית וחסרה, גם לשיטתם של הדוגלים במתן משקל מכריע לשיקולי הגנה.

כפי שלא יעלה על הדעת לכלוא אדם כדי להגן עליו מפני נזקים, כך לא יעלה על הדעת לשלול ממנו את כשרותו המשפטית, תוך יצירת קטגוריה של תת-אזרח. למתקשים עם טיעון זה, מוצעת האנלוגיה הבאה: מדוע המדינה אינה רואה לנכון להגביל את כשרותם המשפטית של אנשים ללא מוגבלות המכורים להימורים או לקניות אשר מפסידים את כל כספם? מדוע אין היא מגבילה את הכשרות המשפטית של עברייני מס או של אנשים שבתום לב נקלעו לחובות כבדים? העובדה כי האדם חשוף לנזקים מצדיקה מתן עזרה וסיוע, פיתוח כלי ענישה אפקטיביים כנגד ניצול ובמידת הצורך ייתכן שאף הטלת הגבלות מסוימות וענייניות, אך ודאי שלא שלילת כשרות משפטית גורפת ומינורי אפוטרופוס.

בנוסף, סעיף 12(4) לאמנה מורה כי כל אמצעי שנוגע להפעלת הכשרות המשפטית צריך להיות פרופורציונלי ותפור אישית לנסיבות חייו של האדם. אפוטרופסות אינה עומדת בדרישות אלה, בראש ובראשונה כי קיימים אמצעים שפגיעתם פחותה בהרבה שיכולים היו להשיג את אותה תכלית של הגנה מפני נזקים, אך תוך שמירה על כשרותו המשפטית של האדם.

עיקרו של דוח זה מבקש לבחון את אותם כלים חלופיים שיכולים לספק הגנה בתחום הפיננסי, מבלי לשלול את כשרותו המשפטית של האדם ומבלי למנות לו אפוטרופוס.

פרק 2

חלופות לאפוטרופוס בתחום הכלכלי

בפרק זה נפרט חלופות לאפוטרופוסות בתחום הכלכלי. החלופות בכל תחום ותחום מתבססות על מספר תובנות:

החשש מפני נזק הוא אמיתי – החשש מפני נזק והצורך לפתח הגנות כנגדו, אשר עומדים ביסוד הצורך באפוטרופוסות או בחלופותיה, צריכים לקבל משקל של ממש. ראשית, כי חשש זה מבוסס על מקרים שהיו; שנית, כי מדובר באחד השיקולים המרכזיים שמובילים למינוי אפוטרופוס; שלישית, כי גם אנשים עם מוגבלויות מוטרדים מחשש זה.

פתרונות אוניברסליים קיימים – אנשים עם מוגבלויות אינם היחידים שנדרשים להתמודד עם החשש מפני נזק כלכלי. בני נוער, אנשים עם חובות, אנשים עניים, הורים אמידים המבקשים להעביר לילדיהם הבגירים רכוש, כל אלו ועוד הביאו לפיתוח אמצעי התערבות או מניעה שונים בתחום הכלכלי. פתרונות אלה הנם אוניברסליים בכך שהם אינם מיועדים דווקא לאנשים עם מוגבלויות. קיימת עדיפות ברורה, בבחינת החלופות, לפתרונות אוניברסליים החלים על כלל האוכלוסייה.

הטרונגויות התחום – תחת הכותרת 'תחום כלכלי' מסתתר מגוון רחב של פעולות כלכליות השונות זו מזו באופיין, בהיקפן ובהסדרתן המשפטית. אין מנוס מלמידתן ומהבנתן, בכדי להציב רף מקצועי נאות ככל שהדבר נוגע לחלופות לאפוטרופוסות.

נותני השירות החיצוניים הם שחקן מרכזי – שחקן מרכזי בשדה הכלכלי הנו נותן השירות, על פי רוב גורם מסחרי אשר אינו מצוי בזכויות של אנשים עם מוגבלויות. הבנקאי, המוכר במכולת, נציג שירות הלקוחות, הם גורם מרכזי במרבית האינטראקציות הכלכליות. כל הצעה לחלופה צריכה לקחת בחשבון את הצורך בהטמעתה בקרב אותם נותני שירות.

כאמור, ענייננו בהצגת חלופות לאפוטרופוס בתחום הכלכלי אשר יספקו הגנה לאדם. משלל הנושאים המרכיבים את התחום הכלכלי בחרנו להתמקד בשלושה מרכזיים:

• **חוזים** • **בנקאות** • **מקרקעין**

תחומים אלה עולים שוב ושוב כמרכזיים בשעת מינוי אפוטרופוס, ודאי כאשר הדאגה היא מפני נזק בתחום הכלכלי. כפי שיוצג בהמשך בקצרה ובנספח 1 בהרחבה, כתיבת דוח זה התבססה על עבודת מחקר שכללה מפגש עם אנשים עם מוגבלויות, בני משפחה ואנשי מקצוע וכן מפגש עם ארגונים הפועלים לקידום יישומו של סעיף 12 במדינות שונות. מכולם עלה הצורך לתת מענה בתחומים אלה, וכן הייתה הסכמה שבהינתן מענים טובים לחשש מפני נזק בהם, כך יקל באופן משמעותי לשכנע כי ביטול מוסד האפוטרופוסות הנו צעד מתבקש ואפשרי.

פרק זה דן בכל תחום בנפרד – מקרקעין, בנקאות וחוזים. בכל תת פרק נציג את ההסדר המשפטי הרלוונטי לתחום ואת החשש מפני נזק באותו תחום. כמו כן נציג את החלופות לאפוטרופוסות הקיימות בתחום וחלופות אשר ניתן לשקול לפתח, ונדון ביתרונות ובחסרונות של כל חלופה. חלק מהחלופות המוצעות כוללות הגבלה על פעולות פיננסיות מסוימות. **בפרק 3** נדון בהבחנה שבין הגבלה עצמית לבין הגבלה על ידי גורם חיצוני ונרחיב בדבר הדילמות שההצעות השונות המובאות בפרק זה מעלות. לבסוף, נספח 2 כולל מספר החלטות שיפוטיות שמדגימות כיצד ניתן לעשות שימוש בחלופות שהוצגו.

אופן גיבוש המידע

בכדי לגבש את המידע לצורך המחקר בכל אחד מהתחומים הללו ערכנו שיחות עם:

1. אנשים עם מוגבלויות, בין היתר במסגרת הטיפול של 'בזכות' בפניות של עשרות אנשים עם מוגבלויות שונות – נפשיות, שכליות ותקשורתיות.
2. אנשי מקצוע מהתחום הכלכלי, כולל בנקאים, עורכי דין, גורמים במשרדי ממשלה ואקדמאים שעוסקים בהיבטים שונים שנוגעים לתחום הכלכלי.
3. בני משפחה של אנשים עם מוגבלויות, חלקם המשמשים כאפוטרופוסים וחלקם המלווים באופן לא פורמלי את בן משפחתם עם המוגבלות.
4. אנשי מקצוע המלווים אנשים עם מוגבלויות – עובדים סוציאליים, מנהלי מסגרות דיור, מלווים שיקומיים.

בנוסף, קיימו מפגשים של קבוצה מעורבת אשר כללה מומחה בכל אחד משלושת התחומים, אנשים עם מוגבלויות ובני משפחה, להצגת הקשיים והחלופות. עוד ערכנו קבוצות מיקוד של אנשים עם מוגבלות נפשית, אנשים עם מוגבלות שכלית והורים לאנשים עם מוגבלויות, בהן בחנו עמדות, חששות וחוויות הנוגעות לשאלות שביסוד דוח זה (ראו **נספח 4**). לבסוף קראנו ספרות מקצועית רלוונטית.

צעדים אלה סיפקו לנו את הבסיס לכתיבת הדוח בכלל ופרק זה בפרט.

א. מקרקעין

בחזרה

1. הקדמה

'מקרקעין' הם נכסים שאינם מטלטלין, כלומר קרקע או שדה וכל הבנוי על הקרקע או המחובר אליה, קרי מבנים, בתים ודירות. החשש מפני נזק בתחום המקרקעין כולל מספר תרחישים: אדם המחזיק בדירה אשר עשוי למכור אותה במחיר הפסד; אדם שעלול לרשום את הבעלות על דירתו על שם אדם אחר; הורה שמבקש להוריש לבנו דירה אך חושש מיכולתו של הבן להפעיל שיקול דעת נכון בהחזקת הנכס; אחים שירשו במשותף דירה, וקיים חשש שאחד האחים יפעל ללא שיקול דעת.

החשש מפני נזקים בתחום זה מוביל הורים רבים להימנע מלהוריש נכסים לבנים או בנות עם מוגבלות, או להתנות את העברת הבעלות (או את מימוש העיזבון לאחר פטירתם) במינוי אפטרופוס. כמו כן, פעמים רבות אחים השותפים לירושה עשויים לקדם מינוי של אפטרופוס לאח עם מוגבלות, בשל חשש מפני שיקול דעתו. יודגש כי היות ומדובר בסכומי כסף גדולים, פעמים רבות מעורבים שיקולים לא ענייניים במינוי אפטרופוס. כך, למשל, בדוגמה של האחים, המוטיבציה למנות אפטרופוס יכולה להיות הרצון להותיר חופש פעולה בידי שאר האחים, תוך ניצול עמדת החולשה של האח עם המוגבלות.

2. חלופות למינוי אפטרופוס בתחום המקרקעין:

א. הערת אזהרה

מהי הערת אזהרה?

הערת אזהרה היא התחייבות חוזית הנרשמת במרשם המקרקעין, על פי רוב באמצעות עורך דין. זוהי התחייבות של בעל המקרקעין או בעל הזכות במקרקעין (לאו דווקא אדם עם מוגבלות) לעשות עסקה מסוימת או להימנע מלעשות עסקה. הערת האזהרה מובאת לידיעת הציבור באמצעות עיון בפנקס הפתוח לקהל הרחב, והיא נועדה להודיע לכל מי שמתעניין במקרקעין שלגביהם רשומה ההערה כי קיימת התחייבות לגבי הקרקע. עסקה שנעשתה בניגוד לאמור בהערת האזהרה ניתנת לביטול באמצעות בית המשפט. לענייננו, נכון לעשות אבחנה בין שני סוגים של הערות אזהרה:

- **האחת**, הערה שהאדם רושם בעצמו. אם אדם הוא בעלים של דירה והוא חושש כי מסיבות שונות (מצוקה נפשית, לחץ משפחתי ועוד) הוא עלול לפעול בניגוד לאינטרסים של עצמו, הוא יכול לרשום הערת אזהרה במרשם המקרקעין, אשר מגבילה את יכולתו למכור את הדירה שלו עצמו.
- **השנייה**, הערת אזהרה שאחרים רושמים ואשר מגבילה את האדם מלבצע פעולות בנכס שלו. כך, למשל, אדם יכול להוריש נכס לקרוב משפחה בכפוף לרישום הערת אזהרה, אשר תגביל את היורש מלהעביר את זכויותיו בנכס או מלעשות בו שימוש כזה או אחר.

כיצד עושים שימוש בהערת אזהרה?

הערת האזהרה צריכה לכלול הן את ההגבלה והן את התנאי לשינוי ההערה. עם זאת, ברירת המחדל היא כי מרגע שנרשמה הערת אזהרה נדרשת הסכמתם של כל המוטבים כדי לשנות אותה. כך, למשל, אם נוסח הערת האזהרה הוא 'הימנעות מלעשות עסקה ללא אישורו של דוד', הרי שלא ניתן לבצע עסקה ללא אישורו של דוד ואף לא ניתן למחוק את הערת האזהרה ללא אישורו של דוד.

הערת אזהרה יכולה להכיל הגבלות מסוגים שונים. כך, למשל, מרים יכולה להעביר דירה לבעלות בנה בכפוף לתנאי שחברה הטוב, ראובן, יוכל להמשיך לגור בדירה עד סוף ימיו. במקרה אחר, מרים יכולה להוריש את הדירה לראובן, על אף שהיא אינה סומכת על שיקול דעתו הכלכלי, בכפוף להערת אזהרה הבאה: 'הימנעות מלעשות עסקה בנכס בשווי נמוך יותר מהערכה עדכנית של שמאי מקרקעין'. בכך מבטיחה מרים כי ראובן לא ימכור את הנכס שלא על פי ערכו בשוק. הערת אזהרה היא כלי שאפשר לצקת אל תוכו תכנים שונים, בעלי גמישות שונה. כך, למשל, במקרה בו אדם מבקש להגביל את עצמו במכירת נכס ומבקש להתנות כל עסקה באישורו של אחד מחבריו (דוד ויונתן), הוא יכול לנסח את הערת האזהרה הבאה: 'הימנעות מלעשות עסקה ללא אישור של דוד, ואם דוד לא ירצה או לא יוכל, ימונה יונתן או אדם אחר תוך התייעצות עם יונתן'.

חסרונות של הערת אזהרה

בהקשר הזה יש לתת את הדעת לחשש של אנשים לרשום הערת אזהרה, כיוון שזו מעניקה כוח רב לאדם אחר ומגבילה את יכולתו של רושם ההערה להתחרט. על פי רוב קיימים פתרונות משפטיים לחשש זה. כך, למשל, אם ראובן הוא בעלים של דירה אשר חושש מכך שיתפתה למכור את דירתו במחיר הפסד, הוא יכול לרשום הערת אזהרה אשר מגבילה את יכולתו לבצע פעולה בדירה ללא אישורו של חברו, דוד. כדי למנוע ניצול מצד דוד, ראובן יכול לדרוש מדוד לחתום על ייפוי כוח בלתי חוזר למחיקת הערת האזהרה ולהפקיד את ייפוי הכוח בידיו של עורך דין חיצוני. אם ראובן יתחרט או אם דוד ימעל באמונו, יוכל ראובן לשכנע את עורך הדין כי יש למחוק את הערת האזהרה ולבטלה. פתרון זה יוצר איזון מסוים בין שיקולי ההגנה מפני נזק לבין כיבוד זכותו של אדם לשנות את דעתו או להתחרט בנוגע לכוח שהפקיד בידי אדם אחר.

הערת אזהרה שנרשמת על ידי בית המשפט

ניתן גם לעגן את רישום הערת האזהרה בהחלטה שיפוטית, וכך הערת האזהרה תגביל את יכולתו של אדם לבצע עסקה בנכס ללא הסכמה של בית משפט או של אדם שבית המשפט מינה. אמצעי זה מעניק הגנה גבוהה יותר, שכן גם במקרים בהם אדם מתחרט (ראובן מהדוגמה הקודמת), מרשם המקרקעין לא ימחק את הערת האזהרה ללא אישורו של בית המשפט. מצד שני, רישום ההערה בהחלטה שיפוטית פוגע עוד יותר בחירותו של אדם שיכולתו לפעול הוגבלה.

בנספח 2 מובאות מספר דוגמאות לשימוש בהערת אזהרה על ידי בית משפט במסגרת הליך להסרת אפטרופסות.

הערת אזהרה בירושה

הערת אזהרה היא, כאמור, כלי שיכול לשמש גם בעלים של נכס המבקשים להוריש אותו או להעבירו לאדם אחר. כך, למשל, הורה יכול להעביר דירה לבעלות בנו, ראובן, תוך רישום הערת אזהרה כי ראובן אינו יכול למכור את הדירה עד גיל 30. אם מדובר בירושה, המוריש יכול לרשום בצוואה כי בד בבד עם העברת הזכויות בדירה תירשם הערת אזהרה, ולכלול בצוואתו את תוכן ההערה. אפשרות נוספת היא לקבוע באמצעות הערת האזהרה מי יירש את הנכס מהיורש (יורש אחרי יורש). כך, למשל, אם חברתו של ראובן, מרים מבקשת להוריש לו דירה, היא יכולה לרשום בצוואה שלה מי יירש את הדירה לאחר מותו של ראובן (למשל בתו של ראובן), ואף להורות על רישום הערה אזהרה אשר אוסרת על ראובן לעשות כל עסקה בנכס. בכך, מרים יכולה להבטיח כי בתו של ראובן תירש את הדירה לאחר מותו. פעמים רבות נעשה שימוש בכלי זה כאשר אדם רוצה להבטיח כי הדירה שהוא מוריש לבנו תעבור לנכדיו, ולא תתחלק בין בנו לבין בת זוגו של הבן.

סיכום

הכלי של הערת אזהרה הוא כלי אזרחי אוניברסלי אשר נעשה בו שימוש רב בכדי לסייע לאנשים לשלוט בגורל נכסיהם. בכל מדינה קיים הסדר אחר בנוגע למרשם הטאבו, שמשליך על האפשרות לרשום הערת אזהרה; אולם ככל שחוקי המקרקעין במדינה יותר מוסדרים, כך יגבר השימוש בכלי זה בידי אנשים המבקשים להבטיח את זכויותיהם בנכסיהם. השימוש בהערת אזהרה כחלופה לאפוטרופוס בתחום של מקרקעין נעשה כבר כעת. מדובר בכלי פשוט, אפקטיבי ובמידה רבה מצומצם. ככל שמדובר בהערה שנרשמה על ידי הבעלים של הנכס לפני שהעבירו את הנכס לידי אדם אחר, הרי שמדובר במימוש לגיטימי של חופש הקניין של האדם. ככל שמדובר ברישום הערת אזהרה שנכפה על הבעלים של הנכס, הרי שמדובר בשימוש חריג בכלי ובהגבלה חמורה על חופש הקניין, וכתוצאה ישירה, תקטן הלגיטימיות של השימוש בכלי זה.

יתרונות וחסרונות:

מדובר בהגבלה ממוקדת ואפקטיבית.

הערת אזהרה שנרשמה על ידי בית המשפט מגבילה את חירותו של האדם. כמו כן יש קשיים טכניים בביצועה: על פי רוב דרוש עורך דין כדי לרשום את הערת האזהרה. כמו כן, לעתים הנכס לא מוסדר במרשם המקרקעין ועל כן לא ניתן לבצע רישום מחייב של הערת אזהרה.

ב. נאמנות**מהי נאמנות?**

במסגרת הסדר נאמנות, אדם אחד הנקרא 'נאמן' מנהל רכוש של אדם אחר – ובהקשר של הפרק הזה נכס של אדם אחר. יוצר הנאמנות מקנה שליטה בנכס לנאמן באמצעות חוזה (כתב נאמנות). מרגע העברת הנכס לידי הנאמן, יוצר הנאמנות יוצא מהתמונה ואינו עוד בעל סמכות על הנכס. קיימים סוגים שונים של נאמנויות, חלקן מותירות בידי יוצר הנאמנות כוח להשפיע על פעולות הנאמן, וחלקן אינן מאפשרות זאת. פעמים רבות קיימת אפשרות לביטול נאמנות, ודאי כאשר אפשרות זו נכללה בכתב הנאמנות.

הנאמן חייב לנהל את הנכס שניתן לו לטובת הנהנים, בכפוף למה שנקבע על ידי יוצר כתב הנאמנות. באמצעות הקמת נאמנות יכול היוצר להבטיח כי השליטה ברכוש תהיה בידי אדם אשר הוא סומך על שיקול דעתו, כאשר הפירות, כאמור, יגיעו לידי הנהנה.

מתי נעשה שימוש בנאמנות?

על פי רוב שימוש בנאמנות נעשה כשהורים מבוגרים מבקשים לתת ביטחון כלכלי לאחד מהילדים, כאשר הם אינם סומכים על שיקול דעתו או על יכולתו לנהל נכס מסוים (בשל היותו קטין, בשל תפיסות עולם שונות, בשל מוגבלות או מכל סיבה אחרת). במקרה כזה, ההורים יכולים למנות נאמן אשר מחויב לנהל את הנכס, באופן שייטיב כלכלית עם אותו ילד.

נאמן יכול להיות איש אמון אשר מסכים לשמש כנאמן, או איש מקצוע, כגון עורך דין, אשר משמש כנאמן בשכר. הסכם הנאמנות יכול את זהות הנאמן ואת זהות הנהנה. במקרים הרלוונטיים ייקבע בו שכר הטרחה. ההסכם יכול לכלול גם חובת התייעצות עם אנשי מקצוע; אמות מידה לשימוש בנכס; מנגנון להכרעה במקרה של מחלוקת בין הנאמן לנהנה. הליך הנאמנות מאפשר גמישות בנוגע לבעלות על הנכס: ניתן לרשום את הנכס במרשם המקרקעין על שם הנהנה ולציין בהערת אזהרה כי הוא מנוהל באמצעות נאמן, או לרשום את הנכס על שם הנאמן עצמו ולרשום שמדובר בנאמנות.

אם מדובר בנכס שעובר בירושה, ניתן לציין בצוואה כי לאחר שמנהל העיזבון יחלק את העיזבון, הוא יהפוך לנאמן על הנכס שהועבר לאחד הילדים או שידאג למינוי נאמן.

סיכום

נאמנות עשויה לייתר מינוי אפטרופוס, והיא מאפשרת לשלב שיתוף של אדם בקבלת החלטות — ככל הניתן — לצד הגנה ופיקוח. עם זאת, נאמנות היא חלופה רחבה ומורכבת יותר מרישום הערת אזהרה. בעוד שהערת אזהרה רק מציבה גבולות המשפיעים על השימוש בנכס, הרי שנאמנות מסמיכה אדם אחר לנהל את הנכס ולעתים אף שוללת מאדם את הבעלות על הנכס. עם זאת, נאמנות בגרסה מרוככת מאפשרת לאדם לקבל תמיכה בניהול הנכס. שירות זה עשוי להתאים לאדם המבקש ליהנות מהפירות של בעלותו על הנכס, מבלי לשאת בעול ניהול הנכס.

יתרונות וחסרונות:

מדובר בפתרון ספציפי וגמיש אשר לא דורש פנייה לבית משפט.

אם הנכס נרשם על שמו של נאמן, זכותו של אדם להחזיק בנכס או לנהלו כרצונו מוגבלת. כמו כן מדובר בפתרון יקר המצריך תשלום לעורך דין לעריכת ההסכם ובמקרים רבים תשלום חודשי למנהל קרן הנאמנות. כמו כן, אין פיקוח אפקטיבי על שיקול הדעת של נאמנים וכאשר יש מחלוקת בין הנאמן לבין הנהנה, ידו של הנאמן תהיה על העליונה.

ג. פיצול בין בעלות לפירות

ג.

'פירות' הנו מונח משפטי המתייחס להנאות הנלוות להחזקה בנכס, כגון הזכות לגור בו, או הרווח משכר הדירה שמתקבל מנכס מושכר. בעלים של נכס יכול לקבוע כי הבעלות על הנכס תהיה בידי אדם אחד שהוא סומך על שיקול דעתו, ואילו הזכות ליהנות מהפירות של הנכס תהיה בידי אדם אחר.

כך, למשל, מרים יכולה להחליט להוריש את הדירה שלה לבתה, שרה, בכפוף לזכותו של חברה הטוב, ראובן, לגור בדירה עד סוף ימיו. כמו כן, היא יכולה לציין בצוואה כי שרה לא תוכל למכור את הדירה מבלי שתמצא דירה חלופית לראובן. כדי לתת תוקף לרצונה של מרים המופיע בצוואה, יש לרשום הערת אזהרה במרשם המקרקעין כחלק ממימוש העיזבון.

לסיכום, חלופה זו היא למעשה סוג מסוים של הערת אזהרה. היא עשויה לשמש אנשים המתלבטים בין הרצון שלהם לתת ביטחון כלכלי לאדם קרוב לבין חוסר האמון שלהם ביכולת של אותו אדם להחזיק בנכס בכוחות עצמו.

יתרונות וחסרונות:

כמו בכל הערת אזהרה, מדובר בכלי ספציפי וגמיש אשר לא דורש פנייה לבית משפט.

מבין החלופות שהובאו בתחום זה, מדובר בחלופה בעלת הפגיעה הגדולה ביותר באדם, שכן הנכס אינו בידי אלא ברשות אדם אחר, והוא רק מוגדר כנהנה בנכס. על כן, יש עדיפות ברורה לחלופות האחרות, בהן הנכס רשום על שם האדם.

בחזרה
לתוכן

3. סיכום: מקרקעין

בתחום המקרקעין קיימים כלים אפקטיביים למתן הגנה מבלי למנות אפוטרופוס. עם זאת, ברי כי השימוש בחלופות עשוי לכלול פגיעה בחופש הקניין של אדם על נכסיו. הדבר תלוי, בין היתר, במידת שיתופו של האדם בתנאים שנקבעים ובהסכמתו לכך. מסקירת החלופות עולה כי יש עדיפות לחלופה של הערת אזהרה, בשל היותה חלופה גמישה, זולה ופשוטה. עם זאת, ככל שרמת התפקוד של אדם תהיה נמוכה יותר, כך ייתכן שלא יהיה די בהערת אזהרה, שכן הוא עשוי להזדקק לעזרה בניהול בעלותו על הנכס. עבור מקרים כאלה, קיימת אפשרות למנות נאמן. אולם חשוב לזכור כי במקום נאמן ניתן לשכור עורך דין שיסייע בניהול הנכס או להיעזר בכל אדם אחר מוכן לשמש כ'תומך בקבלת החלטות' לעניין ניהול הנכס. רק במקרים בהם יש חשש מפני נזק בשל שיקול דעתו של אדם, יש יתרון לנאמן על פני מיופה כוח. **בנספח 2** הבאנו פסק דין אשר נוגע לאדם עם מוגבלות שכלית, אשר מתקשה לנהל את הנושאים הנוגעים לדירותיו באופן עצמאי. שילוב של רישום הערת אזהרה לצד מינוי תומך בקבלת החלטות, אפשר לאותו אדם להשתחרר מאפוטרופוסות. זוהי דוגמה לאפקטיביות שעשויה להיות לחלופות שנמנו, בכדי לסייע בביטול אפוטרופוסות ובהשבת הכשרות המשפטית לאדם.

ב. בנקאות

בחזרה
לתוכן

1. הקדמה

חשבון הבנק הוא צומת מרכזי אליו מתנקזים כספיו של אדם. הכנסותיו של אדם ורכושו – משכורת, קצבאות, השקעות – נמצאים על פי רוב בחשבון הבנק שלו, בין אם בחשבון עובר ושב ובין אם בחשבון מיוחד. החזקת חשבון בנק הנה חיונית עבור כל אזרח. על בסיס חשבון בנק ניתן לחתום על הוראות קבע, לקבל הלוואה, להחזיק בכרטיסי אשראי ופנקסי צ'קים.

פעמים רבות מינוי של אפוטרופוס קשור ישירות לחשש מפני נזק בתחום הבנקאי, לרבות בזבוז כספי חסכוניות, כניסה לחובות, חריגה ממסגרת אשראי, או צירוף בעלים בחשבון אשר עשוי לנצל את סמכויותיו לרעה. החשש מפני כל התרחישים האלה מוביל לא אחת למינוי אפוטרופוס. בהקשר זה יוער כי ככל שהאדם מחזיק ברכוש רב יותר כך יגבר העניין של הסביבה בבחינת יכולתו להתנהל באופן עצמאי ובשקילות מינוי אפוטרופוס. משמעות הדבר היא כי לעתים אנשים עניים עם מוגבלות אשר הכנסתם גדלה (עקב זכייה בתביעה, ירושה, קצבאות, מציאת עבודה), עשויים למצוא את עצמם לפתע תחת מינוי אפוטרופוס בטענה כי יש להגן על כספם.

2. ההשלכות של מינוי אפוטרופוס בהקשר הבנקאי

בישראל, אדם אשר מונה כאפוטרופוס חייב ליידע את הבנק בדבר המינוי. חשבון הבנק מוסב לחשבון מיוחד וכל פעולה בו נעשית באישורו של האפוטרופוס בלבד. במקרים מסוימים, כאשר האפוטרופוס נותן הרשאה לאדם, הבנק עשוי לכבד את ההרשאה ולתת לאדם לפעול באופן עצמאי. אולם פעמים רבות הבנק מעדיף להגביר את זהירותו ולדרוש חתימה של האפוטרופוס על כל פעולה, ובכך להגביל את האדם החסוי באופן מוחלט. אפוטרופוס המבקש לאשר לאדם החסוי לנהל חשבון בנק באופן עצמאי (כגון חשבון אליו נכנסת משכורתו של האדם) ייתקל פעמים רבות בהתנגדות מצד הבנק. כפועל יוצא, אנשים תחת אפוטרופוס עוקפים את ההגבלות הגורפות הללו באמצעות פתיחת חשבון בבנק אחר אשר אינו יודע על דבר המינוי האפוטרופוס.

נהלים פנימיים של אחד הבנקים הגדולים בישראל מדגימים את הכוח עצום הניתן לאפוטרופוסים בכל הנוגע לניהול חשבון הבנק של האדם שתחת הצו, תוך שלילת כל הסמכויות שהיו בידי בעבר. מרגע שמונה אפוטרופוס ללקוח, הבנק מתייחס ל'לקוח' כאל פסול דין. הבנק מצרף את האפוטרופוס לערוצים הישירים של המידע (כגון אינטרנט), נותן לו כרטיס לקבלת מידע ולמשיכת מזומנים ומתיר לו להזמין פנקסי צ'קים, להפקיד צ'קים ולהקים הרשאות קבע בחשבון הבנק. הבנק לא יאשר מינוי של מורשה חתימה או מיופה כוח באותו חשבון, לא יאשר העברת כסף מהחשבון לחשבון האפוטרופוס, לא יכבד צ'קים שנחתמו על ידי הלקוח בטרם הגדרתו כ'חסוי', ולא יאשר פעולות כספיות שנעשו על ידי הלקוח, אלא אם הן אושרו בצו בית משפט. לסיכום, מינוי אפוטרופוס מביא לפגיעה קשה בזכויות הכלכליות של האדם בהקשר הבנקאי.

3. החובות המשפטיות של הבנקים

כדי להציע חלופות לאפוטרופוסות בתחום זה, חשוב להבין את ההתמודדות המשפטית של הבנקים כיום עם לקוחות עם מוגבלות. מבחינה משפטית, הבנק נמצא במתח שבין שלוש חובות:

- האחת היא **חובתו לכבד את האוטונומיה** של הלקוח לבצע כל פעולה שיחפץ ברכושו. הבנק מחזיק בכספי הלקוח, משקיע את כספיו, לעתים מייעץ לו, לעתים מלווה לו כסף, אך בשום פנים ואופן אינו יכול להגביל את הלקוח בניהול כספו ללא הרשאה חוקית לכך.

- במקביל, חלה על הבנק **חובה להגיש את שירותיו**, כחלק מהאיסור על אפליה. תקנות נגישות השירות מכוח חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות מורות על הנגשה של שירותים ציבוריים ובכלל זאת השירות הבנקאי. הנגישות כוללת בין היתר: התאמת נהלים, מתן מידע בפשוט לשוני, הכשרת הצוותים למתן שירות נגיש ועוד.

- מנגד, חלה על הבנק **חובת זהירות**. זהו מונח מעולם הנזיקין, שבתמצית מטיל על הבנק, כמומחה בתחום עיסוקו, אחריות להגן על לקוחותיו מפני נזק. אם הבנק לא נקט בצעדים זהירים דיים, הוא עשוי להיות מואשם ברשלנות ולשאת בנזקי הלקוח.

המתח בין החובה לכבד את רצון הלקוח תוך הנגשת השירות לבין חובת הזהירות כלפיו מגיע לשיא כאשר הלקוח מבקש לבצע פעולה הנושאת סיכון רב, ואשר ניכר כי הלקוח אינו מבין את מלוא משמעותה. מצד אחד, על הבנק לכבד את רצון לקוחותיו ולבצע את הפעולה; מצד שני, ישנה ציפייה חברתית ואף דרישה משפטית כי הבנק ימנע מאדם לבצע פעולה שתסב לו נזק.

יועצים משפטיים של בנקים ציינו בפנינו כי במתח הזה הם נותנים משקל מכריע לחובת הזהירות. בשל ריבוי תיקי נזיקין ופסקי דין אשר הטילו אחריות מוגברת על בנקים, וכן בשל הדומיננטיות של השיח המשפטי בשדה הבנקאי – אנשים רבים עם מוגבלות נתקלים בסירוב מצד הבנק לממש את רצונם. כך, למשל, לקוחות עם מוגבלות שכלית יידרשו למנות לעצמם אפוטרופוס כדי שיותר להם להחזיק בחשבון בנק. בנקים רבים ממליצים לקרובי משפחה של אנשים עם מוגבלות שכלית, תקשורתית ונפשית להתמנות כאפוטרופוסים עם הגיע קרוב משפחתם לגיל 18. אנשים אשר מחזיקים בייפוי כוח של הורים מבוגרים עם אלצהיימר, נדרשים לעתים קרובות להתמנות כאפוטרופוסים על הוריהם כדי להמשיך ולבצע פעולות בחשבון הבנק. כל נציגי הבנקים שראיינו דיברו על הקושי של הבנק להתנהל מול לקוחות עם מוגבלות ועל ההעדפה הברורה שיהיה גורם אחר שיישא באחריות על הפעולות הכספיות, קרי אפוטרופוס.

לסיכום, מרבית הבנקים כיום אינם יודעים כיצד ל'עכל' את החובות שבסעיף 12 ללאמנה. נדמה כי שינוי בנושא זה חייב להיות מוסדר בחקיקה ראשית או למצער בנהלים של בנק ישראל. ובכל זאת, קיימים מספר כלים שיכולים לסייע להגן על אדם מפני נזקים כלכליים, מבלי להידרש למינוי אפוטרופוס. כלים אלה נמצאים בשימוש יומיומי על ידי הבנק ועל פי רוב אינם דורשים פיתוח טכנולוגי או שינוי תפיסתי מצד המערך הבנקאי.

4. הגבלת פעילות בתחום הבנקאי

בטרם נסקור את הכלים השונים, נבקש להעיר הערה בנוגע להגבלת פעילות בחשבון בנק. הגבלת אדם משימוש בחשבון הבנק שלו אינה דבר של מה בכך. מדובר בהתערבות בחופש הקניין של האדם ובחירותו לנהל את חייו מבלי לתת דין וחשבון לאחרים על החלטותיו. עם זאת, חשוב לזכור כי הגבלת חשבונות בנק של אנשים ללא מוגבלות היא דבר שבשגרה. ישנם שלושה סוגי הגבלות שמופעלים כיום בחשבונות בנק:

- **הגבלה פנימית** – הגבלה של הלקוח את עצמו משיקוליו הוא. כך, למשל, אדם יכול ל'סגור' כסף בתכנית השקעה ארוכת טווח ששבירתה כרוכה בתשלומים מיוחדים. כך גם זוג יכול להגביל את עצמו ולדרוש כי כל פעולה בחשבון תותנה בחתימה כפולה.

- **הגבלה חיצונית** – הגבלה של הלקוח על ידי גוף חיצוני לבנק. הגבלה כזו הנה 'חוצת בנקים' וחלה על כל חשבונות הבנק של אותו אדם. כך, למשל, אדם אשר אינו מסוגל לשלם את חובותיו עשוי להגיע להליכים בהוצאה לפועל. אם הוא אינו עומד בדרישות פריסת החוב הסטנדרטיות, עשויה ההוצאה לפועל להכריז עליו כ'חייב מוגבל אמצעים'. מטרת ההכרזה היא למנוע מאדם אפשרות לייצר חובות חדשים. ההגבלות הנלוות להכרזה זו כוללות איסור על החזקת כרטיס אשראי ופנקס צ'קים, עיכוב יציאה מהארץ, וכן הגבלת החשבון תוך ביטול מסגרת האשראי בו. ניתן גם להטיל עיקול על רכוש של אדם החייב כסף לאחרים: העיקול יכול להיות על חשבון העובר ושב, על משכורת, על נכס וכו'. מרגע הטלת העיקול על ידי בית המשפט או ההוצאה לפועל מגביל הבנק את פעילותו של האדם בחשבון, בהתאם לצו העיקול.

- **הגבלה של הבנק** – הבנק יכול להחליט להגביל לקוח שלו בכפוף לנהלי הרגולטור. על פי רוב ההגבלה תהיה במסגרת אשראי, באפשרות להחזיק בכרטיס אשראי בנקאי, באפשרות להחזיק פנקסי צ'קים ועוד. ההגבלה תהיה על סמך מבחני הכנסה, היסטוריה פיננסית ומידע מחברות כרטיסי האשראי ומבנקים אחרים.

בהמשך נבחן כיצד הגבלות אלה יכולות לשמש כחלופה לאפטרופסות. כל החלופות שיתוארו להלן יכולות להיות הגבלות עצמיות פנימיות או הגבלות חיצוניות על ידי בית המשפט. **בפרק 3א** נתייחס לקו הדק שבין הגבלה עצמית וכפיית ההגבלה.

בנוסף לחלופות שיפורטו להלן, קיימת אפשרות למנות אפטרופוס לחשבון בנק ספציפי. כך למשל ניתן למנות אפטרופוס לחשבון בנק מיוחד, שבו יוחזקו כספי ירושה או חסכונות בסכומים גבוהים, ובמקביל להותיר בידי האדם את העצמאות והאוטונומיה לנהל את חשבון הבנק הרגיל אליו נכנסות הכנסותיו השוטפות (קצבה, משכורת).

5. חלופות למינוי אפטרופוס בתחום הבנקאות

נבקש כעת להציג את החלופות הקיימות בתחום הבנקאות. היות ובכל בנק ובנק חלים נהלים אחרים, ולעתים קרובות קיים שוני אף בין סניפים שונים של אותו בנק, הצגת החלופות תהיה כללית בלבד. המפרט שיובא להלן נועד לשמש כבסיס לבחינה מעמיקה יותר של החלופות בתחום הבנקאות ובהמשך אף להסדרה ברורה שלהן.

א. הוספת שותף בחשבון

פעמים רבות קיים חשש של אדם ו/או של סביבתו כי הוא יקבל החלטות שגויות בנוגע לניהול חשבון הבנק שלו. גם כאשר קיימת הבנה בנוגע לזכות של אדם לעצמאות ולחירות בקבלת החלטות, ישנו קושי להותיר את ניהול החשבון באופן בלעדי בידי האדם עצמו. כאמור, פעמים רבות מדובר בקושי של הסביבה, שאינו מבטא חוסר מסוגלות של אותו אדם; במקרים כאלה לעתים קרובות די במתן עזרה, ייעוץ והכוונה, מבלי להתערב בניהול החשבון. אולם במקרים בהם ישנה הכרה של האדם כי הוא זקוק להגבלה ו/או למעורבות גדולה יותר, הוא יכול להוסיף איש אמון כשותף בחשבון.

משמעות הדבר יכולה להיות הרת גורל: השותף, מבחינה משפטית, נעשה לבעלים של מחצית הסכום בחשבון, וחובות שמצטברים בחשבון אף הם נרשמים על שמו. עם זאת, קיימים הסדרים משפטיים בהם צירוף שותף לחשבון קיים לא מעניק לו בעלות על הרכוש אלא רק סמכות לפעול בחשבון. מהרגע שאיש האמון נעשה שותף עומדים לרשותו מספר כלים לסייע בהתנהלות הכלכלית: החל מיכולת לפקח מקרוב אחר הנעשה בחשבון הבנק, דרך עזרה מלאה בניהול החשבון וניהול הקשר עם הבנק, וכלה בדרישה כי פעולות כספיות מסוימות ידרשו חתימה כפולה. שימוש תכוף בכלי הזה נעשה בחשבונות של אנשים אשר מרותקים לביתם, כגון אנשים עם אלצהיימר בשלב מתקדם או עם מחלות ניווניות. על פי רוב אחד הילדים נעשה שותף בחשבון ומנהל אותו בפועל עבור הורה.

לסיכום, על אף שכלי זה זמין כיום, כל עוד הוא כולל העברת בעלות על מחצית הרכוש לידי השותף, הרי שהוא מהווה חלופה בעייתית. אם השותפות אינה כוללת זכויות ברכוש אך כן כוללת סמכויות ניהול ופיקוח, הוא עשוי להוות חלופה מידתית יותר במקרים המתאימים.

יתרונות וחסרונות:

מדובר בפרוצדורה פשוטה, אשר מוכרת על ידי הבנקים.

אפשרות זו מעניקה כוח רב לאדם אחר, מה שעשוי לפתוח פתח לניצול. כך, למשל, השותף יכול לרוקן את חשבון הבנק או להעביר סכומים נכבדים ממנו לחשבוננו הפרטי. כמו כן, מבחינה משפטית השותף עשוי להפוך לבעלים של מחצית הרכוש.

ב. הרכב חתימה מיוחד

הרכב חתימה מיוחד הנו התניה של פעולה כלכלית בחשבון בנק בהרכב מסוים של חתימות. כך, למשל, בחשבונות עסקיים ישנה אפשרות להגדיר הרכב חתימה מיוחד של מנכ"ל ומנהל חשבונות, כדי לאשר פעולה מעל סכום מסוים (התניה זו נקראת גם 'הרשאה מסויגת'). באותו האופן ניתן להגדיר הרכב חתימה לחשבון פרטי. האדם שחתימתו נדרשת אינו שותף בחשבון ובכל זאת חתימתו חיונית כדי לבצע פעולות מסוימות. כך, למשל, ניתן להגדיר כי כל פעולה מעל סכום מסוים תדרוש חתימה של איש נוסף.

כלי זה שונה במהותו ממינוי אפוטרופוס. בעוד שאפוטרופוס רשאי לעשות כל פעולה שהוא מוצא לנכון בחשבון הבנק מבלי לקבל את אישורו של בעל החשבון, הרי שלמורשה החתימה אין סמכות לקבל אף החלטה על דעת עצמו, ולא די בחתימתו כדי לאשר פעולה. כמו כן, בעוד שהאפוטרופוס הוא שמחזיק במושכות קבלת החלטות, הרי שכאן בעל החשבון הוא שמחזיק במושכות, בכפוף להסכמה של מורשה החתימה.

ישנן שתי אפשרויות למינוי מורשה חתימה. האחת, בפנייה ישירה לבנק; השנייה, באמצעות צו של בית משפט. כאשר המינוי נעשה באמצעות פנייה ישירה לבנק, ללא מעורבות בית משפט, האדם שומר על זכותו לבטל את דרישת החתימה הנוספת ולמעשה לחזור להיות אדון החלטותיו. אפשרות זו שומטת פעמים רבות את הקרקע תחת החלופה הזו, שכן כל מטרתה היא למנוע מאדם לקבל החלטות פזיזות או שגויות, גם כאשר הוא משוכנע כי מדובר בהחלטה נכונה שאינה מצדיקה אישור של איש. כאשר הדרישה היא מכוח צו של בית משפט, הרי שרק בית המשפט רשאי לבטל את הדרישה ולהחזיר לאדם את השליטה המלאה בכספו. **בנספח 2** מובאות דוגמאות לשימוש בכלי זה. כמו כן ראוי לעגן בחקיקה את האפשרות להגדיר הרכב חתימה בחשבון אשר לא ניתן למחוק אותו ללא אישור מיוחד, וזאת מבלי לפנות לבית משפט (בדומה לאפשרות לרשום הערת אזהרה בחשבון הבנק).

לסיכום, כלי זה מהווה מנגנון של קבלת החלטות משותפת אשר נמצאת בתווך בין קבלת החלטות חלופית של אפוטרופוס וקבלת החלטות נתמכת. עצמאותו של האדם מוגבלת בקבלת החלטות על כספו, אך היא לא מואצלת לאדם אחר. במקרים קיצוניים, בהם האדם סבור כי הוא זקוק להגבלות, זהו הכלי המגביל המידתי ביותר. עם זאת, השימוש בכלי זה מעניק כוח רב והשפעה רבה לאנשים אחרים ובכך הוא כרוך בפגיעה באוטונומיה ובחירות של האדם.

יתרונות וחסרונות:

מורשה החתימה אינו שותף בחשבון ועל כן הוא לא יכול לבצע פעולות בחשבון באופן עצמאי ו/או לטעון לבעלות על מחצית מהסכום.

מדובר בכלי מגביל, וודאי כאשר בית המשפט הוא שכפה מינוי של מורשה חתימה. כמו כן, בנקים רבים טוענים כי מבחינה מחשובית הם יתקשו לאכוף את הדרישה של הרכב חתימה מיוחד.

ג. הגבלה על משיכת כספים

אחד החששות המרכזיים בנוגע לנזק בתחום הבנקאות הוא כי אדם ימשוך כספים באופן בלתי אחראי מחשבונו. משמעות הדבר יכולה להיות כניסה לחובות אל מול הבנק, ריקון החשבון מחסכונותיו וחוסר יכולת לשלם חשבונות אחרים. ישנן כמה דרכים להגביל את משיכת הכספים. האחת, באמצעות הגבלה של סכום המשיכה היומי המותר מחשבון הבנק. הגבלה זו היא אפקטיבית במשיכת כסף אצל הפקיד בבנק ופחות אפקטיבית למי שמחזיק בכרטיס למשיכת כספים (שכן ניתן למשוך בכמה מכשירים, בזה אחר זה, את סכום המשיכה המרבי לאותו יום, וזאת לפני שמערכת המחשוב תחסום משיכה נוספת).

עוד ניתן לדרוש כי כל משיכת כספים מהחשבון תיעשה אצל פקיד בדלפק. במקביל, ניתן לדרוש הנחיות לפקיד בנוגע למשיכה – קרי הערה אשר מופיעה במחשבים של הבנקים בנוגע ללקוח. ההערה יכולה להיות בדבר הגבלת סכום המשיכה, דרישה לאישור של צד שלישי לפני ביצוע משיכה מעל סכום מסוים או יידוע של אדם נוסף לגבי משיכה כזו. כיום ישנם אפטרופוסים אשר משתמשים בשיטה זו כדי לאפשר לאנשים שתחת אחריותם עצמאות מסוימת בניהול כספם.

יתרונות וחסרונות:

אם האדם אינו מחזיק בכרטיס למשיכת מזומנים, מדובר בכלי אפקטיבי למניעת ריקון החשבון או בזבוז הקצבה החודשית.

בנקים אינם ששים להטיל משימות על פקידיהם ולהגביר את אחריותם כלפי הלקוח, על כן לא כל בנק יסכים להגבלות אלה. כמו כן, כל הגבלה של חשבון הבנק על ידי הלקוח נסמכת על רצונו הטוב של האחרון. ברגע שהלקוח התחרט יש להסיר את ההגבלה, אלא אם כן מדובר בהגבלה מכוח צו שיפוטי.

ד. הגבלות נוספות בחשבון

מלבד השימוש במזומן, ישנם שלושה אמצעים להוצאת כסף מהחשבון: שימוש בצ'ק, שימוש בכרטיס אשראי וחתומה על הוראת קבע. ניתן להגביל את בעלי החשבון בכל אחד משלושת האמצעים הללו. כך למשל, ניתן להגביל את אפשרותו להחזיק פנקס צ'קים (זוהי ברירת המחדל בנוגע לחייב מוגבל אמצעים). כך גם לגבי כרטיסי אשראי, לגביהם נרחיב מעט:

קיימים כיום מספר סוגי כרטיסים אשר משמשים אדם בהתנהלותו הכלכלית: כרטיס עדכן משמש אך ורק לקבלת מידע על החשבון; כרטיס בנקט מאפשר משיכה של כספים מכספומט; כרטיס אשראי הנו כרטיס חיוב המשמש כאמצעי תשלום חליפי למזומנים. יש כרטיסי אשראי בנקאיים אשר מסופקים על ידי הבנק וצמודים לחשבון הבנק של האדם, ויש כרטיסי אשראי חוץ-בנקאיים שהתשלום בהם לחברת כרטיסי האשראי הוא על בסיס הרשאה לחיוב חשבון.

גם בתחום הכרטיסים קיימות הגבלות שונות שיכולות לתת הגנה אפקטיבית מפני נזק. כך, למשל, 'בנקט יתרות זכות' מאפשר משיכת כספים וביצוע עסקאות רק כשיש יתרה בחשבון. כמו כן, ניתן להגביל את סכום המשיכה היומי בכרטיס זה. בנוסף, ניתן להגביל באופן מוחלט את השימוש בכרטיסי אשראי. אמצעי מידתי יותר הוא השימוש בכרטיס אשראי נטען. כרטיס זה מאפשר לגורם מסוים לטעון את הכרטיס בסכום כספי ובכך לשלוט בהוצאות הכספיות, תוך הענקת עצמאות מלאה לאדם בשימוש שהוא עושה באותו כסף.

לסיכום, ניתן לחסום או להגביל את ה'צינורות' השונים אשר דרכם יוצא כסף מחשבון הבנק. חלופה זו, כמו החלופה של הגבלה במשיכת כספים, מעלה את השאלה היסודית – מיהו המגביל ומי יכול לבטל את ההגבלה.

בחזרה לתוכן

יתרונות וחסרונות:

הגבלות על הוצאת כספים מחשבון מקלות על הפיקוח ומסייעות להתמודד עם בזבז בלתי מבוקר של כספים.

מדובר בהגבלות נקודתיות, שעל פי רוב יצטרכו להיות חלק ממכלול של חלופות.

ה. השקעת הכסף

אדם אשר מחזיק בסכום כסף גדול יכול לסגור אותו בהשקעה ארוכת טווח ובכך להגביל את יכולתו לעשות שימוש בכסף. במקביל, יכול אותו אדם לנהל סכומי כסף נמוכים יותר בחשבון עובר ושב. פעמים רבות זהו הפתרון שקרובי משפחה מנסים לכוון אליו. הדבר שומר על כבודו של האדם, מונע הליכים בבית משפט ומעניק ביטחון כלכלי לאדם.

יתרונות וחסרונות:

הגבלה של האדם את עצמו במסלול אוניברסלי שאף עתיד להניב רווח בצורת ריבית.

כל עוד הכסף סגור בחשבון, לא ניתן לעשות שימוש בכסף. על כן מדובר בחלופה שמתאימה לכספי השקעות ולא לניהול השוטף של חשבון עובר ושב.

ו. ייפוי כוח נוטריוני

ייפוי כוח נוטריוני מאפשר להעניק לאיש אמון סמכות לעשות פעולות בחשבון, בהתאם למפורט בייפוי הכוח. דבר זה מאפשר לגורם התומך והמלווה לסייע במעקב אחר הנעשה בחשבון, בביצוע פעולות עבור בעל החשבון, ובהוצאה לפועל של החלטותיו של האחרון. שאלת כשרותו של אדם לחתום על ייפוי כוח מלכתחילה עשויה לעלות בהקשר של חלופה זו. חשוב להדגיש כי ייפוי כוח לא דורש הבנה מעמיקה של כלל התחומים המצויים בסמכותו של מיופה הכוח, כפי שחתימה על ייפוי כוח של עורך דין להגשת תביעה לא מחייבת הבנה בפרטי ההליך המשפטי והתביעה. עם זאת, ברור כי נדרש סף מינימלי של הבנה בנוגע למשמעות ייפוי הכוח והתחומים שהוא מכסה. על כן, ככל שמדובר באנשים עם מוגבלות שכלית קשה יותר, כך יהיה קשה יותר לעשות שימוש בכלי זה.

לסיכום, ייפוי כוח נוטריוני הוא עוד דרך משפטית למנות תומך בקבלת החלטות בעניינים כלכליים. מיופה הכוח יכול לסייע לאדם בבירור מידע ובהוצאה לפועל של החלטות. ייפוי הכוח יכול לכלול הגבלות על כוחו של המיופה ובכך למנוע מצב של ניצול לרעה של ייפוי הכוח.

יתרונות וחסרונות:

מדובר בתמיכה אשר אינה מגבילה כלל את האדם. כמו כן מדובר בכלי נפוץ ומוכר בהקשר הבנקאי.

הכלי של ייפוי כוח מעניק כוח גדול למיופה הכוח, אשר יכול לבצע פעולות בחשבון הבנק של האדם. בהיעדר איש אמון שיכול לשמש כמיופה כוח, כלי זה מאבד מעט מהאטרקטיביות שלו.

חשבון נאמנות**ז.**

ניתן להפוך חשבון בנק רגיל לחשבון נאמנות, אשר ינוהל על ידי נאמן עבור מוטב (להרחבה על נאמנות ראו החלופה השנייה **בפרק 2א2**, לגבי מקרקעין).

דוגמה מוצלחת לכך היא השימוש בכלי זה על ידי עמותות נאמנים, אשר נותנת שירותי נאמנות לאנשים עם מוגבלויות בישראל. השירות של העמותה מורכב על פי רוב ממפקיד (הורה או בעל רכוש) וממוטב (האדם עם המוגבלות). העמותה נותנת שירותים על בסיס חוזי, אשר כוללים ניהול של חשבון הבנק עבור האדם ושימוש בכסף בהתאם למוסכם בחוזה. היות ומדובר בעמותה ללא כוונות רווח, שירותי הנאמנות ניתנים בחינם. ככל שהשירות ניתן על ידי אנשי מקצוע אמינים או אנשי אמון, בעלות כספית נמוכה, כך הוא עשוי לשרת היטב אנשים אשר זקוקים לסיוע בניהול חשבון הבנק שלהם.

לסיכום, נאמנות היא כלי משפטי נפוץ ואוניברסלי, אשר ניתן לצקת לתוכו תכנים שונים ומגוונים הפעלה שונים. היות ומדובר בכלי גמיש, הרי שהוא ניטרלי: שימוש לא מוצלח בו עלול להביא לשלילת זכויות ואילו שימוש מושכל בו עשוי להשיג איזון בין הסמכות שבידי הנאמן לבין העצמאות של המוטב.

יתרונות וחסרונות:

מדובר בפתרון ספציפי וגמיש אשר לא דורש פנייה לבית משפט.

אם הרכוש נרשם על שמו של הנאמן מדובר בפגיעה בזכותו של אדם להחזיק ברכוש. כמו כן, מדובר בפתרון יקר המצריך תשלום לעורך דין לעריכת ההסכם ובמקרים רבים תשלום חודשי למנהל קרן הנאמנות (אלא אם כן קיים גוף - כגון עמותה - המספק את השירות ללא עלות).

8. סיכום: בנקאות

חשבון הבנק הוא מרכז העצבים של חייו הכלכליים של אדם. ישותו הכלכלית של האדם תלויה בחשבון הבנק שלו, על שלל שלוחותיו. על כן, שלילת זכותו של אדם לנהל את חשבונותו מהווה פגיעה קשה בזכות לקבלת החלטות ובזכות של אדם לנהל את רכושו כראות עיניו. מפרט החלופות שמנינו כאן עשוי לסייע לתפור חליפה אישית, אשר תיתן מענה ממוקד לצרכיו של האדם. אדם אשר זקוק לתמיכה ולליווי יכול לעגן תמיכה כזו באמצעות החתמה על ייפוי כוח נוטריוני או באמצעות מינוי נאמן; אדם אשר זקוק להגבלה בפעילותו הכלכלית עשוי להזדקק להגבלה באפשרות להחזיק כרטיס אשראי ופנקס צ'קים ו/או למורשה חתימה בחשבון הבנק שלו. הגם שלא כל החלופות שמנינו מוכרות כיום על ידי הבנקים, מסקנתנו היא כי ניתן לתת מענה לכל חשש מפני נזק בהקשר של חשבון הבנק, באמצעות חלופות אלה. משכך, מינוי אפטרופוס הנו מעבר לנדרש, ועל כן פסול.

ג. חוזים

בחזרה
לתוכן

1. הקדמה

חוזה הוא התקשרות בין שני צדדים כתוצאה ממפגש רצונות. חיי היומיום של כל אדם רצופים בחוזים קטנים כגדולים – רכישת מוצרים, קניית כרטיס נסיעה באוטובוס, חתימה על הוראת קבע לקבלת שירות, ביצוע עסקה בתשלומים לקניית מכשיר סלולרי, שכירת דירה או קנייתה ועוד. יודגש כי חוזים אינם נוגעים רק להחלטות כלכליות. כך, למשל, כל ניתוח רפואי דורש הסכמה של מטופל ועל פי רוב חתימה, המהווה הסכם התקשרות בינו לבין בית החולים. במרבית המדינות דיני החוזים מפותחים ומוסדרים בהרחבה בחקיקה ובפסקי דין. היות שמדובר בסוגיה משפטית שכיחה, כל שיטות המשפט מגדירות בצורה מפורטת את התנאים ליצירת התקשרות חוזית ואת הדרך לבטל חוזה.

2. החשש מפני נזק

אנשים עם מוגבלות, ככל האדם, נדרשים להתקשרויות חוזיות במגוון רחב של נושאים. אולם, פעמים רבות מועלית הטענה כי הם חשופים במיוחד לנזקים בתחום זה. משיחות שקיימנו עם אנשים עם מוגבלות, בני משפחה ואנשי מקצוע הועלו מספר דוגמאות לנזקים בתחום החוזים: חתימתו של אדם על הוראת קבע בה הוא אינו יכול לעמוד; רכישה חוזרת ונשנית של אותו מוצר; רכישת מכשיר יקר ללא יכולת לשלם עליו; ניצול הסביבה את האדם והחתמתו על ערבות או על הוראת קבע כדי לכסות על הוצאות של אחרים; החתמתו של האדם על הלוואה בריבית גבוהה.

בהקשר זה נשמעים שני טיעונים מרכזיים, המצדדים במינוי אפטרופוס על אנשים עם מוגבלות. ראשית, כי במקרה בו אדם מכניס את עצמו לחובות בשל חתימה על עסקאות מזיקות, פעמים רבות הדרך היחידה להגן עליו היא שלילת כשרותו המשפטית לחתום על חוזים. שנית, לעתים הצד השני לעסקה אינו סבור כי האדם עם המוגבלות מבין את אופי העסקה, ועל כן הוא מסרב לחתום על החוזה מול האדם עצמו ודורש מינוי אפטרופוס. כך קורה לעתים קרובות בנוגע לפעולות רפואיות או בחוזים מורכבים בעלות השלכות כלכליות משמעותיות, כמו חתימה על הסכם שכירות. יודגש כי הטיעון השני מועלה פעמים רבות ללא קשר למידת ההבנה האמיתית של האדם וללא קשר למורכבות החוזה. כך, נתקלנו במקרה בו רופא שיניים סירב לבצע טיפול כירורגי לאדם עם מוגבלות תקשורתית, על אף שברור היה כי האדם מבין את מהות הטיפול וכי הרופא כלל אינו מעריך נכונה את מידת ההבנה שלו.

על פי חוק הכשרות המשפטית, מינוי אפטרופוס אינו מביא לשלילת כשרותו של האדם תחת המינוי. רק במקרים נדירים שולל בית המשפט את הכשרות המשפטית עם מינויו של אפטרופוס ומכריז על האדם כפסול דין. משמעות הדבר היא כי הרוב המוחלט של 40,000 האנשים אשר נמצאים תחת אפטרופוסות בישראל, ממשיכים להחזיק בכשרותם המשפטית, ולכן יש תוקף משפטי לחתימתם על עסקאות. הדבר אמנם מותיר פתח לניצול או לטעויות של אנשים עם מוגבלות בתחום החוזים, אולם על אף הישנותם של מקרים כאלה, לא מדובר בתופעה רחבת היקף; אין כיום אף גורם בקרב מקבלי ההחלטות בישראל (החל משרד המשפטים והרווחה, דרך בתי המשפט וכלה בעובדים הסוציאליים) אשר קורא לשלילת הכשרות המשפטית תוך שימוש במוסד 'פסול הדין', כדי לספק הגנה בתחום זה. על כן, לצד המאמץ להציע חלופות בתחום החוזים, יש להכיר בכך שגם ללא חלופות טובות, אין הצדקה לשלילת כשרותו המשפטית של אדם.

3. חלופות למינוי אפוטרופוס בתחום החוזים:

בטרם נבחן חלופות למינוי אפוטרופוס בהקשר החוזי, נבקש לחדד כמה מאפיינים ייחודיים לתחום החוזים, אשר ראוי לתת עליהם את הדעת. מרבית החלופות עליהן נצביע עשויות להיות כרוכות בהתדיינות משפטית, למשל הליך לביטול חוזה לאחר חתימתו. משמעות הדבר היא ניהול הליך ממושך, על פי רוב יקר, ועל פי רוב מול גופים חזקים כגון חברות סלולריות ורשתות מוצרי חשמל. בחיפושנו, לא מצאנו מענה יעיל וזול אשר מאפשר הגנה בתחום החוזים. כפי שיפורט בהמשך, זהו התחום אשר דורש יותר מכל פיתוח תיאורטי ושינוי חקיקתי.

א. אי השתכללות של חוזה

אחד התנאים היסודיים לכריתת חוזה הוא קיום 'גמירות דעת' של שני הצדדים, כלומר קיומה של כוונה הדדית מרצון להתקשר בחוזה מחייב בשעת החתימה עליו. אם הוכח כי לא הייתה גמירות דעת לאחד הצדדים, הרי שהחוזה אינו תקף. בישראל נקבע כי המבחן לגמירות דעת הוא האם אדם סביר שהיה בוחר את הצדדים בשעת כריתת החוזה היה מתרשם כי יש כאן גמירות דעת של שני הצדדים. לדוגמה, אדם (עם או בלי מוגבלות) שהוחתם על ערבות, יכול לטעון כי הוא הוחתם על טופס בצורה חפוזה וללא כל הסבר, דבר המעיד על היעדר גמירות הדעת שלו.

ברי כי ניתן להיעזר בכלי זה כדי להכריז על חוסר תקפותו של חוזה בסיטואציה בה אדם עם מוגבלות חתם עליו מבלי להבינו; אולם טענה כזו עשויה להיות בעייתית, שכן היא נשענת על הנחה סמויה כי אנשים עם מוגבלות אינם מבינים חוזים. הנחה זו חותרת תחת כל המהלך של ביטול האפוטרופוסות וההכרה בכשרות המשפטית של כל אדם עם מוגבלות.

לבסוף, יוער כי ישנם עוד תנאים לכריתת חוזה שניתן להוכיח את היעדרם, אולם אלו פחות שכיחים ופחות רלוונטיים לענייננו. דוגמה לתנאי סף נוספים ליצירת חוזה הם דרישת מסוימות (כלומר דרישה שהחוזה יכול לפרטם חיוניים), דרישה כי החוזה לא יהיה מנוגד לחוק, ובמקרים מסוימים דרישה כי החוזה יערך בכתב.

לסיכום, פעמים רבות יש דרך משפטית פשוטה להפסיק התקשרות חוזית אשר תחילתה בחוסר הבנה של אחד הצדדים. עם זאת, חובת ההוכחה מוטלת על פי רוב על האדם המבקש להכריז על החוזה כלא תקף. עובדה זו, לצד הליכים משפטיים יקרים ומורכבים ופערי הכוחות בין האדם לבין הצד שכנגד, מקשים על השימוש בחלופה זו.

יתרונות וחסרונות:

ככל שהמוגבלות מורכבת יותר וניכרת יותר לעין, כך יהיה קל יותר להוכיח כי לא הייתה גמירות דעת - זאת כמובן בהנחה שאכן לא הייתה כזו.

פעמים רבות האדם מפעיל שיקול דעת לקוי גם כאשר ישנה גמירות דעת. במקרים אלה לא ניתן יהיה לבטל את החוזה בטענת 'היעדר גמירות דעת'. כמו כן, חובת ההוכחה, על פי רוב, מוטלת על האדם אשר טוען להיעדר גמירות דעת. משמעות הדבר היא כי על האדם לפנות לערכאה שיפוטית ולהיכנס להתדיינות משפטית יקרה וממושכת.

ב. ביטול חוזה

בחזרה
לתוכן

החלופה הקודמת עסקה במצבים בהם חוזה מתברר כבלתי תקף, בשל אי עמידה בתנאי יסוד. חלופה זו עוסקת במקרים בהם חוזה כן השתכלל – דהיינו הפך למחייב – אך אחד הצדדים מבקש לבטלו. דיני החוזים מכירים במצבים בהם צד אחד לחוזה זכאי לבטל את החוזה ולמעשה לבטל את ההתקשרות. נתייחס לשני מצבים עקרוניים בהם מותר לבטל חוזה. **המצב הראשון** הוא כאשר הצד שמנגד הפר את ההתחייבות שלו. כך, למשל, אם אדם קיבל מוצר פגום או אם מוצר הגיע לידי באיחור בלתי סביר, הוא רשאי להודיע לצד השני שהוא מבטל את החוזה. ביטול צריך שייעשה בסמוך להפרה, באופן חד משמעי אל מול הצד השני ותוך ציון סיבת הביטול. **המצב השני** הוא כאשר היה פגם בכריתת החוזה. ניתן למנות כמה סוגים של פגמים. הראשון, **טעות של החותם עליו**. כך, למשל, אדם שחשב שהוא מקבל מנוי לעיתון במחיר מוזל ומגלה בדיעבד שהוא צריך לשלם עליו סכום גבוה בהרבה, המתחלק למספר רב של תשלומים. פגם נוסף בכריתת החוזה נקרא 'הטעיה', כלומר כאשר טעותו של חותם החוזה נגרמה בשל הטעיה מטעם הצד השני. זהו פגם חמור יותר, שכן הוא כולל התנהגות בלתי ראויה מצד המוכר – מצג מטעה בנוגע לעסקה. כך, למשל, ניתן לבטל חוזה שנחתם מול מוכר שהבטיח מכשיר אייפון מקורי, ובפועל מכר מכשיר מזויף. פגם שלישי הנו עושק של אדם על ידי הצד השני. בהקשר זה, ניצול של חולשה שכלית או רגשית עשוי להיחשב כעושק, ודאי כאשר העסקה עצמה היא בתנאים גרועים ביחס למקובל. למשל עידוד אדם לרכוש מספר רב של מכשירים סלולריים, תוך ניצול מודע של אי ההבנה שלו. לבסוף, הפגם החמור ביותר הוא **כפייה**, כלומר כאשר מכריחים אדם לחתום על חוזה בניגוד לרצונו.

כאשר אדם מוכיח כי נפל פגם בחוזה, נפתחת האפשרות לבטל אותו. לעתים הביטול יהיה חלקי, תוך תיקון הפגם, ולעתים מוחלט, תוך החזרת הכסף לקונה. גם אם ישנה הסכמה על ביטול החוזה, ייתכן שהצד השני יבקש פיצוי על הנזק שנגרם לו בשל הביטול. ככל שהפגם שבבסיס הביטול אינו באשמת הצד השני, כך תגבר זכותו של הצד השני לבקש פיצוי.

לסיכום, כמו בחלופה הראשונה, גם כאן המשפט החוזי ערוך לביטולם של חוזים על רקע אי הבנה וניצול של הצד השני. עם זאת, אחת מהתכליות של המשפט החוזי היא לייצר ודאות. במקרים בהם ההכרה בזכות לביטול חוזה עשויה לגרור חוסר ודאות בחתימה על עסקאות, ההגנה תהיה פחותה. לכן יהיה קשה יותר לבטל חוזה שנחתם בהבנה מלאה, אך בשעת מצוקה נפשית או רגשית של האדם. בתי המשפט לא ימהרו להטיל על מוכרים להיות רגישים למצבו הנפשי של הלקוח בשעת ההתקשרות.

יתרונות וחסרונות:

פגמים בכריתת חוזה, בייחוד הטעיה או עושק, מכסים מקרים רבים בהם אדם חתם על עסקה מבלי להבין את מלוא המשמעויות שלה. ביטול חוזה מהווה כלי משפטי שמתאים לסיטואציות רבות של אנשים אשר בשל מוגבלותם לא הבינו את טיב העסקה עליה חתמו. גם כאן, חובת ההוכחה, על פי רוב, מוטלת על האדם אשר טוען לפגם. משמעות הדבר, כאמור, היא הליך ארוך ויקר שאנשים רבים אינם יכולים לעמוד בו.

ג. הגנות מכוח דיני הצרכנות

חוזי צרכנות הם חוזים שבהם צד אחד הנו גורם פרטי אשר רוכש את הנכס, המוצר או השירות שלא במסגרת עסקית אלא לצרכי עצמו, בעוד שהצד השני הנו גורם עסקי. כך, למשל, הסכם שכירות בין שני אנשים פרטיים לא ייחשב הסכם צרכני, ואילו הסכם שכירות ממלון דירות ייחשב ככזה, היות והמלון משכיר את הדירות כחלק מעיסוקו. מטרת דיני הצרכנות היא לתת הגנה נוספת, מעבר להגנה הכללית של דיני החוזים, כדי לגשר על פער הכוחות המובנה בין הצרכן הפרטי לבין גופים עסקיים.

שימוש מושכל בדיני הגנת הצרכן מאפשר הגנה אפקטיבית רבה יותר מזו של דיני החוזים, וזאת מכמה סיבות: **ראשית**, ההגנות של דיני הצרכנות מתבססות, על פי רוב, על כללים פשוטים וברורים, בשונה מההגנות של דיני החוזים, שנתונות יותר לפרשנות משפטית. **שנית**, על פי רוב קיימת פרוצדורה דיונית פשוטה לנהל הליך כנגד גוף עסקי שמפר את זכויות הצרכן. **שלישית**, קיימים גופים שמסייעים לאזרח לעמוד על זכויותיו הצרכניות.

אחת הזכויות הרלוונטיות ביותר בהקשר של דיני צרכנות היא זכות החרטה. על פי חוק הגנת הצרכן ותקנותיו, ניתן להחזיר מוצר שנרכש במסגרת עסקה צרכנית בתוך זמן מוגדר, בשל חרטה של הקונה. ישנם תנאים שצריך לעמוד בהם כדי לבטל את העסקה – החזרת מוצר שלם ללא שנעשה בו שימוש, ועמידה במועד החזרה אשר משתנה בהתאם לאופי המוצר/שירות. כמו כן, מוצרים מתחת לעלות מינימלית אינם ברי החזרה. היתרון של הגנה זו הוא שלא צריך להוכיח אי הבנה, ניצול, הטעיה וכד' כדי להחזיר את המוצר. למעשה לא צריך להוכיח דבר, והחרטה לא צריכה להתבסס על נימוק רציונלי כלשהו. כך, לדוגמה, אדם (עם או בלי מוגבלות) אשר רכש מנוי לחדר כושר רשאי לחזור בו מן העסקה ולבקש לבטלה.

לסיכום, אנו רואים פוטנציאל רב בדיני הצרכנות כדי לתת מענה לקשיים רבים שעולים בנוגע להתקשרויות חוזיות. ישנם קהלים רבים אשר יהנו מהרחבת ההגנות בתחום זה, לדוגמה קשישים אשר חשופים לא אחת לניצול כלכלי. ייתכן ויש מקום לפתח כלי הגנה נוספים במסגרת דיני הצרכנות, כולל מסלולים מהירים לבירור תביעות צרכניות.

יתרונות וחסרונות:

- ההגנות של דיני הצרכנות הן רחבות יותר מההגנות של דיני החוזים ועל פי רוב נוחות יותר לשימוש, שכן קל להוכיח את התקיימותן והן לא מצריכות התדיינות משפטית.
- פתרון זה אינו נותן מענה במקרים בהם האדם עשה שימוש במוצר או בשירות וכן במקרים בהם מדובר בחוזה שאינו צרכני, כגון חתימה על ערבות או הסכם בין שני גורמים פרטיים.

ד. פיתוח פרוצדורה יעילה לביטול חוזים

הגנה שייתכן שיש מקום לפתח היא קביעת פרוצדורה דיונית ייחודית שתאפשר פנייה יעילה, זולה ומהירה לביטול חוזה. כך, למשל, בית משפט לתביעות קטנות דן בהליכים על סכומים קטנים המתנהלים בייצוג עצמי וללא עורך דין, במטרה לפשט הליכים משפטיים לציבור הרחב. גם בתי המשפט לענייני משפחה, אשר אמונים על מינוי אפטרופוס, מחליטים לעתים לבטל חוזים מכוח חוק הכשרות המשפטית. הפרוצדורה המורכבת שקיימת היום לביטול חוזים כוללת ניהול הליך משפטי יקר וממושך; אם ניתן היה להמיר אותה לפרוצדורה מהירה וידידותית, ניתן היה להתמודד בצורה טובה יותר עם המקרים הפרטניים אשר דורשים התערבות, וכך היה נמנע השימוש בכלי הגורף והדרקוני של מינוי אפטרופוס בכל התחומים. בפיתוח פרוצדורה כזו צריך יהיה לתת מענה לפגיעה בעקרון הוודאות עם התרחבות ההליכים לביטול חוזים וכן עם החשש כי נותני שירות יימנעו מלהתקשר בחוזים עם אנשים עם מוגבלויות, וזאת בשל החשש מפני ביטול החוזה.

בחזרה לתוכן

יתרונות וחסרונות:

ההצעה לקדם הליך פרוצדורלי נגיש לביטול חוזים אינה דורשת שינוי של הדין המהותי אלא בעיקר הקצאה של משאבים והגדרה של הפרוצדורה. מדובר בשינוי שיסייע לקהלים רחבים ואשר אינו דורש חשיבה מחודשת על כללי החוזים.

מדובר בשינוי רחב היקף אשר ידרוש שינוי חקיקה להסדרת הפרוצדורה החדשה. משכך, זוהי חלופה מורכבת אשר תדרוש התגייסות של מקבלי החלטות הן להכרה בצורך בפרוצדורה חדשה, הן בהקצאת המשאבים לכך והן בהבנה כי יש ערך לחלופה הזו על פני מינוי אפטרופוס.

ה. שינוי הדין המהותי

ייתכן ויש מקום לפתח הגנות חדשות, אשר יוכלו לתת מענה הולם לצורך בהגנה מפני נזקים בתחום החוזים. כך, למשל, עסקאות המתבססות על הוראות קבע, שימוש בכרטיס אשראי וכל עסקה בתשלומים – דורשות את אישור הבנק. ניתן לחשוב על שינוי חקיקה אשר יאפשר לבית המשפט לרשום הערה בחשבון הבנק שתשפיע על היכולת של האדם לבצע עסקאות שאינן יומיומיות – למשל רישום הערה בבנק כי נדרשת חתימה נוספת כדי להשלים את העסקה. משמעות הדבר היא כי בשעת ביצוע עסקה באמצעות כרטיס אשראי או באמצעות הוראת קבע, יהיה על המוכר לבדוק האם יש הערה מיוחדת בנוגע לאותו לקוח (כפי שהיום מקובל לבדוק מול חברות כרטיסי האשראי שהעסקה מאושרת). אם רשומה הערה בחשבון הבנק, הרי שזו תופיע על צג המחשב של המוכר (למשל דרישה לאישור טלפוני של אדם נוסף או לחתימה של אדם נוסף). אם המוכר יתעלם מדרישה זו, תעמוד לקונה זכות ביטול מיידית. מנגנון מגביל פחות יוכל להיות רישום הערה בחשבון שכולל חובת יידוע של גורם קרוב אשר מוסכם על האדם. ניתן אף להגדיר כי במקרים אלה העסקה תיכנס לתוקף רק כעבור זמן מסוים, בכדי שהאדם ואיש האמון שלו יוכלו להתדיין על הצורך בעסקה ולשקול לבטלה במידת הצורך.

יתרונות וחסרונות:

על מנת לתת מענה טוב לתחום החוזי, נדרש שינוי חקיקה. תיקון כזה יצטרך לתת את דעתו על הסיטואציות שמנינו לעיל ולנסח הגנות יעילות המכבדות את חירותו של האדם. ככל שהשינוי בחוק יהיה אוניברסלי ולא ייגע רק לאנשים עם מוגבלויות, כך תגבר התאמתו לעקרונות של סעיף 12.

שינוי הדין המהותי אינו דבר של מה בכך. הוא דורש מומחיות בתוכן ועמיד לעורר התנגדות מצד הבנקים ומצד גורמים עסקיים אשר יידרשו לפרוצדורה מסורבלת יותר. כמו כן, חלק מההצעות שהובאו לעיל כללו אלמנט של הגבלה. הצלחת החלופה הזו עשויה להביא להגבלה גוברת של החופש הכלכלי של אנשים שהשתחררו ממוסד האפטרופוסות.

4. סיכום: חוזים

תחום החוזים זקוק לחשיבה מחודשת ויצירתית כדי לפתח כלי הגנה מידתיים. עד לפיתוח ואימוץ של כלים אלה, יהיה עלינו להסתפק בדיני החוזים ובדיני הצרכנות. מבין השניים, קיימת עדיפות ברורה לדיני הצרכנות ולהמשך פיתוחם. השימוש בחלופות המצויות בדיני החוזים וההתדיינות במסלולים הקיימים אינם רלוונטיים עבור מרבית האוכלוסייה, שכן מדובר במסלול יקר, ממושך ואף מרתיע. מבין שלושת התחומים שדנו בהם – מקרקעין, בנקאות וחוזים – אנו סבורים כי השאלות שנדונו בפרק זה לגבי תחום החוזים, זקוקות לפיתוח חשיבתי נוסף: כיצד ניתן להשתחרר מהוראת קבע? כיצד ניתן להגן על אדם מפני התקשרויות צרכניות מזיקות חוזרות ונשנות? כיצד ניתן להדק את תפקידו של התומך והמלווה כך שתהיה לו השפעה בזמן אמת ולא רק בדיעבד? כל אלה הן שאלות שיש לתת עליהן תשובות חדשות, תשובות אשר יוצאות מנקודת הנחה של היעדר אפוטרופוס ושל כשרות משפטית מלאה.

בחזרה
לתוכן

פרק 3

דילמות בפיתוח חלופות לאפוטרופסות

פרק זה מוקדש כולו לדילמות אשר מתעוררות לאור העיסוק בחלופות לאפוטרופסות. תפקידו של פרק זה אינו להציע תשובות, אלא להציג את הצדדים השונים של כל דילמה. את הפרק יש לקרוא מתוך ההקשר הכולל של הדוח – האמונה ביכולתם של אנשים עם מוגבלויות – כל סוגי המוגבלויות – להחזיק במושכות חייהם. האמונה בזכות של אנשים עם מוגבלויות לקבל עזרה ותמיכה כדי להוציא לפועל את כשרותם המשפטית. והכבוד הגדול אשר יש לרחוש לאוטונומיה ולחירות של כל אדם.

א. ההבדל הדק שבין הגבלה לכפייה

יש להבחין בין הגבלה לבין כפייה. מרבית החלופות אשר הוצגו בפרק הקודם כוללות אלמנט של הגבלה, אולם מדובר בהגבלה של האדם את עצמו. כך, למשל, אדם יכול לבחור להגביל את אפשרותו לבצע עסקה בנכס, על מנת להתמודד עם לחץ שמפעילים עליו בני משפחה המבקשים ממנו להעביר לידיהם את הנכס. בכך, חלופות אלה אינן שונות מהגבלות שאנשים רבים מטילים על עצמם – לקחת הלוואה או משכנתא, הגבלת השיחות במכשיר הסלולרי לסכום חודשי, הימנעות משימוש בכרטיס אשראי, פתיחת חשבון בנק משותף הדורש חתימה כפולה ועוד.

עם זאת, ברי כי הדיון שלנו על חלופות יצטרך להתמודד גם עם שאלת הכפייה: האם קיימות נסיבות שבהן ניתן לכפות הגבלה מסוימת על אדם? האם סעיף 12 לאמנה אוסר כל כפיית הגבלה, הגם שמדובר בהגבלה נקודתית, זמנית ומידתית? האם מבחינה ערכית יש מצבים שבהם נכון לכפות על אדם אחר הגבלה כדי להגן על טובתו, וזאת בין אם הוא אדם עם מוגבלות ובין אם לאו?

לבסוף, נבקש להעיר כי הדיון על 'כפייה' בהקשר זה הוא חמקמק. אדם עשוי 'לבחור' בהגבלה, אך בחירה זאת תיעשה על רקע איום מצד גורמי מקצוע כי אחרת ימנו לו אפוטרופוס. במקרה כזה, לא מדובר אלא בפסבדו-בחירה. פרקטיקה כזו מוכרת בהקשר של אשפוז פסיכיאטרי כפוי: פעמים רבות פסיכיאטרים 'ממליצים' למאושפזים לחתום על הסכמה לאשפוז מרצון, תוך שמירה על שכבה דקה של זכויות כגון חופשות, וזאת כדי להימנע מהוצאת צו אשפוז בכפייה תוך אובדן שכבה זו. מצד אחד, יש לקחת בחשבון את המלכודת/הבחירה המאולצת הזו, בשוקלנו האם לקדם חלופות לאפוטרופסות. מצד שני, עצם קיומו של מדרון חלקלק המוביל מ'הגבלה ברצון' ל'כפייה' אינו מצדיק בהכרח פסילה של כל 'הגבלה מרצון'. יש לבחון האם באמצעות הצבת מחסומים פרוצדורליים ומהותיים נאותים, ניתן למנוע את הזליגה מהאחת לשנייה.

ב. האם הגבלה מהווה שלילת כשרות משפטית

הפסול בהסדרי האפורטרופסות השונים הוא בראש ובראשונה בשלילת כשרותו המשפטית של אדם ובהעברתה לידי אדם אחר. החלופות השונות אשר יוצגו להלן נועדו להבטיח כי האדם ימשיך ליהנות מכשרות משפטית, אולם הן כוללות גם הגבלה מסוימת על יכולתו לקבל החלטות מסוימות. ההגבלה כשלעצמה מהווה אף היא פגיעה בכשרות המשפטית של האדם. אחת השאלות שנותרות פתוחות בדוח זה היא מתי הגבלה על קבלת החלטות היא כה קשה עד שבפועל היא מהווה שלילה מהותית של הכשרות המשפטית של האדם.

יוער כי לא ניתן לדרג בקלות את חומרת ההגבלה. ניקח לדוגמה אדם אשר הוחלט להגביל את פעילותו בחשבון הבנק שלו, עקב כניסה חוזרת ונשנית לחובות. בהיתן חלופות לאפורטרופסות, ייתכן ואותו אדם יוכל לבחור בין שתי ההגבלות הבאות: האחת: כל פעולה מעל סכום מסוים בחשבון תדרוש חתימה נוספת. השנייה: הגבלת סכום המשיכה החודשי שלו. ההגבלה הראשונה חמורה מהשנייה בכך שהיא מעניקה לגורם נוסף שיקול דעת בניהול החשבון. ההגבלה השנייה חמורה מהראשונה בכך שהיא מציבה מחסום של סכום משיכה חודשי, שאין כל דרך לעקפו.

על אף שדירוגן של ההגבלות והחלופות אינו פשוט, ניסינו להתייחס בגוף הדוח לחסרונות וליתרונות של כל חלופה, גם בהקשר של אופי ההגבלה. זאת כדי להקל על הדיון בדבר הלגיטימיות של כל חלופה.

ג. איזה משקל צריך לקבל החשש מפני נזק

נקיטה בעמדה לפיה ישנם מצבים בהם נכון להגביל את פעילותו הכלכלית של אדם, ולעתים אף לכפות הגבלה שכזו (וכאמור, דוח זה אינו נוקט עמדה לכאן או לכאן), אינה פותרת מהצורך לדון בהגדרת הנזק הצפוי אשר יצדיק הגבלה שכזו. כך, למשל, אדם עם מוגבלות נפשית שהשתתף במחקר שקדם לכתיבת הדוח הזה מסר כי הוא מוציא מדי חודש סכום גדול בהרבה מהכנסתו, אך יש לו די חסכוניות כדי לעמוד בהוצאותיו החריגות. אותו אדם ציין כי אם בית משפט היה צריך לקבל החלטה לגביו על פי הדין הנוהג כיום, ייתכן והיה מחליט, למורת רוחו, למנות לו אפורטרופוס.

פעמים רבות עצם הדיון על נזק לגבי אדם מסוים הנו מפלה, שכן מדובר בדיון שמתעורר אך ורק בעקבות המוגבלות. בהקשר זה יוער כי יש הבדל בין חשש כללי מפני נזק, המיוחס פעמים רבות לכל אדם עם מוגבלות, לבין חשש קונקרטי המבוסס על התרחשות בחייו של אדם ספציפי. עוד יוער כי שאלת סבירותו של הנזק היא פעמים רבות סובייקטיבית, ועל כן היא צריכה להיבחן לאור נקודת המוצא כי לכל אדם יש זכות להשתמש בכספו כראות עיניו, וכי הזכות לכשרות משפטית כוללת את הזכות לשגות. כך, למשל, אפורטרופוס יכול לחשוב כי הוצאה כספית על למידת נהיגה עבור אדם עם מוגבלות שכלית מהווה בזבז כספי, בעוד שהאדם יחשוב שמדובר בהחלטה חשובה ומוצדקת. כך גם החלטתו של אדם להזמין חברים למסעדות ולבילויים על חשבונו יכולה להיחשב כ'ניצול תמימותו' על ידי זרים, בעוד שבעיני האדם זהו שימוש נבון בכספו, בדרך שמסבה לו שמחה.

בהקשר זה יוער כי שקילת הנזק צריכה לכלול גם את הנזק לעצמאות, לאוטונומיה ולחירות של אדם, שהוא תוצר של שלילת הכשרות. פעמים רבות נזקים אלה לא נלקחים בחשבון או מקבלים משקל קטן אל מול נזק כלכלי כזה או אחר. נדמה כי לא נחטא בהכללה אם נאמר שמרבית בני האדם, עם מוגבלות ובלעדיה, היו מעדיפים להפסיד חלק לא מועט מכספם כדי לשמור על עצמאותם ועל חירותם.

לבסוף, צריך להיות קשר פרופורציונלי בין החשש לנזק לבין האמצעי הננקט כדי להגן מפני הנזק. כך, למשל, נוותר על 'חליפת הגנה הרמטית' אשר תמנע כל נזק אך תגביל את כל פעולותיו של אדם, ונעדיף אמצעי הגנה ממוקדים אשר מותירים את מרבית השליטה של אדם בחייו.

ד. היבטים פרוצדורליים של פיתוח חלופות

לצד הבחינה המהותית של חלופות לאפורופסות בתחום הכלכלי, יש לתת את הדעת להיבטים הפרוצדורליים. לא רק תוכן ההחלטה צריך לעמוד במבחני סעיף 12 לאמנה אלא גם אופן קבלת ההחלטה על השימוש בחלופה. ניתן לחלק את שאלת הפרוצדורה לשתיים. ראשית, אם האדם הוא שבוחר לעצמו את ההגבלה, האם נדרשת פרוצדורה מסוימת כדי לאשר את ההגבלה (למשל האם יש לדרוש מאדם המבקש להכניס גורם נוסף כשותף בחשבון לעבור ראיון אצל הבנקאי, כדי לוודא שאכן הוספת החתימה נעשית מרצונו). שנית, אם הכרענו כי ישנם מצבים בהם ניתן לכפות הגבלה על אדם, יש לבחון מה צריכה להיות הפרוצדורה הראויה: מי מקבל את ההחלטה, עיגון זכות הטיעון של האדם שהוחלט להגבילו, הזכות לייצוג, הזכות לערעור ועוד.

ה. דילמת המדרגה הנמוכה

קידומן של חלופות לאפורופסות צריכה להיעשות בזירות ולאחר חשיבה מעמיקה. גם לאחר שיובהר מהן החלופות המוצעות לאפורופסות, לא ברור אם נכון לקדם את השימוש בהן. אחת ההתלבטויות בהקשר זה תיקרא כאן 'דילמת המדרגה הנמוכה'. במדינות רבות כיום הדין הוא בינארי – מינוי של אפורופוס תוך שלילת הכשרות המשפטית, ולחילופין הכרה בכשרות משפטית מלאה ללא כל הגבלה. במצב בו האפשרויות הן בינאריות, גובר הסיכוי כי כדי לעמוד בדרישות סעיף 12 לאמנה, יבוטלו הסדרי האפורופסות כליל. משום כך, הצגת מנעד של חלופות לאפורופסות, אשר יוצרות מדרג במינוי ההגבלה, עלולה להזיק. כך, למשל, מנהלת של מסגרת דיור לאנשים עם מוגבלות נפשית, שרואינה לצורך כתיבת דוח זה, ציינה כי כעת היא נמנעת מלבקש מינוי אפורופסות לדיירים רבים, היות ומדובר, בעיניה, בהגבלה חמורה. אולם, אם הייתה אפשרות למנות מורשה חתימה בחשבון של דייר, כדי למנוע הוצאות כספים מופרזות – היא הייתה יוזמת שימוש בהגבלה כזו, שמהווה בעיניה הגבלה מידתית יותר. כלומר, חירותם של אנשים עם מוגבלויות עשויה להינזק בעקבות קידום של מנגנוני הגבלה מתונים יותר. דילמה זו, בין הותרת המדרגה הגבוהה (הסדרי אפורופסות הפוגעים קשות בזכות לכשרות משפטית) לבין הוספת מדרגות נמוכות (הגבלות מידתיות), מצריכה דיון נוסף: אם המאבק לביטול אפורופסות מחייב הוספת מדרגות נמוכות, האין הוא ממיר כלי מפלה אחד – אשר ישנה הסכמה בדבר בעייתיותו – בכלי מפלה אחר, אשר ייתפס כלגיטימי ונאור?

אנו סבורים כי ההסתייגויות הרבות שהועלו בפרק זה אינן מבטלות את הצורך בבחינה מעמיקה של החלופות לאפורופסות ובהכרעה לגבי השימוש בהן. הכרת החלופות ובחינתן, לאור הנקודות שפורטו בפרק זה, עשויות לסייע למאמץ חובק עולם להתאים את הדין המדינתי לסעיף 12 ולהחזיר את הכשרות המשפטית לידי של כל אדם.

פרק 4

סיכום

סעיף 12 לאמנה מבוסס על שינוי רדיקלי – הכרה בזכות של כל אדם לכשרות משפטית. הכרה זו מחייבת שינוי ניכר של הדין האזרחי. היא מחייבת השבה של הכשרות המשפטית תוך קידום תמיכה, סיוע והנגשות של המרחב הציבורי עבור כל חלקי האוכלוסייה.

אולם לצד חיזוק האוטונומיה והכשרות של האדם, ביקשנו לבחון בדוח זה את שאלת החלופות הנגיביות לאפוטרופוסות. ביקשנו להתמודד עם אחד החששות המרכזיים שעומדים לנגד עיני אנשי מקצוע ובני משפחה בשעת מינוי אפוטרופוס – החשש מפני נזק. בתוך כך רצינו לבחון כלים מידתיים ואוניברסליים, אשר עשויים לייתר את השימוש באפוטרופוסות.

לשם כך התמקדנו בחלקו השני של הדוח בשלושה תחומי ליבה בהקשר הפיננסי:

במקרקעין התגלו כמה כלים אפקטיביים ופשוטים אשר מספקים הגנה על הנכס מבלי לצמצם את כשרותו המשפטית של האדם ולהשפיע על שאר היבטי חייו.

בבנקאות התגלה מגוון רחב של כלים שנועדו למנוע הוצאה של כספים מהחשבון וניצול כספי של אדם, וזאת תוך שילוב של גורם תומך ומלווה אשר אינו מחזיק בכוח הרב הנתון לאפוטרופוס. עם זאת, הנכונות של הבנקים לעשות שימוש בכלים אלו אינה חד משמעית. בנקים אינם מעוניינים להתמודד עם לקוחות אשר מוגבלותם משפיעה על שיקול דעתם ועל כושר ההבנה שלהם. במקרים כאלה מעודדים הבנקים מינוי של אפוטרופוס ונרתעים מהפתרונות שהועלו בדוח זה. על כן, מסקנתנו היא כי פיתוח חלופות בתחום הבנקאות ידרוש חקיקה אשר תסדיר את אחריות הבנקים ואת הפרוצדורה להטלת הגבלה על חשבון של אדם, לבקשתו.

בחוזים התגלה פער גדול בין המצב הקיים לבין הצורך במתן הגנה מפני ניצול ומפני עסקאות בלתי רצויות. על אף שמרבית דיני החוזים כוללים הגנות וסעדים לעסקאות שנחתמו בהיעדר הבנה או כוונה, הרי שהפרוצדורה לביטול חוזה היא פעמים רבות יקרה ומורכבת. מבין שלושת התחומים, זהו התחום אשר דורש פיתוח של כלים חדשים ומותאמים.

לסיכום, קיימים לא מעט כלים מידתיים ואפקטיביים אשר כלל אינם נשקלים כחלופה בשעת מינוי אפוטרופוס. חוסר השימוש בכלים האלה נובע מחוסר מודעות לקיומם, מאי מתן משקל ראוי לעקרונות של חירות ואוטונומיה, מנתק בין מומחי התוכן בתחום האפוטרופוסות לבין מומחי התוכן בתחום הכלכלי, ומהעדפה של פתרונות גורפים ובינאריים. אולם ככל שייעשה שימוש גובר בכלים אלה, תוך בחינתם בעולם המעשה, כך יגבר הסיכוי כי אלה יהפכו לחלופה של ממש.

בשנים האחרונות התפתח דיון ערני בקרב ארגוני זכויות אדם בדבר החשיבות של סעיף 12 ובדבר הצורך ביישומו. העניין הרב בפיתוח שירותי תמיכה בקבלת החלטות הוא הצעד הראשון והחשוב ביישום של סעיף 12 (ראו **נספח 3**). לצד פיתוח שירות של קבלת החלטות נתמכת, יש לשקול שימוש בחלופות שהוצעו בדוח זה.

עד לפני כמה מאות שנים, לא הכירו בכשרות המשפטית של אנשים חירשים, תושבים זרים, עבדים וקבוצות מודרות נוספות. עד לפני מאה שנה, לא הכירו בכשרות המשפטית המלאה של נשים. בעוד הרבה פחות ממאה שנה, נתקשה להאמין כי ברירת המחדל עבור אנשים רבים עם מוגבלויות הייתה שלילת כשרותם המשפטית. האמנה משקפת את ההכרה שלא כך ראוי שיהיה. כעת מוטלת עלינו המלאכה של תרגום סעיף 12 מהלכה למעשה.

נספחים

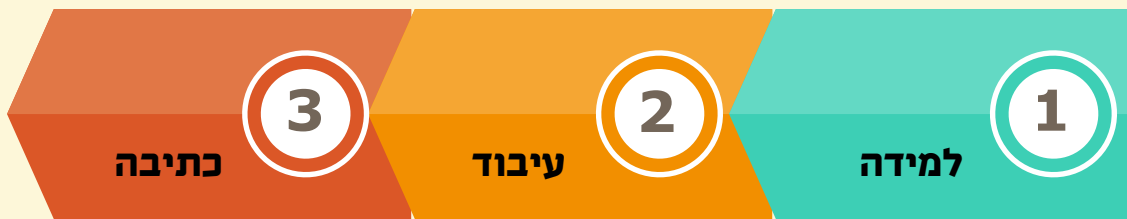

נספח 1 הליך כתיבת הדוח

העבודה על דוח זה נעשתה על ידי עו"ד יותם טולוב מארגון 'בזכות', המרכז לזכויות אדם של אנשים עם מוגבלויות, ובהנחייתה של הגב' תרצה ליבוביץ, היועצת המשפטית של המחלקה לזכויות של אנשים עם מוגבלויות ב-Open Society Foundations.

הליך כתיבת הדוח נעשה בשלושה שלבים:

- מפגש עם אנשים עם מוגבלויות
- מפגש עם אנשי מקצוע
- פגש עם בני משפחה
- קריאת חומרים
- הצגת הידע בפני קבוצת מיקוד
- הצגת הידע בפני מומחי תוכן במדינות שונות בעולם
- בחינת הידע הלכה למעשה בבתי המשפט
- כתיבת הדוח
- הצגת הדוח בפני מומחי תוכן
- הצגת הדוח בוובינר בינלאומי של OSF

1. שלב הלמידה

שלב הלמידה החל לפני מספר שנים, כאשר 'בזכות' החלה לעסוק בזכות לכשרות משפטית ולטפל בפניות פרטניות בנושא. במשך שנים נחשפו בפנינו סיפורים של אנשים תחת אפוטרופוסות, הן מעדות ישירה והן מעדות עקיפה של בני משפחה ואנשי מקצוע. הטיפול הפרטני חשף את העוולות הרבות הנעשות תחת מינוי אפוטרופוס וכן את תחושת העלבון, הכעס והתסכול של אנשים אשר חייהם מנוהלים על ידי אחרים. במקביל, הטיפול בפניות הפרטניות חשף את הקשיים הרבים עמם מתמודדת סביבתו של האדם, קשיים המובילים פעמים רבות למינוי אפוטרופוס. בני משפחה ואנשי מקצוע תיארו בפנינו משברים כלכליים אליהם נקלעו האדם ומשפחתו בעקבות החלטות כלכליות בעיתיות, נזק פיזי בעקבות הזנחה רבת שנים וחוסר אונים אל מול מערכת הדורשת מינוי של אפוטרופוס כתנאי למתן שירות.

לאחר כמה שנים של טיפול פרטני, אשר כלל ייצוג משפטי בבתי משפט, החלנו בפיתוח חלופות לאפוטרופוסות, אשר לצד הליווי והתמיכה יספקו הגנה מפני נזקים. בעוד שמצאנו בקלות אמצעים למניעת נזק בתחום האישי ובתחום הרפואי, התגלו לא מעט קשיים בתחום הכלכלי. בפורומים בינלאומיים בהם נכחו ארגוני שטח ממדינות שונות, שבה ועלה הסוגיה הכלכלית כעקב אכילס של מהפכת סעיף 12.

הבנו כי יש צורך במחקר המתמקד בהיבטים הכלכליים של חלופות לאפוטרופוסות, ולשם כך נערך מחקר זה.

לקראת כתיבת הדוח נערך שלב למידה שארך מספר חודשים, לצורך הבנת הסוגיה של חלופות לאפטרופסות בתחום הכלכלי. בחודשים אלה נערכו שיחות ומפגשים רבים עם עשרות אנשים עם מוגבלויות, אשר מהווים את קהל הלקוחות של מוקד פניות הציבור של ארגון 'בזכות'. מטרת השיחות הייתה להבין את הקשיים עמם מתמודדים אנשים עם מוגבלויות בפעילותם הכלכלית ובהגבלת פעילות זו באמצעות מינוי אפטרופוס. כמה מהמקרים הללו והשתלשלותם המשפטית מתוארים **בנספח 2**. במקביל, קיימנו מספר פגישות עם הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית ונפשית. בפגישות אלו הדגישו ההורים את החשש מפני נזק כלכלי ואת ספקותיהם בנוגע לשיממות של סעיף 12 לאמנה בחיים. המקרים אשר הועלו על ידי ההורים עמדו לנגד עינינו בשעת חיפוש החלופות.

כמו כן, בשנים האחרונות קיימנו מספר פגישות עם אנשי מקצוע אשר עוסקים בהיבטים שונים של אפטרופסות. בין היתר נפגשנו עם נציגי משרד הרווחה אשר אמונים על מינוי אפטרופוס, שופטי בית המשפט לענייני משפחה, אנשי משרד המשפטים אשר עוסקים בתיקון החוק הישראלי בנושא, חברי כנסת, פסיכיאטרים ונוירולוגים החתומים על חוות הדעת הרפואיות בהליך מינוי האפטרופוס, פקידות סעד ועובדים סוציאליים – הן בתחום המוגבלות השכלית והן בתחום המוגבלות הנפשית. ממפגשים אלה עלה הצורך הרב בפיתוח תורה כתובה המושתת על ערכי האמנה, ככל שהדבר נוגע למינוי אפטרופסות. טיעונים פטרנליסטיים בדבר חובת החברה להגן על אזרחים חלשים, על כך שאנשים עם מוגבלות לא זקוקים לחופש כמו אנשים 'רגילים', וכי יש לתת משקל מכריע למודל הרפואי – עלו לא אחת במפגשים אלה. אולם לצד זאת עלתה באופן אמיץ וחד משמעי התפיסה בקרב שופטים, עובדים סוציאליים, פסיכיאטרים ומשפטנים בדבר הצורך בפיתוח כלים חלופיים לאפטרופסות, שיסייעו להגן על חירותו של האדם בצורה אחראית וזהירה.

נפגשנו עם תאגידי האפטרופסות הגדולים בישראל אשר הצביעו פעם אחר פעם על נזק, כסיבה מרכזית המחייבת מינוי אפטרופוס.

לבסוף, נפגשנו עם פעילים במגזר השלישי אשר עוסקים בתחומים משיקים לדוח זה, כגון תמיכה בהתנהלות הכלכלית של אנשים עם מוגבלויות, או עיסוק בחלופות לאפטרופסות. נפגשנו עם העמותות הבאות – 'נאמנים', 'ידיד', 'המשפט בשירות הזקנה' ו'פעמונים'.

במקביל ערכנו סדרת פגישות וראיונות עם מומחי תוכן בכל אחד משלושת הנושאים שעומדים בלב הדוח הזה – מקרקעין, בנקאות וחוזים.

בתחום המקרקעין ראינו שתי עורכות דין, מומחיות לדיני מקרקעין.

בתחום הבנקאות נפגשנו עם היועצות המשפטיות של שני בנקים מרכזיים וכן ערכנו מפגש שיוחד לנושא זה עם איגוד הבנקים ועם נציגות של המחלקות המשפטיות של חמישה בנקים מרכזיים בישראל. בנוסף, ראינו מנהלים של שני סניפי בנק ועובדת זוטרה בבנק. בפגישות הללו עלה פער גדול בין המדיניות של המחלקות המשפטיות של הבנקים לבין הפרקטיקה הגמישה בהרבה ברמה של הסניף, אבחנה אשר הודגשה בדוח.

בתחום החוזים נפגשנו עם שלושה מרצים באקדמיה אשר תחומי התמחותם הנם דיני חוזים, צרכנות ואפטרופסות.

במפגשים אלה בלט המתח בין הרצון של אנשי המקצוע לתמוך בקידום זכויות של אנשים עם מוגבלות, לבין הסתייגותם מביטול מוסד האפטרופסות. הדבר בלט בעיקר בתחום הבנקאות, שם הבנקים שבו וטענו כי ללא שינוי חקיקה, הם לא ייקחו על עצמם את הסיכון שבפיתוח חלופות לאפטרופסות.

עם סיום שלב הלמידה, גיבשנו את עיקר הממצאים שבדוח זה.

2. שלב העיבוד

כבר בשלהי סיום השלב הראשון ריכזנו קבוצת מיקוד כדי להציג בפניה את הממצאים שגיבשנו ולשמוע את תגובותיה לממצאים. קבוצת המיקוד פגשה מומחי תוכן, במטרה לייצר דיאלוג בין קהל הקצה לבין המומחים. הקבוצה כללה שמונה משתתפים (ארבעה גברים וארבע נשים): שלושה אנשים עם מוגבלות נפשית, אדם אחד עם מוגבלות שכלית ותקשורתית, הורה לאדם עם מוגבלות נפשית, הורה לשני בנים עם מוגבלות תקשורתית, עובדת סוציאלית שיקומית בתחום בריאות הנפש ואפוטרופוס חיצוני. נערכו שני מפגשים לקבוצה, במסגרתם היא נפגשה פעמיים עם שני מומחי תוכן: עורכת דין שהנה מומחית לדיני מקרקעין, ומרצה לדיני חוזים וצרכנות. נערך תמלול של קבוצת המיקוד אשר סייע לנתח את התכנים שעלו.

המפגש בין קבוצת המיקוד לבין מומחי התוכן היה חשוב מכמה בחינות. ראשית, השאלות שחברי הקבוצה שאלו היו מעשיות והתבססו על ניסיונם. בזכות הדיאלוג בין קבוצת המיקוד למומחי התוכן חודד והובהר השימוש המעשי בכלים החלופיים. שנית, האינטראקציה הפנימית של חברי הקבוצה השונים העשירה את הדיון וחידדה מספר דילמות אשר מופיעות בדוח.

במקביל, הוצגו ממצאי הדוח בפני פעילי זכויות אדם של אנשים עם מוגבלויות במדינות שונות בעולם:

בולגריה – בבולגריה נעשית פעילות על ידי כמה ארגונים אשר דוחפים לשינוי חוק הכשרות המשפטית הבולגרי בעקבות אשרור האמנה, וזאת תוך קידום מודל של תמיכה בקבלת החלטות. ממצאי דוח זה הוצגו בפני נציגי Bulgarian Center for Non-Profit Law – ארגון זכויות אדם אשר עוסק רבות ביישום האמנה – וכן בפני נציגות של Bulgarian Association for Persons with Intellectual Disabilities, ארגון הורים של אנשים עם מוגבלות שכלית ו-National Organization of Mental Health Services (Users) (NPPZU) – ארגון של אנשים עם מוגבלות נפשית. עוד הוצגו הממצאים בפני גורם בכיר במשרד המשפטים הבולגרי.

ארמניה – בארמניה נעשית פעילות על ידי ארגון בשם Helsinki Citizens' Assembly Vanadzor, המתמקד בין היתר בזכויות של אנשים עם מוגבלות נפשית ובזכותם לשירותי שיקום בקהילה. הארגון מבצע ניטור (מוניטורינג) במוסדות פסיכיאטריים, במסגרתו הוא עוסק גם בזכות לכשרות משפטית ובפגיעה בזכויות האדם בעקבות מינוי אפוטרופוס. ממצאי הדוח הוצגו בפני אנשי הארגון המבצעים את הניטור במסגרת הכשרה שעברו על הזכות לדיון בקהילה והזכות לכשרות משפטית מלאה.

צ'כיה – בצ'כיה נעשית פעילות לקידום מודל של תמיכה בקבלת החלטות כחלופה לאפוטרופוס ולעיגון סעיף 12 לאמנה בחוק הצ'כי. ממצאי הדוח הוצגו בפני הפעילים בתחום: אנשי Inclusion Czech Republic, ארגון הגג של משפחות לאנשים עם מוגבלות שכלית; אנשי Quip, עמותת המקדמת זכויות של אנשים עם מוגבלויות בדגש על אנשים עם מוגבלות שכלית; ו נציגות Liga, ארגון זכויות אדם הפועל בצ'כיה.

שוודיה – כחלק מהליך הלמידה נערך מפגש עם אנשי ארגון PO-Skane שבשוודיה. במפגש זה נדון מודל התמיכה בקבלת החלטות אך גם נדונו שאלות הנוגעות לדרכי ההתערבות בכל הנוגע להתנהלות הכלכלית של אנשים עם מוגבלות נפשית (ראו [נספח 3](#)).

קניה – חלק ממצאי הדוח הוצגו דרך סקייפ בפני הגב' Elizabeth Kamundia, אשר כתבה דוח עבור ממשלת קניה בנושא יישום סעיף 12.

סין – במפגשים שערכנו עם פעילי זכויות אדם סינים, המקדמים את הזכות לכשרות משפטית לאנשים עם מוגבלות נפשית, עלה השימוש הקיים בכלי של שלילת כשרותם המשפטית של אנשים ככלי כפייה בנושאי רכוש ורפואה.

הצגת ממצאי הדוח הייתה בסיס לדיון מעמיק בדבר הרלוונטיות של התכנים למדינות השונות ובדבר הדילמות אשר מלוות את הדיון בחלופות.

לבסוף, 'בזכות' החלה לעשות שימוש בידע אשר הצטבר במהלך העבודה על הדוח במסגרת הייצוג המשפטי שהיא נותנת לאנשים המבקשים להשתחרר מאפוטרופוסות, כמו גם בהרצאות רבות שהיא מקיימת. השימוש בפועל בחלופות השונות סייע להבהיר את היתרונות והחסרונות של החלופות ואת מידת ישימותן. [בנספח 2](#) יורחב הדיבור על כמה מקרים פרטניים.

3. שלב הכתיבה

לאחר חקירת הנושא, גיבוש המידע הרב שהצטבר וכתובת הדוח, הוצג הדוח בפני כמה מומחי תוכן לקבלת הערות: עו"ד אליזבת' קמונדיה בחנה את הרלוונטיות של הדוח בהקשר של קניה. עו"ד לנה קרזנר, מומחית קנדית לסעיף 12, בחנה בעיון את הדוח וההערות שלה היו יקרות ערך בשיפור ודיוק של הדוח ובהתאמתו לקהל בינלאומי.

לסיכום, העבודה על הדוח הייתה בעלת ערך בפני עצמה. מלבד הידע שהתגבש ושמובא בדוח, ההליך כלל העלאת מודעות לנושא בקרב אנשים עם מוגבלויות, בני משפחה ומקבלי החלטות, הכרה מעמיקה של הקשיים עמם מתמודדים אנשים עם מוגבלויות בתחום זה, גיוס קבוצת סנגור, הצלחה במספר תיקים משפטיים והידוק הדיאלוג הבינלאומי בנושא, תוך הורדת הדיון לפסים מעשיים.

בחזרה
לתוכן

נספח 2

דוגמאות להחלטות שפוטיות

בנספח זה נציג שלוש דוגמאות להחלטות שפוטיות אשר עושות שימוש בחלופות אשר נמנו בפרק 2 של הדוח.

מקרה 1

לאישה מונה אפוטרופוס על ידי אחיה, על רקע התנהלותה הכספית שהביאה לאובדן של חסכונות רבים בשל רכישת כרטיסי הימורים. לאישה היו טענות קשות כנגד האפוטרופוס שלה, גוף חיצוני שנותן שירותי אפוטרופוסות בתשלום. לאחר פנייתה ל'בזכות' הוצגה בפני בית המשפט תכנית חלופית למינוי אפוטרופוס, אשר התקבלה על ידי בית המשפט. תכנית זו, אשר עיקריה מובאים בפסיקתא שלפניכם, הביאה לביטול האפוטרופוסות, להשבת הכשרות המשפטית והאוטונומיה במרבית התחומים לידיה של האישה, לתמיכה בקבלת החלטות בענייני רכוש מצד רואה חשבון בתשלום ולהגבלות מסוימות על חשבון הבנק ועל היכולת שלה למכור את הנכסים שהיו ברשותה בבוא היום. שנה לאחר מתן פסק הדין האישה מתנהלת ביתר חופשיות, קובעת איזה שימוש ייעשה בכספה ובתוך כך החלה ביוזמתה לחסוך כספים עבור יעדים שברצונה לממש.

מקרה 2

אדם עם פגיעת ראש אשר מקבל קצבה גבוהה מהמדינה נכנס שוב ושוב לחובות. החובות נבעו, בין היתר, משום שאנשים בסביבתו הקרובה של האדם לחצו עליו לממן עבורם את הוצאותיהם. כפועל יוצא, נשקלה האפשרות למנות את אחותו כאפוטרופוסית עליו. בעקבות פנייתו ל'בזכות' הוצגה בפני בית המשפט תכנית חלופית למינוי אפוטרופוס, אשר כללה דרישה לחתימה נוספת של אחותו על כל משיכת כסף מעל סכום מסוים לחודש. תכנית זו אשר אומצה על ידי בית המשפט, נתנה מענה לכניסתו לחובות ומנעה מינוי אפוטרופוס.

מקרה 3

זהו פסק הדין המשמעותי ביותר בישראל אשר מעגן מספר חלופות לאפוטרופוסות. מדובר באישה עם מוגבלות נפשית אשר בזמן התקפי המאניה הוציאה כספים רבים. בעקבות בקשה של בני המשפחה, החליט בית משפט לענייני משפחה למנות לה אפוטרופוס. האישה ערערה על החלטה זו ובית משפט, אשר קיבל את הערעור, קבע כי יש להימנע מלמנות אפוטרופוס במקום שבו אפשר לעשות שימוש בכלים חלופיים, כגון הגבלת חשבון הבנק ורישום הערת אזהרה על הנכס.

מקרה 4

אדם עם מוגבלות נפשית נקלע לחובות על רקע התקפי מאניה. כאשר היה ברמיסיה הוא פנה ל'בזכות' בבקשה למצוא פתרון שימנע את בזבוז הכסף בזמן המאניה מבלי שימונה לו אפוטרופוס. בעזרת 'בזכות' הוא הגיש בקשה לבית המשפט להטיל מגבלות על חשבון הבנק שלו. בקשתו התקבלה ולצד המגבלות על חשבון הבנק הוא שמר על כשרותו המשפטית ועל העצמאות שלו. מצורפת כאן הבקשה אשר הגיש לבית המשפט ואשר קיבלה תוקף של פסק דין.

בדימ"ש לענייני משפחה חיפה

אפ' 50389/02/13

בענין:

היועץ המשפטי לממשלה
ע"י ב"כ עו"ד א. שגיא
ואו ש. אלוני זרחיה ואו ר. חס-בכר
ואו מ. קפלן ואו ר. חולי-עיסאו
ואו ר. סלמאן סורך ואו נ. נאסראלדין נאשף
מהלשכת המשפטית משרד הרווחה והשירותים החברתיים
רח' חסן שוקרי 5, חיפה טל: 04-8619126/7/8 פקס: 04-8619193

מבקש

נגד

1.

ע"י ב"כ עו"ד יותם טולוב
מעמותת "זכויות" המרכז לזכויות אדם
עם אנשים עם מוגבלויות
בפקס 02-6521219

2. הקרן לטיפול בחסויים
מרח' החלוץ 41, חיפה
בפקס 8671958

3.

ע"י ב"כ עו"ד הרשקוביץ
בפקס 077-5444804

4.

רח' השקמת 33 דירוז 5
נשה 36812

חמשיביםפסיקתא

בחליק המתנהל בפני ובכל הנוגע לבקשתה של המשיבה [REDACTED] (ת.ז. [REDACTED]) (להלן: [REDACTED]), לביטול האפוטרופסות, חנני מורח כדלקמן:

1. לאחר ששמעתי את הצדדים ושוכנעתי כי הגבי [REDACTED] מסוגלת לדאוג לענייניה ולטפל בהם וזאת תוך קבלת סיוע ותמיכה בענייני רכוש מרואח החשבון מר יהודה לביא, ולאחר שעיונתי בתסקיר ע"י לסדר דין, החלטתי ביום 2/6/13 לבטל מינוי האפוטרופא - הקרן לטיפול בחסויים - כאפוטרופא על גופה ורכושה של הגבי [REDACTED] ולאשר לגבי [REDACTED] לנהל ענייני גופה באופן עצמאי ולנהל ענייני רכוש בסיוע ותמיכתו של מר יהודה לביא.
2. אני מאשרת התוכנית הכלכלית שהוגשה לתיק בית המשפט מטעם הגבי [REDACTED], ואת רשימת הצרכים והחוצאות המפורטים בה.

3. אני מסמיכה את מר יחודח לביא (ר"י"ח) ת.ז. 059580910 ללוות ולתמוך בגבי **_____** בקבלת החלטות בתחום הכלכלי. בהקשר זה, ובו בלבד תפקידו וסמכויותיו יהיו כדלקמן:

- א. לסייע לגבי **_____** לאסוף ולקבל מכל אדם או גוף כל מידע שנדרש לצורך קבלת החלטה שברצונה לקבל.
 - ב. לסייע לגבי **_____** לחבק את המידע אשר נוגע להחלטה שעליה לקבל על השלכותיו השונות.
 - ג. לסייע לגבי **_____** להציג החלטותיו בפני כל אדם או גוף או להציג עבודה, בחתום להחלטתה.
 - ד. לסייע לגבי **_____** להוציא לפועל את החלטותיה.
 - ה. לייצג בפני כל גורם או גוף שבו הדבר דרוש.
4. לשם מילוי תפקידו, ולאור הסכמת הגבי **_____** יהיה מר לביא רשאי לקבל כל מידע או מסמך רלוונטי הקשור בענייניה הכספיים של הגבי **_____** מכל גורם, ציבורי, פרטי או ממשלתי.

5. כמו כן הנני מורה כדלקמן:

- א. כל כספי הגבי **_____** יתגהלו בחשבון שנפתח עבורה בבנק **_____** סניף **_____** חשבון **_____**.
- ב. בחשבון הנייל תרשם והערה כי הגבי **_____** רשאית למשוך באופן עצמאי מחשבונה מדי שבוע סך שלא יעלה על 300 ₪.
- ג. בחשבון הנייל יירשם כי אין לתת אשראי בחשבון וכי כל פעולה שהיא מעבר ל 300 ₪ תדרוש אישורו של מר לביא.
- ג. לא יינתנו פנקסי שקים וכרטיסי אשראי עבור חשבון זה.
- ד. מר יהודח לביא יסדיר ויען כללים אלה ברישומי הבנק של הגבי **_____**

6. הגבי **_____** תמציא לתיק בית המשפט באמצעות בא כוחה מסמך המאשר כי נרשמו ההערות לעיל בחשבון הבנק.

7. כמו כן, אני מורה כי כל הסדר בין חגב **_____** לבין אחיה תנוגע לחלוקת העזבון יותנה באישור בית המשפט.

8. עם הסדרת רישום זכויותיה של חגב **_____** על הדיברות שבעגבון אשר פרטיון הינן:

(1) _____

(2) _____

(3) _____

תירשמה בלשכת רישום המקרקעין הערות אזהרה, על ידי מר יהודח לביא, של התחייבות להימנע מלעשות עסקה כמשמעותה

7
54

בסעיף 126 לחוק המקרקעין, תשכ"ט - 1969. מחיקת הערות האזהרה תעשה רק על פי צו בית המשפט. לגבי דירות אשר אינן רשומות בלשכת רישום המקרקעין, יתבצעו הפעולות המקבילות בהתאם למקום הרישום.

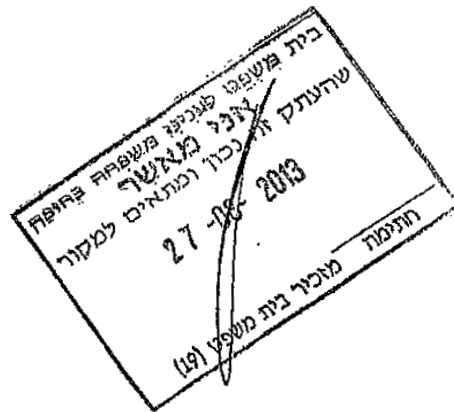
9. הגב' [REDACTED] לתניק בית המשפט באמצעות בא כוחה מסמך המאשר כי נרשמו הערות האזהרה כמפורט לעיל בסמוך למועד ביצוע רישום החערות.

10. שינוי או ביטול חו"אות פסיקתא זו, יעשה רק על-ידי צו בית המשפט.

אספונצ'ה אלון שופטת
 אספונצ'ה אלון שופטת (1)

ניתנה היום: 22.08.13
 5C אילן השבץ

מקרה 2

א"מ 12-05-18541

בית דין משפט פתח תקווה

באמצעות ב"כ שח"י נתם טלוב
שמעו לתמצאת כתבו בי"ד;
בזכרה, ת"ד 34510 ירושלים 91000
טלפון: 02-6521308 ; פקס: 02-6521219

המבקש

נגד

1. [redacted]
2. האמטרומוס הכללי במחוז תל אביב
3. משרד הרווחה ושירותים החברתיים תל אביב
שד' ירושלים 22, יפו 68022
טל: 03-5138200 ; פקס: 03-5138222

המשיב

פסיקתא

לאחר וזדין מיום 17.12.12 בבקשה זו, נפסק כי:

1. כל פעולה בחשבון של המבקש, מר [redacted] לזכות צד ג', תחייב חתימתו של אחותו, הגב' [redacted]
2. כל משיכה של כספים מחשבונו של המבקש, מעבר ל-1,000 ש"ח בחודש, תחייב את חתימתה של אחותו, הגב' [redacted]
3. מחיקת החגבלות חללו, תעשה רק על ידי צד בית משפט.
4. הפסיקתא תובא לידיעת סניף הבנק בו מתנהל חשבונו.

ניתנה היום: 21 לינואר 2013

ת"ד 12-05-18541
ש"ד אספד-גרונולד-תל אביב

הפסיקתא חתומה ומאושרת

בית משפט לענייני משפחה בפתח-תקווה
ב"כ אג"ש
שומע נק זה נכון ומתאים למקור
[Signature]
מזכ"ר ראש (6)

בתי משפט פתח תקווה
שלום ומשפחה
23-01-2013
נתקבל / נבדק
[Signature]
(4)

מקרה 3

פלונית נ' היועץ המשפטי לממשלה

עמ"מ (ס) 815/05

נ ד ל ת י י ט ט	בתי המשפט	
	בית המשפט המחוזי בירושלים	ע"מ 815/05
	בפני: כב' השופט יוסף שפירא	30/11/2005
	בעניין: פלונית	המערערת
	ע"י ב"כ עו"ד א. שינדלר	
	נגד	
	היועץ המשפטי לממשלה	
	באמצעות ב"כ משרד הרווחה, עו"ד א. ישי	המשיב
	פסק דין	

לפני ערעור על פסק דינו של בית המשפט לענייני משפחה בירושלים (כב' סגן הנשיא פ' מרכוס), בתמ"ש 5070/05, בו מינה אפוטרופוס על רכושה של המערערת.

רקע

1. המערערת הינה אישה כבת 69, מתוארת כסובלת מהפרעה אפקטיבית דו קוטבית. במצבים מאניפורמיים היא מתנהגת בצורה חסרת שיפוט וחסרת מנוחה ובמצבים דכאוניים היא אדישה אפסית וחסרת עניין בסביבה.

למערערת ששה ילדים ובן נוסף אשר התאבד בעת שירותו בצה"ל. שניים מבניה של המערערת גרים בביתה, כאשר אחד מהם הינו חסוי ו"קרן דורי דורות" הינה אפוטרופוסתו. לדברי בית משפט קמא, ענייננו במשפחה מסוכסכת, אשר מוכרת לבית המשפט לענייני משפחה כבר למעלה משלוש וחצי שנים.

משרד העבודה והרווחה, באמצעות היועץ המשפטי לממשלה (להלן: "משרד הרווחה" או "המשיב"), הגיש בקשה למינוי אפוטרופוס לרכושה של המערערת.

1

נבו הוצאה לאור בע"מ nevo.co.il המאגר המשפטי הישראלי

פלונית נ' היועץ המשפטי לממשלה

עמ (י ס) 815/05

בפני בית המשפט עמדו שתי חוות דעת, האחת, אשר הוגשה מטעם משרד הרווחה, קבעה כי יש למנות למערערת אפוטרופוס לאור היחסים המורכבים בין בני המשפחה, ואילו השניה, אשר הוגשה מטעם המערערת, קבעה כי אין צורך במינוי זה וכי מדובר באישה אשר בדרך כלל תפקודה ושיפוטה תקינים. על פי חוות הדעת השניה, מצבה של המערערת אינו מצדיק שלילת החירויות הכרוכות במינוי אפוטרופוס.

טענות המערערת

2. המערערת מתנגדת למינוי האפוטרופוס, כשם שהתנגדה מראשית ההליך, וטוענת כי מצבה אינו מצדיק פגיעה כה משמעותית בחירותה, כבודה ורגשותיה. בנוסף, טוענת המערערת כי היא מגיעה לקבל את הטיפולים והתרופות הנדרשים, ומשתפת פעולה באופן מלא עם מספקי הטיפול, כך שאפילו ניתן למנוע כמעט לחלוטין את התקופות בהן מוחרפת המחלה ובהן ישנה בעיה בשיקול הדעת.

עוד טוענת המערערת כי, מינוי האפוטרופוס יפגע קשות בקשר שלה עם ילדיה, קשר אשר על אף מורכבותו, חשוב לה ולהם, והיא משקיעה בו רבות.

טענה נוספת אשר הועלתה על ידי המערערת הינה, כי בית משפט קמא לא שקל קביעת אמצעים חלופיים במקום מינוי האפוטרופוס, אמצעים אשר היו מפחיתים את הפגיעה בה. זאת, על אף שדרך זו הוצעה בחוות הדעת אשר הוגשה על ידי המערערת עצמה.

לעניין חוות הדעת אשר עמדו בפני בית המשפט טוענת המערערת כי מאחר ומדובר בחוות דעת סותרות, אשר הוגשו על ידי הצדדים, היה על בית המשפט למנות מומחה מטעמו לפני נקיטת צעד כה מרחיק לכת.

לסיום, טוענת המערערת כי אם ייקבע כי יש למנות לה אפוטרופוס, כפי שקבע בית משפט קמא, אזי יש למנות אפוטרופוס ההולם את נסיבות המקרה ולא את הקרן לטיפול בחסויים, המונעת, לדבריה, את הקשר בין החסוי ובני משפחתו.

טענות המשיב

3. טענות המשיב פורטו בתגובתו לבקשה לעיכוב ביצוע אשר הוגשה על ידי המערערת, וכן נשמעו בדיון אשר התקיים ביום 22.11.05.

לדברי המשיב, על פי התעודה הרפואית אשר הוגשה לבית משפט קמא בה נקבע כי יש למנות אפוטרופוס לרכוש במקרה דנן. בנוסף, לאור הלחצים וההשפעות אשר יתכן ויפעלו על מי מבני המשפחה אם ימונה לאפוטרופוס, צדק בית המשפט קמא כאשר החליט כי ימונה לה אפוטרופוס חיצוני. לאור זאת, יש להותיר את החלטת בית משפט קמא על כנה.

לעניין היחס שבין חוות הדעת, טוען השיב כי התעודה הרפואית הינה של פסיכיאטרית אשר מטפלת במערערת משנת 1998, ולעומתה, חוות הדעת אשר הוגשה על ידי המערערת, הינה חוות דעת של פסיכיאטרית אשר לא מכירה את המערערת זמן כה רב.

כמו כן, טוען המשיב כי בניגוד לדברי המערערת עצמה, אשר טענה כי היא מתפקדת באופן עצמאי ומלא, הרי שהאפוטרופוס של בנה דיווח כי הבית אינו נקי.

דיון

מינוי אפוטרופיס

4. בית משפט קמא לא פירט איזהו הסעיף עליו סמך את החלטתו למנות אפוטרופוס למערערת. ככלל, אפוטרופוס יכול וימונה על פי סעיפים 28, 33 ו 68(א) להוק הכשרות המשפטית והאפוטרופוסות, תשכ"ב 1962 (להלן: "ההוק").
סעיף 28 קובע כך:

"מת אחד ההורים, תהא האפוטרופוסות על הקטין להורה השני; ואולם רשאי בית המשפט, בנוסף על אותו הורה, למנות לקטין אפוטרופוס באופן כללי או לענינים שיקבע בית המשפט; והוא הדין אם אחד ההורים הוכרז פסול דין, או שאינו מסוגל למלא חובותיו לפי פרק זה או שבית המשפט קבע, בהחלטה מנומקת, כי ההורה נמנע, ללא סיבה סבירה, מלמלא את חובותיו האמורות, כולן או מקצתן, או שהאפוטרופוסות לקטין נשללה ממנו על ידי בית המשפט, וכן אם אחד ההורים אינו ידוע, או שלא היה נשוי להורה השני ולא הכיר בקטין כבילדו"

עמ' (י 8) 815/05

פלונית נ' היועץ המשפטי לממשלה

סעיף זה הינו חלק מהפרק השני של החוק, העוסק ביחסי הורים וילדיהם הקטינים, ועניינו, מינוי אפוטרופוס נוסף במקום הורה הטבעי של הילד, בנסיבות המפורטות בסעיף. במקרה דנן, עסקינן בענייניה של "חסויה" ולא של קטין, על כן אין לראות בסעיף זה כמקור אפשרי שעל פיו מונה האפוטרופוס.

סעיף 33(א) לחוק מונה רשימה של חלופות בהן ממונה אפוטרופוס על ידי בית המשפט. החלופה היחידה מבין אלו הקבועות בסעיף, אשר ייתכן ותחול בעניינו הינה חלופה (4), הקובעת כך:

(1) בית המשפט רשאי למנות אפוטרופוס

...
(4) לאדם אחר שאינו יכול, דרך קבע או דרך ארעי, לדאוג לענייניו, כולם או מקצתם, ואין מי שמוסמך ומוכן לדאוג להם במקומו;

בית המשפט העליון קבע כי מינוי על פי סעיף זה נועד למטרת ניהול נכסי החסוי, וכי יש לבחון האם בפני בית המשפט הונחה התשתית העובדתית ממנה עולה כי מדובר באדם אשר אינו מסוגל לדאוג לנכסיו וכי אין אחר המוכן לכך (ראו: ע"א 445/81 אליזבט (מלין) סיברוק נ' סלציה צוקר ו 2 אה' פ"ד לזן(3), 440; ע"א 1233/94 דר' דבורה כהן נ' היועץ המשפטי לממשלה. תק על 95(4), 217 (להלן: "פס"ד דבורה כהן"); רע"א 3232/04 פלוני נ' פלוני. תק על 2005(2), 1685).

המקור השלישי למינוי אפוטרופוס הינו סעיף 68(א) לחוק, העוסק בקביעת אמצעי שמירה ומקנה לבית המשפט סמכות כללית לצורך כך:

(א) בית המשפט רשאי, בכל עת, לבקשת היועץ המשפטי לממשלה או בא כוחו או לבקשת צד מעוניין ואף מיזמתו הוא, לנקוט אמצעים זמניים או קבועים הנראים לו לשמירת ענייניו של קטין, של פסול דין ושל חסוי, אם על ידי מינוי אפוטרופוס זמני או אפוטרופוס לדין, ואם בדרך אחרת; וכן רשאי בית המשפט לעשות, אם הקטין, פסול הדין, או החסוי פנה אליו בעצמו.

עמ' (ס) 815/05

פלונית נ' היועץ המשפטי לממשלה

סעיף זה מקנה לבית המשפט סמכות כללית, הניתנת להפעלה בכל דרך, אשר מטרתה הגנה על פסול דין, קטין או חסוי (ראו: בש"א (ירושלים) 1237/98 פלונית נ' אלמונית ואח'. תק מש (1)99, 46). בין האפשרויות העומדות בפני בית המשפט מצויה גם האפשרות למנות אפוטרופוס.

היחס בין הסעיפים

5. המערערת לא הוכרזה כחסויה טרם מתן פסק הדין דלמטה, ונראה כי כינויה בגוף פסק הדין כחסויה, נבע כפועל יוצא ממינוי האפוטרופוס על פי סעיף 33. לאור זאת, ספק רב אם ניתן למנות אפוטרופוס על פי סעיף 68, קודם להכרזה על המערערת כחסויה.

על אף זאת, אם נאמר כי ניתן למנות אפוטרופוס במקרה דנן אף על פי סעיף 68(א), יש לבחון האם מינוי זה מותנה בהתקיימות תנאי סעיף 33 או לאו. כאשר מדובר באפוטרופוס הממונה על פי הוראות סעיף 28 לחוק, נקבע כי סעיף 68(א) בא לתת מענה גם כאשר לא מתקיימים התנאים הקבועים בסעיף הספציפי (ראו: בר"ע (חיפה) 759/00 פלונית ואח' נ' פלוני ואח'. תק מה (4)2000, 112). לעומת זאת, כאשר בוהנים את היחס שבין סעיף 68(א) ובין סעיף 33 ייתכן כי דווקא הוראות סעיף 33 יגברו. סעיף 33 מפרט את המקרים בהם ימונה אפוטרופוס, וכולל בתוכו אף את המינוי על פי סעיף 28. מאחר ומדובר במינוי על פי דין, הרי שיש לראות ברשימה זו רשימה סגורה, ומכאן שיש להכפיף את האפשרות למינוי אפוטרופוס על פי סעיף 68(א), להתקיימות אחת מהאפשרויות המנויות בסעיף 33.

6. ככלל, הדילמה אשר בפניה עומד בית המשפט בבואו לשקול את הפגיעה בזכויות היסוד, אשר תיווצר עם מינוי אפוטרופוס, ובין הגנה על ענייניו הכספיים של הקשיש, אינה פשוטה. בפס"ד דבורה כהן הנ"ל, נאמר:

"בהפעלת הסמכות, יש לצאת מנקודת מוצא גורמטיבית, שהיא, זכות היסוד של כל אדם וקשיש בכלל זה להגנה על כבודו, על פרטיותו, על קנינו ועל האוטונומיה האישית שלו. זכויות אלה שהיו מאז ומתמיד עמודי תווך בשיטתנו המשפטית, מעגנות כיום בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו". (שם, עמ' 218)

טרם יחליט בית המשפט על מינוי אפוטרופוס עליו לבחון האם אין דרך אחרת אשר יכולה לקיים את מטרת ההגנה על נכסי החסוי ללא מינוי זה. באם תמצא הדרך, אזי על בית המשפט להימנע, ככל הניתן, ממינוי אפוטרופוס. זאת ועוד, אף אם מצא לנכון בית המשפט כי יש לפעול למינוי

5

נבו הוצאה לאור בע"מ nevo.co.il המאגר המשפטי הישראלי

אפוטרופוס, אזי עליו לבחון האם ניתן למנות דווקא אדם הקרוב לחסוי ולא אדם או גוף הזר לו, שהוא אנונימי לגביו ואין הוא מעוניין להיות כפוף לו (ראו: פס"ד דבורה כהן, שם עמ' 220). קל וחומר, כאשר החסוי הינו אדם אשר שיפוטו תקין ויש ביכולתו להביע את דעתו בעניין.

מך הכלל אל הפרט

7. אין חולק כי בחייה של המערערת ישנן תקופות, בהן מוחרפת מחלתה, באופן זמני, ובתקופות אלו שיפוטה עלול להיפגם והיא עלולה להיות מנוצלת על ידי מי מבני משפחתה. בעיתות אלו היא זקוקה להגנה. מצב זה, עונה לשני התנאים הראשונים בחלופה (4) של סעיף 33.

אלא, נשאלת השאלה, האם אכן אין מי שיכול להיות מוסמך לטיפול בנכסי המערערת ואף מוכן לעשות זאת. לזאת יש להוסיף, כי אין מדובר, במקרה דנן, באישה עתירת נכסים אלא אישה שכבעלותה דירת מגורים, מחצית מדירה נוספת ו 80,000 ₪, כאשר למעלה ממחצית מסכום זה מוחזק על ידי בנה, למענה. בנוסף, הכנסתה החודשית נעה סביב 13,000 ₪ לחודש. ממכלול הראיות, נראה כי יש מי אשר מוכן לטפל בנכסיה, ובנה מאיר כבר פועל בדרך זו, ומחזיק חלק מכספה אצלו, בהסכמתה.

כמו כן, המערערת התבטאה בפני, והתרשמתי שמדובר באישה בעלת שיקול דעת, המודעת לכך כי ישנם זמנים בהם נפגמת יכולת השיפוט שלה, וכי היא מעוניינת כי בזמנים אלו יסייעו בידה להימנע מלבצע פעולות בנכסיה.

מאחר ויש מי שמוכן לטפל בנכסיה של המערערת הרי שלא מתקיימים התנאים למינוי אפוטרופוס, על פי סעיף 33(א)(4). בנוסף, אף אם היו מתקיימים התנאים, אזי מינוי אפוטרופוס אשר ישלוט בנכסיה של המערערת באופן קבוע, אינו הפיתרון הראוי המאזן בין זכויותיה החוקתיות ובין הרצון להגן על נכסיה בעיתות בהן היא נדרשת להגנה זו.

אף העדפת בן מאיים על אחר, הינה תופעה נפוצה, ועדיין אין הדבר מצדיק מינוי אפוטרופוס לכל אדם מזדקן. במקרה דנן, לא מדובר באדם עתיר נכסים, כמפורט לעיל, ולפיכך, מינוי אפוטרופוס למערערת אינו מידתי. יחד עם זאת, ביטול המינוי יהיה בכפוף להגבלות המוסכמות אף על המערערת.

תוצאה

8. לאור האמור לעיל, אני מקבל את הערעור ומורה על ביטול מינוי האפוטרופוס. על מנת להגן על נכסיה של המערערת אני מורה כי תוך 10 ימים ממועד קבלת פסיקתא, תירשמנה על ידי עו"ד שינדלר, הערות אזהרה על דירתה ועל זכויותיה במחצית הדירה הנוספת, כשהפסיקתא מהווה "התחייבות להימנע מלעשות עסקה", כמשמעותה בסעיף 126 לחוק המקרקעין, תשכ"ט 1969. מחיקת הערת האזהרה תעשה רק על ידי צו בית משפט. באם הדירות אינן רשומות כלשכת רישום המקרקעין אזי יתבצעו הפעולות המקבילות בהתאם למקום הרישום.

על מנת להגן על כספה של המערערת אני מורה כי:

1. כל פעולה בחשבון לזכות צד ג' תחייב התימה של מורשה התימה נוסף, אשר יתווסף לחשבונה, על פי בחירתה, בכפוף לאמור בסעיף 2 להלן.
2. כל משיכה של כספים מהחשבונה מעבר ל 6,000 ש"ח בחודש, תחייב את התימת מורשה החתימה הנוסף.

הפסיקתא טובא לידיעת כל ילדיה של המערערת, ולסניף הבנק בו מתנהל חשבונה.

אין צו להוצאות.

הפיקדון יוחזר למפקידו.

ניתן היום, כ"ה חשוון תשס"ו (30 נובמבר 2005), בהעדר הצדדים. המזכירות תשלח העתק פסק הדין לב"כ הצדדים.

ניתן לפרסום ללא פרטים מזהים.

יוסף שפירא 54678313-815/05

יוסף שפירא שופט

נוסח מסמך זה כפוף לשינויי ניסוח ועריכה

מקרה 4

בבית המשפט לענייני משפחה

המבקש

נ ג ד

ב"כ היועץ המשפטי לממשלה
 במשרד הרווחה

שד' ירושלים 22 יפו, 68022

טל' 03-5138200; פקס: 03-5138222

המשיבהבקשה לפי סעיף 68(א) לנקוט באמצעים לשם הגנה

יש לי מניה דפרסיה מגיל 16 ולאורך דחי הייתי גם במצבי מאניה וגם במצבים של דפרסיה. בממוצע פעמיים בשנה יש לי התקף מניה דיפרסיה שנמשך כחודש וחצי. כשאני נמצא בהתקפי מאניה אני מרגיש שיש לי הרבה כסף והרבה כוח לעשות שימוש בכסף הזה ולכן אני מבזבז לא מעט כספים. כך למשל אני קונה מותגים יקרים, אני הולך למסעדות יוקרה ונותן למלצרים טיפים שמנים, לוקח הלוואות מהבנק, ומזמין כרטיסי אשראי שונים. כשאני יוצא מהמאניה אני רגוע נמצא בשליטה על ההוצאות שלי ומקפיד שלא להוציא יותר כסף ממה שיש לי. התקף המאניה האחרון שלי היה במרץ 2013 והוא נמשך עד סוף מאי 2013. מאז אני ברמיסיה.

כתוצאה מהתקפי המאניה שלי צברתי חובות שונים בשנים האחרונות שאימי עוזרת לי להחזירם. כמו כן אני לא מחזיק יותר כרטיסי אשראי. אני רוצה למצוא דרך שמצד אחד תגביל אותי כשאני נמצא בהתקפי מאניה מלהוציא כספים שאין לי ולהיכנס לחובות ומצד שני שלא תגביל אותי יותר מדי ותשלול ממני את החירות

שלי. רוב השנה אני נמצא ברמיסיה מלווה באנשי מקצוע של השיקום ובבני משפחתי ואני מאוד לא רוצה ללכת במסלול של אפוטרופסות שמבחינתי היא נגבלה קשה מדי על הדרות שלי.

ולכן הפנייה הזו לבית המשפט בבקשה להורות על נקיטת אמצעים על פי סעיף 68(א) לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות ולהורות לבנק על הגבלת החשבון שלי באופן הבא:

1. אהיה רשאי למשוך מדי חודש סכום שאינו עולה על 5,000 ש"ח מהחשבון שלי. כל משיכה מעבר לסכום הזה תהייב את אישורה של אמי, _____
2. לא אהיה רשאי לקבל הלוואה מהבנק ללא אישורה של אמי.
3. לא יינתן לי אשראי (מינוס) של מעל 1,000 ש"ח בחשבון.
4. לא יינתנו לי פנקסי צ'קים וכרטיסי אשראי ללא אישורה של אמי.
5. כל הוראת קבע בחשבון שנוגעת לתשלום על כרטיסי אשראי תהיה מותנית באישורה של אמי.

פנייה זו נכתבה בעזרת עו"ד יותם טולוב מארגון 'בזכות' אשר הסכים לייצג אותי ללא תשלום במידה והתיק ייקבע לדיון.

19 לאוגוסט 2014

נספח 3

שירות תמיכה בקבלת החלטות בשוודיה

נספח זה מבוסס על ביקור שנערך באפריל 2013 בשוודיה, שמטרתו הייתה היכרות עם עמותה אשר פועלת משנת 1995 למתן שירותי תמיכה בקבלת החלטות לאנשים עם מוגבלות נפשית. העמותה נקראת "PO-Skane". PO-Skane הנם ראשי התיבות של Personal Ombudsmen, כלומר תומך אישי; Skane הוא שם המחוז בו נותנת העמותה את שירותיה. הנסיעה לשוודיה נערכה במסגרת העבודה על כתיבת הדוח, מתוך הבנה כי החלופה המשמעותית ביותר לאפוטרופוס היא מתן שירותי תמיכה לאדם. הבחירה בארגון השוודי התבססה על הוותק שלו, הניסיון המצטבר שלו והמרכזיות של מי שעמד בעבר בראשו, מר Maths Jespersen, בהטמעת מודל התמיכה אל תוך סעיף 12 לאמנה. הנספח יציג את הרקע לפיתוח השירות, עקרונות השירות ואופן הפעלתו.

בין השנים 1978 ל-1995 עברה שוודיה תהליך מואץ של אל-מיסוד בכל הנוגע לאוכלוסיית בריאות הנפש. מספרם של האנשים עם מוגבלות נפשית אשר היו מאושפזים בבתי חולים פסיכיאטריים ובמוסדות פסיכיאטריים ירד באותן שנים מ-38,000 ל-6,500. אולם היציאה מבתי החולים והחזרה אל הקהילה לו בקשיים רבים. על אף פיתוחם של שירותים בקהילה, אנשים רבים לא הצליחו להשתלב בקהילה. התוצאה הייתה מספר גדל של דרי-רחוב, מכורים לסמים, עניים ואנשים בבידוד חברתי. בתחילת שנות ה-90 הוקמה ועדה על ידי ממשלת שוודיה, שעם סיום עבודתה הציגה רפורמה בתחום בריאות הנפש. הרפורמה הטילה אחריות על הרשות המקומית (המכונה בשוודיה community) בכל הנוגע לטיפול באנשים עם מוגבלות נפשית ולשיקומם. כפועל יוצא, על הרשות המקומית לפתח עבורם שירותי שיקום בתחום הדיור, התעסוקה והפנאי. בנוסף כללה הרפורמה החלטה בדבר פיתוח שירות אישי, אשר יסייע לאדם לתאם את השירותים השונים הניתנים לו ולסייע לו לממש את עצמאותו בקהילה.

בשנת 1995 פרסמה ממשלת שוודיה קול קורא להפעלת תכניות שונות של תמיכה אישית לפיילוט של שלוש שנים. מבין מאות הצעות זכו עשר, בהן השירות של PO-Skane. שירות זה הנו ייחודי בכך שהוא אינו מופעל ישירות על ידי הרשות המקומית ובכך שהוא מנוהל בידי שתי עמותות – האחת של מתמודדים עם סכיזופרניה והשנייה של בני משפחה לאנשים עם מוגבלות נפשית. PO-Skane החל את שלב הפיילוט עם שני תומכים (PO). השירות נמשך מעבר לשלב הפיילוט והתרחב, והחל משנת 2000 PO-Skane נותנת שירות קבוע ומלא בכעשר רשויות מקומיות, באמצעות 15 תומכים המלווים 250-300 מקבלי שירות. מחצית השירות מתוקצב על ידי ממשלת שוודיה ומחציתו על ידי הרשות המקומית. כאמור, ישנם גופים נוספים המפעילים שירותי תמיכה דומים בשוודיה. בסך הכול, ברחבי שוודיה ישנם כיום כ-300 תומכים (PO) אשר נותנים שירות לכ-6,500 אנשים עם מוגבלות נפשית.

דוח זה מבוסס, בין היתר, על שיחות ומפגשים אישיים עם מקימיו של PO-Skane, Maths Jespersen ו-Harald Wilhemson, וכן עם המנהלת הנוכחית של הארגון, הגב' Ann-Christine Engdahl, חמישה תומכים שונים, לקוח שקיבל את השירות בעבר וגורמי רווחה מטעם הרשות המקומית.

מיהו קהל היעד של השירות?

בתחילת הדרך ייעדה ממשלת שוודיה את התכנית לאנשים עם מוגבלות נפשית ברמת תפקוד נמוכה במיוחד, על פי רוב אנשים עם סכיזופרניה או בעלי פסיכוזה פעילה. עם השנים הורחב קהל היעד של התכנית וכעת כל אדם עם מוגבלות נפשית יכול להירשם לשירות. עד היום לא הורחב השירות לקהלים אחרים, כגון אנשים עם מוגבלות שכלית, אנשים עם אוטיזם, קשישים ועוד.

כדי לקבל את השירות לא צריך להוכיח את קיומה של מוגבלות נפשית ולא צריך למלא טפסים רשמיים. כפי שיפורט בהמשך, די ביצירת קשר עם התומך ובהחלטה של האדם כי הוא רוצה לקבל תמיכה.

מיהו התומך?

התומך, (אשר קרוי PO Personal Ombudsman), הוא מי שמעניק תמיכה לאדם ואשר מחויב אך ורק לאדם עצמו. ה-PO אינו חלק ממערכת הרווחה והבריאות הרשמית ובמקרה של PO-Skane אינו שייך לרשות המקומית. תפקידו המרכזי של התומך הנו לתת תמיכה לאדם באופן הבא:

1. לסייע לאדם לברר מהם הצרכים והרצונות שלו ובמה הוא זקוק לתמיכה ולעזרה.
2. לתמוך במיצועי זכויות ושירותים.
3. להעניק תמיכה מקצועית ואכפתית.
4. לסייע בפיתוח רשת תמיכה עבור האדם.
5. כל תומך מלווה במוצע 15-20 אנשים.

הרקע המקצועי של התומכים הנו מגוון. כולם בוגרי תואר ראשון, אך ניתן למצוא בהם עובדים סוציאליים, עורכי דין, בוגרי מדעי הרוח, סיעוד, ייעוץ כלכלי ועוד. הם אינם עוברים הכשרה מקצועית מקדימה. עם כניסתם לארגון הם מלווים על ידי תומך ותיק, לצורך חפיפה. בעיני הצוות של PO-Skane, אחד השינויים המרכזיים שתומך חדש נדרש לעשות הוא להשתחרר (de-learning) מתפיסת ה'אחריות המקצועית' המלווה פעמים רבות אנשי רווחה ושיקום. כלומר, תפקיד התומך אינו לרתום את האדם למטרות השיקומיות הנכונות עבורו, אלא בשלב ראשון להקשיב לרצונותיו ובשלב שני לתמוך בהם. שוב ושוב חזרו חברי PO-Skane על כך שהתומך צריך להיות בעל יכולת דיאלוגית ובעל חשיבה יצירתית. הדיאלוג הנו כלי העבודה המרכזי המשמש את התומך בהתקשרות עם האדם. באמצעות דיאלוג מתבררים רצונותיו וצרכיו של האדם, באמצעות דיאלוג נרקמים יחסי האמון ההכרחיים לתהליך ועל בסיס הדיאלוג מקודמת עצמאותו של האדם. יצירתיות אף היא נדרשת מצד התומכים: המענה מצדם לא צריך להצטמצם למסלולים הקיימים אלא ליצירת מסלולים אישיים המתאימים לאדם. דרישות נוספות לתפקיד, כפי שאלה הוצגו בפניי מפי POs בארגון, הן יכולת תקשורת טובה עם בני אדם, ניסיון חיים אשר כולל משברים, ופתיחות לכך שיש יותר מדרך אחת לעשות דברים.

עקרונות בעבודה של PO-Skane

ניתן למנות כמה עקרונות בעבודה של העמותה:

1. **האדם במרכז** – האדם יודע מה טוב עבורו ועל כן נקודת המוצא תהיה תמיד הידע, הניסיון והיכולת של האדם.
2. **השתחררות מכל סממני כוח** – התומכים אינם חלק ממערכת הרווחה הרשמית ועל כן אינם מחזיקים בכל כוח או סמכות. זוהי גם הסיבה לכך שאין ל-PO-Skane משרדים קבועים. התומך עובד מביתו ופוגש את האדם באזורים ניטרליים (בתי קפה, גנים ציבוריים) או במקום מגוריו של האדם.

3. **גמישות** – התומכים עובדים 40 שעות בשבוע, מביתם ומהשטח, ללא שעות או ימים קבועים. פעמים רבות דווקא שעות הערב או סופי השבוע הם הזמנים בהם הלקוחות מבקשים את תמיכתם.
4. **הופכים את הפירמידה** – הביורוקרטיה העצומה וריבוי השירותים יצרו מצב בו הרבה מאוד גורמים אחראים על הטיפול באדם עם מוגבלות נפשית, כל אחד על היבט ספציפי (ביטוח לאומי, לשכת התעסוקה, הרשות המקומית ועובדי הרווחה, מערכת הבריאות ועוד). כך קורה שכאשר בונים תכניות שיקומיות כל גורם מפתח תכנית משל עצמו. גם כאשר מנסים לעשות סינכרוניזציה, שיקוליו של כל נותן שירות מקבלים משקל מכריע בתוכן התכנית. התוצאה היא כי האדם אינו מרכז התכנית ופעמים רבות הוא נדרש להתאים את עצמו לתכניות הקיימות. השירות של PO-Skane הופך את הפירמידה על פיה: הוא מברר את הרצון של האדם ומשם ממשיך לבחון כיצד הגורמים השונים יכולים להשתלב בהוצאה לפועל של רצונו.

התהליך

תהליך התמיכה בנוי מכמה שלבים:

1. **קשר ראשוני** – אנשים רבים פונים בזכות המלצה של לקוחות קודמים. פניות אחרות יכולות להגיע דרך קרובי משפחה, אנשי מקצוע וכן האנשים עצמם, אשר קראו עלוני מידע או שמעו על השירות. הקשר נעשה ישירות עם התומך האזורי, אשר פרטיו מפורסמים באתר האינטרנט ובעלונים.
 2. **מפגש תיאום ציפיות** – המפגש הראשון נועד להרחיב בפני הפונה את מאפייני השירות – מה הוא כולל ומה אינו כולל. על בסיס המפגש הזה יחליט האדם האם הוא מעוניין לפתוח בתהליך של קבלת תמיכה.
 3. **הגדרת צרכים ורצונות** – האדם מציג את רצונותיו ואת צרכיו והתומך יכול אף הוא להעלות הצעות בהקשר זה. האדם הוא שמחליט מה לכלול בתכנית התמיכה. לפעמים יבקש האדם להגשים מטרה שנראית לתומך כשגויה. התומכים אמרו שבמקרה כזה הם ישתפו את האדם בדעתם, אך יבטיחו לתמוך בו בהתמודדות עם תוצאות החלטותיו. עוד הם ציינו כי עצם ההתקדמות במסלול מסוים – גם אם הוא עתיד להתברר כשגוי – מסייע לאדם להתקדם.
 4. **כתיבת הסכם** – האדם והתומך מנסחים ביחד הסכם, אשר מהווה מתווה לפעילותם בהמשך. אין פורמט קבוע להסכם והוא תמיד בר שינוי. ההסכם נכתב בשפתו של האדם ובהתאם לצרכים ולרצונות שהוגדרו בדיאלוג המשותף. ההסכם יכול להיות כללי או מפורט, תוך הגדרת החובות של שני הצדדים.
 5. **הוצאה לפועל של ההסכם** – שלב זה יכול להימשך שבועות ספורים או חודשים רבים. הדבר תלוי בפניות של האדם לקדם את תכניותיו וכן באופי היעדים.
 6. **בחירת ההישגים והתוצאות** – כל כמה מפגשים שולף ה-PO את ההסכם ובוחן ביחד עם האדם איפה הם נמצאים בתכנית ואלו יעדים עומדים לפניהם.
 7. **סיום התמיכה** – הלקוח הוא שמגדיר מתי מסתיים התהליך, בין אם במפורש ובין אם בכך שהוא מצמצם את הקשר בהדרגה.
- שלבים אלה הנם הביטוי החיצוני לתהליך פנימי שעוברים האדם והתומך, תהליך שכולל: בניית אמון; יצירת מוטיבציה; עידוד לפעולה (activation); בחינת ההישגים בדיעבד; סיום התמיכה.
- בתחילת פעילותה של PO-Skane תהליך התמיכה היה ממושך בהרבה משהוא כיום. למעשה, הוא לא היה מוגבל בזמן ובפועל ארך כמה שנים. כיום, על אף שהשירות אינו תחום בזמן, הוא נמשך על פי רוב לא יותר משנה וחצי; פעמים רבות הוא יהיה קצר יותר. סיום התמיכה ייעשה ביוזמתו של האדם. פעמים רבות הסיום יהיה בעקבות דעיכת התהליך (fade-out), ללא סגירה פורמלית. האדם תמיד יכול לפנות מחדש ואז יתחיל מהתחלה הליך תמיכה. אם האדם מבקש זאת, ניתן לקחת פסק זמן מהליך התמיכה, ואם הוא מסכים לכך מראש, התומך יוכל ליצור עמו קשר כעבור כמה חודשים.

תחומי התמיכה ודוגמאות

התמיכה עשויה לכלול תחומים רבים, בהתאם לרצון האדם:

1. דאגה לצרכים בסיסיים כגון מציאת מקום מגורים, יכולת להתקיים כלכלית, הגנה מפני ניצול, ועוד.
2. תמיכה בקבלת טיפול רפואי הולם אשר יכול לכלול טיפול פסיכיאטרי, טיפול רפואי כללי או טיפולי שיניים.
3. נגישות לשירותי רווחה, טיפולים ושירותי שיקום אשר האדם זכאי להם ורוצה בהם.
4. התנהלות כלכלית, כגון הסדרה של חובות.
5. חיבור למעגלי תמיכה פורמליים ולא פורמליים בקהילה.
6. שיקום מחדש או ייסוד (Restore or establish) רשת חברתית הכוללת הורים, ילדים, משפחה מורחבת, חברים.
7. עזרה במציאת עיסוק משמעותי כגון עבודה או לימודים.

התמיכה, על פי רוב, לא תנסה לתת מענה לכל התחומים בבת אחת, אלא תתמקד בכמה יעדים חשובים עבור האדם ותתקדם בהדרגה בהתאם לקצב של הלקוח ליעדים חדשים. פעמים רבות בשלב הראשון הלקוח מתמקד בנושא הכלכלי ובסוגיית הדיור. תפקיד התומך הנו להקשיב לאדם ולהתאים את עצמו לרצונו, זאת מתוך תפיסה כי אנשים יירתמו לתכניות שמבוססות על הרצון שלהם וכי השיקום חייב להתבסס על רצון האדם ולא על רצון הסביבה. מרבית ה-POs שפגשתי סיפרו שהם מקדישים מחצית מזמן המפגשים לשיחות כלליות ואת המחצית השנייה לקידום יעדים קונקרטיים. נביא כמה דוגמאות לבעיות או לרצונות שהובעו על ידי נתמכים והאופן שבו התומכים ניגשו אליהן:

1. **התנגדות ללקיחת תרופות** – כאשר אדם יתנגד ללקיחת תרופות, התומך עשוי להציע להשתתף עמו בפגישה עם פסיכיאטר, כדי לעזור לאדם לקבל החלטה מושכלת. התומך מסייע לאדם להיות שותף פעיל בבחירת התכנית התרופתית שלו (אם בכלל), ובכך גם להגביר את סיכויי ההצלחה של אותה תכנית.
2. **התמודדות עם תכנים פסיכויטיים** – אחד התומכים ליווה אדם אשר טען כי ברשותו ידע אלוהי בדבר הדרכים להציל את האנושות מאסונות נוראיים. עד לקבלת התמיכה, בכל פעם שהאדם העלה את התכנים האלה, הוא אושפז בכפייה. התומך ניסה לחשוב ביחד עם האדם על התכנים ועל הרצון שלו להציל את האנושות. התומך הציע לו לכתוב מכתב עם ההצעה המפורטת שלו להצלת האנושות, למכון אקדמי שעוסק בסוגיות של אקולוגיה וסביבה. האדם ניסח את כל הצעותיו ואף קיבל מכתב תודה מהמכון. במקום להיאבק בתכנים, התומך ניסה לסייע לאדם לחיות אתם בשלום.
3. **התנהלות כלכלית בלתי אחראית** – אחד התומכים ליווה אדם שהתעקש כי הוא מלך שוודיה וכי הוא הבעלים של דירות רבות, בהן הדירה שבה הוא מתגורר. אותו אדם סירב בשל כך לשלם את שכר הדירה לבעלי הבית. התומך נכנס לדיאלוג עם האדם, ומבלי להתנגד לתכנים עצמם הצביע על כך שאין לו מסמכים משפטיים אשר מוכיחים את טענותיו. וכך, מבלי לוותר על טענותיו לכתר, הסכים האדם לשלם שכר דירה עד שימצא מסמכים המעידים אחרת.
4. **תמיכות קטנות שהן גדולות** – לכל PO יש תקציב והוא יכול לעשות בו שימוש במסגרת תהליך התמיכה. כך, למשל, לקוח אמר לתומך שלו שאחד החלומות הגדולים שלו זה לשבת בבית קפה. ה-PO הזמין אותו לכוס הקפה הראשונה שלו והגשים את החלום הפשוט. PO אחר קנה ללקוח שלו דיסק מתנה ליומולדת. אותו אדם אמר שזו הפעם הראשונה מזה שנים שהוא מקבל מתנה כלשהי ליום הולדתו.
5. **עבירה על החוק** – אחד הלקוחות ביקש עזרה במילוי טופס לקבלת זכאות לקצבה. בטופס הוא מילא מידע שקרי. התומך הודיע לו כי הוא לא יכול לעזור לו להגיש בקשה שבניגוד לחוק מכילה מידע שקרי. בדיאלוג בין השניים סוכם שאם האדם ימשיך בהגשת הבקשה, התומך לא יסייע לו בעניין הזה אך ימשיך לסייע לו ביתר ענייניו.

בחזרה
לתוכן

6. **התאבדות וסכנת חיים** – הועלו בפניי כמה דילמות בנוגע להתאבדות ולהתערבות במצבים מסכני חיים. באחד המקרים הודיע לקוח לתומך שלו שבכוונתו להתאבד, והוא אף הזמין את התומך למסיבת הפרידה שערך. התומך הצטרף למסיבת הפרידה ועשה הכול כדי לשכנע את הלקוח שלא להתאבד. משלא הצליח – הוא עירב את הפסיכיאטר, שהוציא הוראת אשפוז כפוי. במקרה אחר תומך הגיע לביתו של אדם לאחר שהאחרון לא ענה לו לטלפון זמן מה. לאחר שהלקוח פתח את הדלת, התומך התקשר למשטרה מתוך חשש לשלומו. המשטרה פרצה את הדלת וגילתה שהוא נפל במדרגות ושכב שם במשך שלושה ימים מבלי יכולת לזוז.
7. **מציאת חברים** – אדם אחד ציין בפני התומכת שלו כי הוא מתקשה להתמודד עם הבדידות שלו ועם המחסור בחברים. התומכת הציעה לעזור לו לכתוב מכתבים לחברים ישנים עמם ניתק קשר בעבר, כדי לנסות לחדש את הקשר. בזכות המכתבים האלו נוצר קשר מחודש עם שני חברים.
8. **חידוש קשר עם משפחה** – פעמים רבות ניתק הקשר בין בני המשפחה לבין הלקוחות, או שהוא נעשה טעון. בזכות המעורבות של התומך, יכולה המשפחה לחזור למשבצת של קרובי משפחה ולשחרר את התפקיד הטיפולי שהם לקחו על עצמם. דבר זה מאפשר לקרובי משפחה שהתרחקו, לחזור ולחדש את הקשר עם האדם, ולשפרו.

היבטים משפטיים של השירות

היות שמדובר בתמיכה אישית, אין צורך בהגדרה משפטית או בהסדרה משפטית כדי להפעיל את שירות ה-PO. ככל שהתמיכה כוללת פנייה לצדדים שלישיים (שירותי רווחה, פסיכיאטר, עירייה), מחתים התומך את האדם על יפוי כוח משפטי. על אף הכוונה המקורית של ממשלת שוודיה לעגן את השירות הזה בחוק לאחר בחינת מודלים שונים, בפועל השירות מעולם לא עוגן בחקיקה.

אתיקה מקצועית

העיקרון האתי המוביל את ה-POs הוא שהתומך אינו פועל בשם עצמו אלא בשם הלקוח. ל-PO-Skane יש קוד אתי (עיקריו מצורפים בהמשך) המתייחס לחובת הסודיות, להבטחת הנאמנות המלאה ללקוח ולהימנעות מהשפעה זרה עליו. נראה כי הדילמות האתיות בתפקיד זה עשויות להיות רבות. כך, למשל, בנוגע למצבים מסכני חיים. ככלל, מרבית האנשים עמם שוחחתי ציינו כי במקרה של סכנת חיים הם יפעלו בניגוד לרצון הלקוח, על מנת להגן על חייו. גם כאן עלתה חשיבות הדיאלוג. כך, למשל, במסגרת המפגשים השוטפים, נוהגים ה-POs לשוחח עם הלקוחות על השאלה האם יש למנוע מאדם להתאבד, ובתוך כך לעדכן את הפסיכיאטר אשר יפתח בהליך אשפוז בכפייה. Jespersion Maths ציין שהוא נהג להגיד לאנשים שליווה כי אם הם רוצים להתאבד – שלא ישתפו אותו, כי הוא ינסה למנוע זאת מהם. עוד הודגש לגבי ההיבט האתי של העבודה כי תומך לא יידרש לפעול בניגוד למצפונו וכי הוא רשאי להגיד לאדם כי אינו יכול לתמוך בו בעניין המנוגד למצפונו.

תפקידים נוספים של ה-PO

כ-70% מזמנו של התומך מוקדש לליווי של עד 20 לקוחות ולתמיכה בהם. במקביל, עסוק התומך בכמה פעילויות נוספות: 6% מזמנו מוקדש לקשר ראשוני עם פונים אשר טרם החליטו אם לקבל את התמיכה; זמן נוסף מוקדש להתייעצות עם תומכים אחרים, לשיבות צוות ולאדמיניסטרציה. ל-PO יש גם תפקיד חשוב בקידום שינוי חברתי על בסיס ניסיונו בשטח. כך, למשל, במסגרת העבודה של PO-Skane אותו כמה בעיות במסגרת שירותי בריאות הנפש במחוז: שעות קבלה שאינן מותאמות לצרכי האוכלוסייה, חוסר תיעוד של מרשמי תרופות על ידי הרופאים בבתי החולים, היעדר מטרה מוגדרת בתכנית הטיפולית, חוסר מענה לאוכלוסייה בשעות הערב ועוד. את כל אלה העלו התומכים במסגרת שולחנות עגולים שנערכו בשיתוף נציגי הרשות המקומית, גורמי הרווחה ונותני השירות הרלוונטיים.

בחזרה
לתוכן

אפוטרופוסות ו-PO

במשפט השוודי קיימים שני כלים הנוגעים לשאלת הכשרות המשפטית של האדם, שחשוב להכיר:

אפוטרופוסות חלקית (favalta) – זוהי ההגבלה החמורה ביותר על אדם, בעיקר בנושאים כלכליים. אדם תחת אפוטרופוסות חלקית לא יכול לחתום על חוזה, לא יכול לנהל חשבון בנק וכל הטיפול בענייניו הכלכליים נעשה באמצעות האפוטרופוס (הוא כן יכול להצביע בבחירות, להתנגד לטיפול רפואי ולקבל החלטות בעניינים אישיים). האפוטרופוס יכול להיות קרוב משפחה או אדם אשר נותן את השירות כעיסוק משני (למשל עובד סוציאלי, פסיכיאטר, עו"ד וכד') וזאת תמורת תשלום שנקבע על ידי בית משפט.

נאמנות (goodman) – תפקיד הנאמן הוא לתת תמיכה לאדם בתחומים כלכליים. הוא עשוי לסייע בהסדרת הוראות קבע, בניהול חשבון הבנק או בהסדרת חובות. הוא אינו רשאי לחתום במקום האדם. אדם תחת נאמנות יכול להמשיך לנהל את חשבון הבנק שלו והוא נהנה מכשרות משפטית מלאה, תוך קבלת עזרה וליוי כלכלי של הנאמן. עם זאת, יש ל-goodman יכולת להגביל את האדם בפעולות כלכליות מסוימות.

שתי הפונקציות האלה דורשות מינוי של בית משפט, נמצאות תחת פיקוח של האפוטרופוס הכללי ומבוצעות על ידי אנשים פרטיים. ככלל, מרבית נציגי PO-Skane עם דיברתי אינם חושבים כי השירות שהם נותנים נועד להחליף את האפוטרופוס או הנאמן, וזאת מכמה טעמים: השירות שהם נותנים מוגבל בזמן, בעוד שאנשים רבים זקוקים לתמיכה ואף להגבלה לאורך זמן בהקשר הכלכלי. כמו כן, פעמים רבות יש צורך בהגבלה של האדם, ואילו כל תכליתו של שירות ה-PO הנה להתבסס על רצון האדם ועל היעדר כל כוח או סמכות מצד התומך. בנוסף, השירות נזהר מלעסוק ישירות בכסף. למעשה, בעיני רוב חברי הארגון, התומך צריך לסייע לאדם לקבל מינוי של goodman ואף אפוטרופוס, אם הוא אכן זקוק לעזרה או להגבלה בתחום הכלכלי.

עם זאת, אם האדם מבקש לקדם רצון שהאפוטרופוס מתנגד אליו, התומך עשוי לעזור לו אל מול האפוטרופוס. כך, למשל, במקרה שאדם מבקש להתגורר באופן עצמאי בקהילה בניגוד לעמדה של אמו, שמונתה כאפוטרופוסית של בנה. התומך, בהסכמת האדם, עשוי להיפגש עם האם ולנסות לשכנע אותה כי תכבד את רצון בנה. אם לאדם יש ביקורת על התנהלות האפוטרופוס שלו, התומך יסייע לו למצות את זכויותיו, בין אם באמצעות פנייה למפקח ובין אם באמצעות פנייה לבית המשפט בבקשה להחליף אפוטרופוס או לצמצם את המינוי.

שינוי שנוצר בעקבות השירות של PO-Skane

השירות של PO-Skane פעיל כבר 13 שנה. הפעלתו לוותה בכמה מחקרי הערכה – כעבור שלוש שנים וכעבור שש שנים – אשר הצביעו על אפקטיביות גבוהה של השירות, בכמה היבטים: מחקר אשר עקב אחר 300 מקבלי שירות גילה כי לאחר שנתיים של קבלת תמיכה, ירד מספר הימים שבו שהו אנשים באשפוז פסיכיאטרי מ-60 ימים לארבעה ימים בשנה במוצע. מחקר נוסף, שבחן את ההיבטים הכלכליים של השירות, קבע כי מתקיים בעקבותיו חסכון של 1 ל-17; כלומר, על כל קרונה שוודית שהשקיעו בפיתוח שירותי תמיכה, נחסכו 17 קרונות על אשפוז, טיפול פסיכיאטרי, אובדן עבודה של בני משפחה ועוד. 70% מהלקוחות המקבלים שירותי תמיכה לא מגיעים כלל לסיטואציה של אשפוז פסיכיאטרי. האבחון הרפואי נהיה מדויק יותר בעקבות המעורבות של התומכים בקשר עם הממסד הרפואי. כמו כן, המודעות ברשות המקומית לצרכי האוכלוסייה עלתה בזכות המעורבות של התומכים.

סיכום

שירות תמיכה בקבלת החלטות פועל בשוודיה מעל 15 שנה. הוא פותח הרבה לפני ניסוחו של סעיף 12 לאמנה והוא אינו תופס את עצמו כחלופה לאפוטרופסות. עם זאת, שירות זה מהווה דוגמה חשובה להיתכנות של שירות תמיכה בקבלת החלטות ולהשפעה המשמעותית שיש לו על חייהם של אנשים עם מוגבלות נפשית. כעת יש לבחון כיצד ניתן להפעיל שירות כזה עבור אנשים עם מוגבלויות אחרות, בכל תחומי החיים, ובכלל זאת בתחום הכלכלי, וכחלופה לאפוטרופוס.

תקציר הקוד האתי לתומכים במסגרת PO-Skane

- עליך להניח כי לכל אדם המקבל את התמיכה יש ידע, ניסיון, יכולת ורצון לקדם, לשנות ולהוביל את חייו. האדם הוא הקובע והוא האחראי על חייו ועל פעולותיו.
- עליך להימנע מלהשפיע על הלקוח על בסיס ערכיך האישיים ותפיסתך הפוליטית ו/או הדתית.
- עליך להפגין חמלה וכבוד לפרט.
- עליך להתבסס תמיד על ייפוי כוח נקודתי מאת הלקוח בפנייה בשמו לבית משפט, לשירותי ממשלה, לספקי שירותי בריאות וכו'.
- חלה עליך חובת סודיות.
- עליך לוודא כי מסמכים ודוחות שאתה מנהל בנוגע לאדם לא יהיו חשופים לעיני אחרים. לאדם צריכה להיות גישה מלאה לכל מסמך הנוגע לענייניו. בסיום התמיכה, יש להעביר את כל המסמכים ללקוח או להשמידם.
- חל עליך איסור להשתמש באלכוהול ובסמים בזמן עבודתך.
- חל איסור לעבור על החוק ועל הנהלים במילוי עבודתך.
- עליך לעשות אבחנה ברורה בין חייך האישיים לבין תפקידך המקצועי כתומך.
- עליך לנקוט בזהירות בקבלת מתנות מהלקוח ובני משפחתו.

נספח 4

אפוטרופסות, אוטונומיה, קבלת החלטות נתמכת והזיקה ביניהן: כיצד הם נתפסים על-ידי אנשים עם מוגבלות שכלית, אנשים עם מוגבלות נפשית והורים לאנשים עם מוגבלות

ד"ר שירלי ורנר ורייצ'ל לוונגרוב

בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים

1. רקע

האמנה בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות (2006) שאושרה בישראל ב-10 לספטמבר 2012 נועדה לקדם, להגן ולהבטיח את ההנאה המלאה והשווה של כל האנשים עם מוגבלויות מזכויות האדם וחירויות היסוד, וכן להגן על כבודם של אלה (סעיף 1). זכויות היסוד של אנשים עם מוגבלויות כפי שהן באות לביטוי באמנה כוללות: יחס מכבד, אי-אפליה, השתתפות מלאה בחברה, שוויון הזדמנויות, נגישות ואוטונומיה (סעיף 3).

המחקר הנוכחי מתמקד בזכות היסוד לאוטונומיה ועצמאות שמתבטאת בזכותו של כל אדם עם מוגבלות להשתתפות בחברה, להגדרה עצמית ולקבלת החלטות הנוגעות לחייו. תמיכה בערך האוטונומיה משתקפת בסעיף 12 לאמנה, שגורס כי על המדינה להכיר באנשים עם מוגבלות כבעלי כשרות משפטית זהה לאנשים ללא מוגבלות בכל תחומי החיים. כדי לאפשר לאנשים עם מוגבלות לממש את כשרותם המשפטית, קורא סעיף זה להשתמש באמצעים הולמים – בעיקר בגישות תמיכתיות בהליך קבלת החלטות (supported decision making) ולאפשר בחירה מלאה.

כשמדובר באנשים עם מוגבלות שכלית או נפשית, לא אחת בארץ ובעולם, נשללת כשרותו המשפטית של האדם באמצעות מינוי אפוטרופוס, וזאת למרות הזכות הבסיסית להגדרה ולאוטונומיה. אפוטרופסות היא מכניזם משפטי במסגרתו מתמנה מקבל החלטות חלופי עבור אדם שמסיבה קוגניטיבית או נפשית נקבע כי אינו מסוגל לדאוג לענייניו האישיים ו/או הכלכליים (Gibson, 2011). סעיף 33(א) לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות בישראל קובע כי בית המשפט רשאי למנות אפוטרופוס ולהגביל את כשרותו המשפטית של האדם במקרים בהם האדם "אינו יכול דרך קבע או דרך ארעי, לדאוג לענייניו, כולם או מקצתם, ואין מי שמוסמך ומוכן לדאוג להם במקומו". בפועל, במקרים רבים, מינוי אפוטרופוס הוא כוללני ושיטתי. כך, לדוגמה, ועדת אבחון הדנה בעניינו של אדם עם מוגבלות שכלית, ממליצה במרבית המקרים על מינוי אפוטרופוס עם הגעתו של אדם זה לגיל 18 (סעדה, 2012). באופן דומה, הוראות משרד הרווחה מחייבות מינוי אפוטרופוס לכל אדם עם מוגבלות שכלית כתנאי למתן שירותי דיור (משרד הרווחה, 2003).

מנגנון האפוטרופסות אינו מתיישב מבחינות רבות עם זכות האדם להגדרה עצמית ולאוטונומיה. כיום מתגבשת ההכרה בזכותם של אנשים עם מוגבלות שכלית ונפשית לקבל בעצמם, אמנם עם סיוע וליווי,

החלטות הנוגעות לחייהם, ומחקרים מוכיחים כי הדבר אפשרי (Ferguson et al., 2010; Wong et al., 2000). עדות למסוגלות זאת היא קיומן ופעילותן של קבוצות לסגור עצמי, אשר מעודדות ומסייעות לאנשים עם מוגבלות לבטא את צורכיהם ורצונותיהם (Garcia-Iriarte et al., 2009). כך גם במדינות שונות (אנגליה, קנדה ועוד) מפותחים מעגלי תמיכה שנועדו לסייע לאנשים עם מוגבלות שכלית, תקשורתית או נפשית לקבל החלטות על חייהם³. במילים אחרות: ייתכן שבמקום האפוטרופסות המיושמת כיום, ובהינתן התנאים המתאימים, אנשים עם מוגבלויות יוכלו ליהנות מכשרות משפטית מלאה ולקבל החלטות על חייהם.

עם אשרור האמנה בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות, עולה שוב השאלה בדבר התאמתו של חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות במתכונתו הנוכחית והתאמת הפרקטיקה הנוהגת בישראל, לחזון שביסוד האמנה בכלל וסעיף 12 בה בפרט. על כן הערך במחקר הנוכחי אשר עורך מיפוי ראשוני ובודק את ההתייחסות אל מוסד האפוטרופסות ואל החלופות לו, מנקודת מבטם של בעלי עניין מרכזיים: אנשים עם מוגבלות שכלית ואנשים עם מוגבלות נפשית. במקביל בוחן המחקר את ההתייחסות של הורים של אנשים בשתי הקבוצות האלה לאפוטרופסות, לעצמאות ולחלופות המקודמות כעת בעולם.

2. שיטת המחקר

א. משתתפי המחקר והליך המחקר

המחקר התבסס על ארבע קבוצות מיקוד של בעלי עניין: אנשים עם מוגבלות נפשית (להלן "מתמודדים"), אנשים עם מוגבלות שכלית, הורים לאנשים עם מוגבלות נפשית (להלן "הורים למתמודדים") והורים לאנשים עם מוגבלות שכלית. כל אחת מן הקבוצות הללו השתתפה בקבוצת מיקוד נפרדת. הקריטריונים להכללה במחקר היו רמה קוגניטיבית בינונית ומעלה, המאפשרת תקשורת מילולית בקבוצה, וכן ידיעת השפה העברית. המשתתפים גויסו דרך מסגרות המספקות שירותים לאנשים עם מוגבלויות אלו, כולל מסגרות דיור ותעסוקה, מרפאה קהילתית לבריאות הנפש וארגוני הורים לאנשים עם מוגבלות נפשית. כמו כן חלק מההורים הם אפוטרופוסים לבניהם וחלק אינם.

בסך הכול השתתפו במחקר 33 אנשים שלקחו חלק בשבע קבוצות מיקוד; בפירוט ספציפי יותר: שתי קבוצות מיקוד של אנשים עם מוגבלות שכלית ($n=8$), שתי קבוצות מיקוד של מתמודדים ($n=9$), קבוצת מיקוד אחת עם הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית ($n=8$), ושתי קבוצות מיקוד עם הורים למתמודדים ($n=8$).

נספח מס' 1 ונספח מס' 2 מסכמים את הנתונים הדמוגרפיים על אודות משתתפי המחקר. מבחינה מגדרית, השתתפו במחקר 11 נשים ו-6 גברים עם מוגבלות וכן 10 נשים ו-6 גברים בקבוצת ההורים. טווח הגילים של הבוגרים עם מוגבלות היה בין 19 ל-64 (ממוצע=35.23, סטיית תקן=14.48) וטווח הגילים של ההורים היה בין 46 ל-87 (ממוצע=62.87, סטיית תקן=9.29). לכל האנשים עם מוגבלות שכלית מונו אפוטרופוסים, וכל ההורים לאנשים עם מוגבלות שכלית היו אפוטרופוסים על בניהם (כמו כן, מלבד בוגר אחד ואמו, ההורים והבוגרים שבקבוצות לא היו קשורים אחד לשני). לעומת זאת, כלל המתמודדים היו ללא מינוי אפוטרופוס. בקרב הורים למתמודדים מונו שני זוגות הורים (כלומר 4 מתוך 8 הורים) לאפוטרופוסים על בניהם, וארבעה הורים לא מונו לאפוטרופוסים.

3 להלן דוגמאות לתוכניות לקבלת החלטות נתמכת ממדינות שונות:

<http://www.ont-autism.uoguelph.ca/STRATEGIES7.shtml> <http://mdac.info/en/olivertalks/2013/05/21/building-inclusive-communities-through-circles-support>

<http://www.iidc.indiana.edu/?pageId=411>

<http://www.po-skane.org/ombudsman-for-psychiatric-patients-30.php>

ב. כלי המחקר ואופן איסוף הנתונים

בעזרת מדריך ריאיון נערך ריאיון קבוצתי שכלל שאלות שנועדו לבחון כיצד מיושם כיום מוסד האפוטרופסות בישראל. כל מפגש כלל הצגה קצרה של הנושא, הצגה עצמית של המשתתפים, דיון וסיכום. מנחות המפגש היו שתי עובדות סוציאליות שהציגו שאלות מנחות ואפשרו תגובה לכל משתתף. בקבוצות נערכו דיונים בנושאים הבאים: תפיסות ועמדות לגבי אפוטרופסות, אופי היחסים בין האפוטרופוס ובין האדם עם המוגבלות וסביבתו, חסמים בהוצאה לפועל של פעולות והחלטות, היכרות עם חלופות לאפוטרופסות (קבלת החלטות נתמכת) ועמדות כלפי חלופות אלו. נספחים מס' 3 ו-4 מציגים דוגמאות של מדריך ריאיון; לכל אחת מקבוצות בעלי העניין הותאם מדריך משלה.

ג. ניתוח הנתונים

כלל קבוצות המיקוד הוקלטו ותומללו. נעשה שימוש בניתוח תוכן (content analysis), המאפשר קידוד שיטתי של התכנים שעלו בקבוצות המיקוד. נעשה שימוש במתודולוגיה ממוקדת-חלקית-בקריטריונים שבה החוקרים החלו את הניתוח עם ארבע תימות א-פריוריות מבוססות על הידע שלהם ועל הספרות בתחום, תוך גמישות מירבית בבדיקת התאמת התוכן אשר עלה בקבוצות המיקוד. נבחרו ארבע תימות עיקריות שבהן רצינו להתמקד בניתוח הנתונים, ואלה הן: 1. תפיסות לגבי אפוטרופסות; 2. תפיסות לגבי עצמאות אצל אנשים עם מוגבלות; 3. קבלת החלטות בתחום הכלכלי; 4. תפיסות לגבי ליווי ותמיכה. שתי חוקרות קראו את כלל התמלילים כמה וכמה פעמים ואיתרו ציטוטים וקטגוריות מרכזיות לכל אחת מהתמות. ניתוחים אלו בוצעו תחילה בנפרד לכל קבוצת מיקוד ולאחר מכן – לכלל הקבוצות יחד תוך איתור נקודות דמיון ושוני בתפיסותיהם של אנשים עם מוגבלות לעומת תפיסות הוריהם, בין שתי קבוצות המוגבלות ובין שתי קבוצות ההורים. החוקרות דנו בהבדלים שעלו בקידוד ובהבנה של הקטגוריות והתמות לאורך כל תהליך הניתוח ועד להסכמה כללית.

3. ממצאים

בפרק זה נציג את עיקר הממצאים שעלו מן השיח בנוגע לתפיסת המשתתפים את ממסד האפוטרופוסות ואת השלכותיה של האפוטרופוסות עליהם על-פי כל אחת מארבע התמות העיקריות תוך הצגתם של ציטוטים תומכים.

א. תפיסות לגבי אפוטרופוסות

קבוצות המשתתפים נבדלו ביניהן בתפיסת הסיבות שהובילו למינויו של האפוטרופוס וכן בתפיסת התפקידים שהן ייחסו לאפוטרופוס. חלק מהמשתתפים החשיבו את ההגנה על האדם מפני נזקים כתפקידו העיקרי של האפוטרופוס, בעוד אחרים ציינו כתפקיד עיקרי את הדאגה לכלל ענייניו וצרכיו של האדם. נציג תחילה את תפיסותיהם של אנשים עם מוגבלות ולאחר מכן את תפיסת קבוצות ההורים.

אנשים עם מוגבלות שכלית לא הבינו עד תומה את הסיבה שבגללה מונה להם אפוטרופוס. אי הבנה זו נבעה בעיקר מכך שבמרבית המקרים אנשים עם מוגבלות שכלית לא זכו לקבל כל הסבר על הליך מינוי האפוטרופוס, סיבת המינוי, תפקיד האפוטרופוס בקשר איתם וכן זכויותיהם אל מול האפוטרופוס. פעמים רבות אנשים עם מוגבלות שכלית התייחסו למינוי האפוטרופוס כדבר שהוטל עליהם על ידי גורם חיצוני בלי שנועצו בהם תחילה על עצם רצונם למינוי אפוטרופוס או בנוגע לבחירת האפוטרופוס, כפי שעולה מדבריו של יהודה:

יהודה: עכשיו, בגלל שאמא שלי הלכה, איך קוראים לזה, לא יודע, לבית משפט, אני לא יודע איך זה נהיה כל הסיפור הזה, אז זה התחיל.

מנחה: אמא פנתה לבית משפט?

יהודה: כנראה. או שההוסטל פנה, או שאני לא יודע איך זה התחיל כל ה...

מנחה: אתה יודע למה היה השינוי הזה? מה קרה?

יהודה: אולי ככה הם החליטו, כל ה...או ככה המדריכים אולי החליטו, או המנהלים של ההוסטל, אני לא יודע איך זה...

אצל מרבית האנשים עם מוגבלות שכלית מונה לאפוטרופוס אחד ההורים, וניכר כי בוגרים אלו התקשו להפריד בין תפקיד ההורה לתפקיד האפוטרופוס. כך, לדוגמה, אנשים עם מוגבלות שכלית סברו כי עליהם להקשיב להורים תמיד בשל היותם הורים ולא רק מתוקף תפקידם כאפוטרופוסים. כמו כן, מרבית האנשים עם מוגבלות שכלית תפסו את האפוטרופוסות של הוריהם כתפקיד חסר גבולות וכמעורבות בכל תחום בחייהם. הם נתנו דוגמאות למעורבות של הורים הן במצבים שבהם היו עלולים להינזק, בעיקר בתחום הכלכלי, והן במצבים בהם לא נשקפה כל סכנה לנזק. ההחלטות בהן היו מעורבים ההורים התפרסו על קשת רחבה החל מביגוד ודרך תעסוקה ודיור ועד אפילו זוגיות וחתונה (חלקם לא היו מעוניינים במעורבות זו כפי שיתואר בהמשך, בפרק 3).

משקל מעורבותו של האפוטרופוס התבטא גם בכך שמרבית האנשים עם מוגבלות שכלית הרגישו כי יש להם צורך ואף תלות באפוטרופוס שלהם. מתוך קבוצה זו, רק משתתפת אחת הביעה רצון לוותר על האפוטרופוס שלה, בעוד יתר המשתתפים, בהם גם מי שתפסו את עצמם כמסוגלים לעצמאות, הרגישו צורך באפוטרופוס. מרבית המשתתפים תפסו את החלטותיו של האפוטרופוס כטובות עבורם ושתיים אף הביעו עמדה בלתי מתפשרת שלפיה האפוטרופוס תמיד צודק, וסברו כי אין לערער על סמכותו ועל קביעותיו. דוגמה לתפיסה זו אצל המשתתפים היא תגובותיהם לתיאור מקרה שבו אם שמונתה לאפוטרופוסית החליטה על דעת עצמה להעביר את בנה למקום תעסוקה אחר על אף שהיה מרוצה מעבודתו הנוכחית. חמישה מתוך ששת האנשים אשר התייחסו לסוגייה, ייחסו משקל רב יותר לדעתה של האם וסברו כי על הבן להקשיב לאמו. נווה, בחור עם מוגבלות שכלית, הסביר זאת: "אני אתערב בזה, אני חייב להתערב בזה. מה שכן, האמא היא

זאת שמחליטה איפה לשים את הילד שלה, איפה לשים את מה שטוב לו". דוגמה נוספת, קיצונית, היא דבריה של סופיה, אשר פוגשת את האפוטרופוסית שלה לעיתים רחוקות (מארגון חיצוני) ובכל זאת אמרה: "אצלי שרה [האפוטרופוסית] מחליטה, ואני לא אכעס. היא האפוטרופוסית והיא מחליטה". עם זאת, כאשר המנחות הסבירו למשתתפים שזכותם להציג מגוון של דעות באשר לאפוטרופוסות, מיתנו כמחציתם את דעתם ואמרו שרצונם ליתר עצמאות בקבלת החלטות בתחומי חיים שונים (נושא זה יידון בתמה הבאה).

מתמודדים התייחסו באופן מצומצם יותר לתפקיד האפוטרופוס היות ולכל המתמודדים אשר השתתפו במחקר לא מונה אפוטרופוס. עיקר הדגש של קבוצה זו היה על תפקיד האפוטרופוס במניעת נזקים, במיוחד נזקים בתחום הכלכלי (נושא זה יידון בהרחבה בהמשך). קבוצה זו הייתה מעוניינת לא באפוטרופוס אלא בתמיכה של דמות לצורכי התייעצות עמה וכיד מכוונת, או כגורם מתווך מול גורמים חיצוניים. דוגמה לכך היא דבריו של יצחק, אחד המתמודדים:

במצבים שאני מבזבז את הכסף ללא הרף, במצב הזה הייתי רוצה אפוטרופוס או משהו כזה... אני יכול לתת דוגמה שקניתי גופיה ב-500 שקל, אני עד היום לא לובש אותה, היא בשקית שלה והייתי רוצה שאמא שלי או מישהו יהיה איתי שם ויאמר לי "יצחק, 500 שקל? אתה מחילא לא תלבש אותה"... אני די מתחרט על זה שעשיתי את זה ולא התייעצתי על זה לדוגמה עם אמא שלי.

כאשר נשאלו מתמודדים עם מי היו רוצים להתייעץ בעת הצורך, הם היססו בין הרצון למעורבות של הוריהם ובני משפחה אחרים לבין הרצון למעורבותה של דמות חיצונית. מתמודד אחד (גיא) אמר שהיה רוצה בתמיכה מצד הוריו: "אני הייתי בוחר בבן משפחה, כי בגורם חיצוני זה... אתה לא מספיק מאמין שאתה יכול לסמוך עליו אולי, או שהוא לגמרי רואה אותך עין בעין כאילו". שני מתמודדים ביטאו רצון בעזרה חיצונית של חבר, של איש צוות או ארגון תומך. יצחק מסביר זאת כך: "אני בדרך כלל לא מקשיב לאמא שלי... אני די מעדיף מישהו מבחוץ, אפילו סתם חבר קרוב או זה, מישהו מבחוץ כן, אמא? לא, כי אז אני יכול לעשות לה את המוות".

נקודה משותפת למרבית המתמודדים למחצית מהמשתתפים עם מוגבלות שכלית הינו חווית תפקיד האפוטרופוס כגורם מגביל ואף מזיק. אף שלאף אחד מקבוצת המתמודדים לא מונה אפוטרופוס, הם התייחסו לנסיון של אחרים להשפיע על חייהם בניגוד לרצונם עד כדי הגבלתם. מחצית מהמתמודדים תיארו מצבים שאדם אחר, למשל איש צוות, רופא או דמות סמכותית אחרת, מפעיל נגדם סנקציות או מקבל החלטות בשמם, מה שהוביל לרגשי חוסר אונים וכעס. ניתן ללמוד על כך מדבריה של נטלי, מתמודדת:

זה שאני רוצה להתקדם זה לא אומר שאני צריכה לקבל את העונשים. אני אולי צריכה לקבל הערה, הערה התחלתית, זה, ולא ישר לטחון לי את כל העונשים. זה קצת יותר מדי גבולות. לפעמים אני חושבת שאפילו לא מתייחסים אליי מרוב שיותר מדי עברתי את הגבול.

כאשר עוברים לבחון את העמדות של קבוצות ההורים לאפוטרופוסות, ניתן למצוא הלימה ברורה בין עמדות ההורים לבין עמדות האנשים עם המוגבלויות. הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית התייחסו לאפוטרופוסות כדימוי לחובתם ההורית, כלומר, הורים אלו סברו כי הטיפול בבנם כאפוטרופוסים הוא המשך ישיר לאחריותם כהורים ולטיפול שנתנו לבנם עד גיל 18 כאפוטרופוסים טבעיים ולא מתוקף של ציווי משפטי. ניכר טשטוש גבולות בין ההורות לבין האפוטרופוסות.

כמו כן בקבוצת ההורים לאנשים עם מוגבלות שכלית היו שגרסו כי אין צורך במינוי אפוטרופוס, שכן מדובר בזכות טבעית לכל אחד מהם מעצם ההורות. חלק מההורים בקבוצה זאת גם ביטאו כעס ועלבון על כך שהמדינה, לתפיסתם, חייבה אותם להתמנות לתפקיד שהם קיימו תמיד ממילא ושימשיכו לקיים. בד-בבד, מרבית ההורים חששו מאוד שהמדינה או גוף אחר ייקחו מהם את תפקיד האפוטרופוס, וחשש זה הוביל אותם לקבל עליהם את האפוטרופוסות. לאור הקישור שנוצר בין הורות לאפוטרופוסות, הורים אלו חששו

לדמיין מצב שבו ייפסק המינוי. במקביל הביעו הורים אלו דאגה רבה פן לא יהיה מי שיקבל על עצמו את הטיפול בילדם לאחר מותם.

בין אם ההורים התרעמו על החובה להתמנות כאפוטרופוסים ובין אם הם קיבלו עליהם את החובה במידת הבנה, בפועל כלל ההורים לאנשים עם מוגבלות שכלית התמנו לאפוטרופוסים על בניהם כדי שיוכלו להמשיך ולהיות מעורבים בכל רובדי החיים של בנם. הורים אלו הוסיפו לתפקיד האפוטרופוס חובות נרחבות של הגנה על הבן מפני נזקים וכן מעורבות והשגחה מקיפות על מרבית תחומי החיים של בניהם גם בבגרותם. אלה דבריה של מורן, אם לאדם עם מוגבלות שכלית:

אם חלילה יש איזה שהיא התערבות חיצונית שההורה צריך או האפוטרופוס צריך להחליט אם כן או לא, ואת חתימתו, אז אנחנו חותמים אם אנחנו רוצים.. כמו ניתוח, לא עלינו, או כל דבר, אם זה רכישה של משהו. הרי אנחנו אפוטרופוסים מהציפורן של הרגל עד רכוש של אני לא יודעת של מה, גם לגופו, גם לרכושו, מה שקשור לאותו חונך או חונכת.

הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית הדגישו את חשיבותם של הפיקוח שלהם וההשגחה הצמודה שלהם על בנם ועל סדר יומם כחלק מחובותיהם כאפוטרופוסים. וכך הסבירו:

תומר: סכנות מוות, מחשמל, מנגיעה בחשמל, אין להם שום מודעות, הוא יכול לבוא ולעשות דברים... הבן שלי יום אחד החליט שהוא מתקן איזה מנורה בבית, הוא פתח, אני חוזר מאיזה מקום, כל הבית בקצר חשמלי, עד שהבנתי שהוא ניסה להחליף מנורה. אין לזה, כאילו אין להם...

המנחה: אבל, תומר, בסיטואציה הזאת, איך זה שאתה אפוטרופוס שלו עזר לך?

תומר: סתם דוגמה, אם אני במקום שכן מסתכל עליו כל רגע וכן עם מיקרוסקופ בסדר היום, בפעילויות, בדברים האלה, זה שונה לגמרי. שונה לגמרי.

עדי: את יכולה להגיד לו, 'לך לשם, תעשה...', הוא יעשה, מה שתגיד לו.

תומר: יכולים להשפיע עליו בשנייה. לדוגמה, אפילו בלבוש, אם הוא הולך למקום וקר מאוד והוא לא לבש מעיל, הוא הולך עם גופיה קצרה, אתה גם צריך להתערב.

ברכה: אבל מה זה שייך לאפוטרופוס? לא הבנתי.

ראובן: זה כן שייך.

בעוד מעורבות ההורים לאנשים עם מוגבלות שכלית הינה אינטנסיבית ומעוגנת באפוטרופוסות, מעורבותם של הורים למתמודדים הינה מצומצמת בהרבה. בין אם הם ממונים לאפוטרופוסים ובין אם לאו, מעורבותם לרוב מתמצה בהגנה מפני נזק בעת משבר או מצב קיצוני. כל ההורים למתמודדים אשר מונו לאפוטרופוסים לבנם עשו זאת בלב כבד, וזאת רק לאחר שהגיעו למסקנה, בעזרת אנשי מקצוע, כי המינוי הוא הכרחי וכי אין להם ברירה אחרת. יוסי, אב למתמודד, מונה לאפוטרופוס לגוף בנו (ולא לרכושו) מפני שהיה צורך בהתערבות מידית בטיפול שיניים, והוא מספר שהגבול בין התערבות ואי-התערבות איננו תמיד ברור, ושהוא מקדיש מחשבה מרובה כדי שיתערב רק בעת הצורך:

נכון, הגבול הוא דק מאוד. מאוד מאוד דק והכול רגיש והבעיה הזאת היא כל כך מורכבת, היא אינסופית. פשוט מאוד, היא אינסופית ולפעמים אין מענה ואין פתרונות ולפעמים כשאני נכנס ואני מתחיל לחשוב על לדוגמה סתם לעשות צוואה או אפוטרופוס וכו', אני לא מגיע לשום פתרון, ולפעמים אני אומר לעצמי, אני לא מגיע לשום פתרון? זה גם כן פתרון, אני עוזב את זה.

טשטוש הגבול בין ההורות לבין האפוטרופוסות היתה פחות בולטת בקרב הורים למתמודדים. שני הורים למתמודדים שלא מהווים אפוטרופוסים לבנם ושניים שכן, חשו כי הטיפול שהם נותנים לבנם צומח מתוך תפקידם כהורים ואיננו שונה במהותו מהתפקיד שהיו ממלאים תחת המינוי החוקי של אפוטרופוסים. לעומתם, זוג הורים למתמודדים שאינם משמשים אפוטרופוסים וזוג הורים שמשמשים אפוטרופוסים העדיפו שאת תפקיד האפוטרופוס תמלא דמות חיצונית, עם עדיפות לאדם שמכיר היטב שירותים וחוקים ושמחזיק בסמכויות משפטיות. אדם כזה יהיה, לדעתם, גשר תומך בין ההורים לבין המתמודד, ויוכל להתערב בזמני משבר כשהורה אינו מצליח לעזור לבנו והבן דוחה את מעורבות ההורים. ביטא זאת זאב, אב למתמודדת:

במצב של ירידה היא לא מוכנה לשמוע אף אחד, אותנו קודם כל, וכל העולם שונא אותה, כי ברור, זה שחור לבן, כל העולם שחור לבן, אין שום צבע ביניים. היא יכולה לעשות לעצמה נזקים, לגרום לעצמה נזקים, זה רגע של משבר שאז צריך להיכנס האפוטרופוס... נניח אם יהיה אפוטרופוס לנו אין צורך להיות בתור הורים כי היא לא רוצה אותנו, ואני לא יכול להגיד 'אני כן רוצה להיות אבא שלך', כי אני לא אבא שלה ורבקה היא לא אמא שלה בשלב כזה.

הורים משתי הקבוצות, של מוגבלות שכלית ושל מוגבלות נפשית, חשו כי אפוטרופוסות תאפשר להם להגן על בניהם מפני נזק פוטנציאלי. עם זאת, אצל הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית התפרס החשש לנזק על מגוון תחומים רחב יותר – למשל חשש מפני סכנות יומיומיות קלות כמו לבישת לבוש לא הולם. בעוד שתי קבוצות ההורים התמודדו עם נזקים אפשריים כלכליים ופיזיים/רפואיים היה הבדל בין החששות. הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית חששו גם מכך שבנם ינוצל על ידי אחרים בעוד הורים למתמודדים חששו גם ממצבים של סכנת חיים כמו אובדנות. ציטוט מדבריהן של שתי אמהות ידגים הבדלים אלה:

אני אתן לך דוגמה, משהו שכן אני חששתי. יש לנו שכן שניסה כל הזמן לשכנע את שלמה ללכת ללמוד נהיגה. אם אני לא הייתי אפוטרופוס שלו, יכול להיות שהוא היה נותן לו כסף "תלמד אותי נהיגה", מה הייתי עושה?... אני אומרת אם היה לו את שיקול הדעת לבד. אם לא הייתי אפוטרופוס שלו, שלמה היה יכול לבוא ולכתוב לו צ'ק, שלמה יודע לכתוב צ'ק, הוא היה כותב לו צ'ק, זה נראה לך בסדר? היה נותן לו 100 שקל, "תלמד אותי נהיגה" (ברכה, אם לאדם עם מוגבלות שכלית).

מאחר שהוא מאושפז והוא לא מודע למצב ולכמה שזה היה חשוב לעשות את הטיפולים האלה [טיפול שיניים], אז אנחנו כהורים, כמובן עם חוות דעת של הרופא בתל השומר, שבדק אותו במרפאת פה ולסת של אנשים בסיכון גבוה, ועם המכתב הזה והתייעצות של הרופא שמטפל בו, עם ההצעה שלו, עם התייעצות איתו, אז הלכנו ועשינו את הנושא של אפוטרופוסות בנושא של הגוף, ותודה לאל, הוא עבר את הטיפול. אם אנחנו לא היינו אפוטרופוסים לא היה אפשר, הוא בטח לא היה חותם והוא לא מודע, אז אנחנו חתמנו על הרדמה ועשו לו את הטיפול (מאיה, אם למתמודד).

סיכום התפיסות העיקריות של ארבעת הקבוצות (אנשים עם מוגבלות שכלית, מתמודדים, הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית והורים למתמודדים) לגבי תפקיד האפוטרופוסות, יראה כי אנשים עם מוגבלות שכלית חשו תלות ורצון באפוטרופוס, ואילו מתמודדים העדיפו דמות תומכת בלבד. הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית ראו באפוטרופוסות המשך לתפקידם ההורי, הכולל מעורבות בכל תחומי החיים, בעוד הורים למתמודדים הביעו רצון למעורבות מצומצמת בהרבה. עוד עלה מן המחקר כי ההרגשה אצל אנשים עם מוגבלות שכלית והוריהם שהורה ואפוטרופוס אחד הם, נובעת משתי סיבות: האחת, על פי רוב, ההורה והאפוטרופוס הם בפועל דמות אחת, וקיים רצף בין תפקודו של אדם כהורה לבין תפקודו כאפוטרופוס בהגיע הילד לגיל 18; והשנייה, אצל הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית מקננת התפיסה כי האפוטרופוסות שלהם חיונית מאוד

לקדם את בנם במכלול רחב של תחומי חיים. לעומת זאת, אצל הורים למתמודדים ואצל המתמודדים עצמם מקנן הרצון למעורבות פחותה בחיי הילדים כגורם סמכותי ומגביל ולמיקוד המעורבות במצבים של מניעת נזק בעתות משבר.

ב. תפיסות על עצמאות

תמה מרכזית שעלתה בכל קבוצות המיקוד הייתה תפיסות המשתתפים בנוגע לעצמאותו של אדם עם מוגבלות. תפיסת עצמאות זו הוכתבה במידה רבה על ידי התפיסות בנוגע למסוגלותו של האדם עם המוגבלות לקבל החלטות עצמאיות בתחומים שונים בחייו. בעוד האנשים עם המוגבלויות ביטאו דעות דומות במידת מה בנוגע לתפיסת העצמאות שלהם, ניכר הבדל רב בין שתי קבוצות ההורים באשר לתפיסת העצמאות של בניהם.

אנשים עם מוגבלות שכלית, ויותר מכך מתמודדים, ייחסו חשיבות רבה לעצמאותם ולרמת שליטתם בהחלטות בתחומי חייהם. ההבדל בין קבוצות המוגבלות היה בתהליך שהמשתתפים עברו במהלך קבוצות המיקוד עד שביטאו את מידת החשיבות שהם מייחסים לעצמאותם. אנשים עם מוגבלות שכלית נמנעו תחילה מדבר על רצונם או הצורך שלהם בעצמאות, וחלקם אף היססו מלענות על שאלות הקשורות לעצמאות. רק בשלב מתקדם יחסית בקבוצת המיקוד החלו משתתפים עם מוגבלות שכלית לדבר על תחומים שבהם עצמאותם חשובה להם. למשל, חלקם סיפרו על עמדות מפתח שהם ממלאים במערך הדיור שבו הם משתכנים כדוגמה ליכולתם לקבל החלטות. לעומת זאת, תפיסת הצורך והערך העליון של העצמאות בלטו כבר בראשית הדיונים עם קבוצת המיקוד של מתמודדים, מה שעשוי להצביע על כך שקבוצה זו מייחסת במיוחד חשיבות רבה יותר לערך העצמאות. זאת לצד הדעה בקרב משתתפי הקבוצה כי בעתות משבר יש לוותר על העצמאות ולהעביר את האחריות על ההחלטה לאדם אחר שאפשר לסמוך עליו. כמו כן, מרבית המשתתפים עם המוגבלות (כל המתמודדים, ובמידה פחותה יותר של נחרצות גם חמישה אנשים עם מוגבלות שכלית) הסבירו שבתהליכי קבלת החלטות בנוגע לחייהם, כאשר דעתו של אדם אחר מנוגדת לדעתם, הם עצמם הקובעים ויש לפעול לפי רצונם. ברוח זאת התבטאו מוריה ועליזה:

הייתי עוברת נגיד מהמפעל, איפה שאני עכשיו, לעבודה שקרובה יותר לבית של אבא שלי. אני יכולה לעשות את זה. אני מעדיפה שלא. כי אני לא חייבת להתקרב לאזור של הבית שלי, אני מעדיפה לעבוד איפה שטוב לי. לפי הלב שלי שרוצה (מוריה, אישה עם מוגבלות שכלית).

זהו, אני מנסה לזכור, זה היה מזמן. אני יודעת שיש החלטות שאולי הייתי צריכה להחליט אחרת, אבל אני לא חושבת שמישהו אחר היה מצליח או אפילו... לא הייתי מקשיבה למישהו אחר. בסופו של דבר ההחלטות שלי הן שלי ובאחריותי ואני נושאת באחריות. אם אני חושבת על החלטות שעשיתי עוד בבית, שהן היו אולי קצת יותר מדי בעזרת ההורים, הן לא היו יותר טובות (עליזה, מתמודדת).

לצד הרצון להיות עצמאיים, אנשים עם מוגבלות משתי הקבוצות, ויותר מכך – מתמודדים, ביטאו כעס כשחשו שהם אינם מקבלים את ההחלטה ושלמעשה היא מתקבלת על ידי האחר. כעס זה כוון לא רק כלפי אפטרופוסים, אלא גם כלפי כל אדם אחר, שהפרט חש מעורבות-יתר מצדו שבולמת את עצמאותו:

המדריכה שלי. היא נכנסת לחדר. אני אוהבת לסדר את הארון שלי לבד, איפה לשים כל מה שצריך, הכול מסודר. כשהייתי בבית, הכול הייתי עושה לבד, רק לסדר אני אוהבת, לא בלגן. אני לא אוהבת שהופכים לי את הבגדים, אני רוצה לעשות לי סדר לבד. בימי שלישי שאני פה [מבקרת בהוסטל אחר], היא עושה מה שבא לה. אני לא אוהבת שעושים לי סדר בארון (רננה, אישה עם מוגבלות שכלית).

הדעה שלי שאם אתה מרגיש שאתה... אם אתה מרגיש בתוכו שאשפוז כפוי יעשה לך לא טוב ובכל זאת כופים עליך את הדבר הזה, לדעתי זה יכול מאוד להרע לך ולהחמיר את המצב הנפשי שלך. בלי קשר אם יש כדור שמתאים לך או לא מתאים לך, זה עניין של מודעות, מודעות פנימית (גיא, מתמודד).

בניגוד לדעה הרווחת בין אנשים עם מוגבלות שכלית על חשיבותה העליונה של עצמאות הפרט, עלתה דעת מיעוט שביטאו שתי נשים עם מוגבלות שכלית; לדבריהן, בחלק מהתחומים, בעיקר בנוגע לתעסוקה ולניהול חשבון בנק, הן חוששות מעצמאות. אף שגם נשים אלו העידו שעצמאותן חשובה להן בתחומים מסוימים, הן חשו כי האפשרות לעצמאות מפחידה אותן מדי. על כן היו מעדיפות לוותר על עצמאותן בתמורה להרגשת הביטחון כשהחלטה היא בידי האחר:

רננה: בדף רשום הכול, סניף הבנק, מספר הבנק והכול. זה מה שאני מקבלת, אבא שלי לוקח את זה והולך... הוא לוחץ על מספר ואז הוא מושך את הכסף ובזה הם קונים לי מה שאני רוצה, בגדים, נעליים, מה שצריך.

מנחה: ואיך ההסדר הזה מבחינתך, שההורים אחראים על הכסף שלך?

רננה: הם לא נותנים לי את הכסף, הם קונים בכסף שלהם, מתחלקים בזה.

מנחה: עכשיו אני אשאל אותך שאלה, כמו ששאלתי את יהודה, אם היית יכולה לדמיין איך היית רוצה שזה יהיה עם הכסף, איך היית רוצה...

רננה: את האמת? להגיד לך את האמת, בדברים כאלה אני לא יכולה להסתדר לבד. לא יכולה, קשה לי. אני לא יכולה (רננה, אישה עם מוגבלות שכלית).

בין שתי קבוצות ההורים נמצא הבדל רב בנוגע לתפיסתם את עצמאות בניהם. כדי להבין את תפיסתם של הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית יש להפריד בין תגובותיהם הראשוניות לבין דעות שהביעו בשלבים מתקדמים יותר של המפגש. התגובות הראשוניות, מן הסתם תגובות אוטומטיות, היו כי מסוגלות היא מאפיין סטטי וכי בניהם אינם מסוגלים לקבל החלטות. יתר על כן, אין ללמד את הבן או הבת מיומנות בתחום שבו הם אינם מסוגלים להפעיל שיקול דעת ואשר עשוי לסכן את הבן בהמשך. ניכר כי הורים אלו מעמידים מסוגלות כתנאי למתן עצמאות לבניהם. במרבית המקרים, הנחת-היסוד של ההורים הייתה שכל עוד בניהם אינם מראים מסוגלות להחליט בתחום כזה או אחר, אין לתת להם עצמאות:

אבל אני רוצה להסביר לך משהו. למה אנחנו מקבלים את האפוטרופוס? כי אין להם שיקול דעת, נכון? הם לא יכולים להחליט עבור עצמם, הם לא כשירים לזה... אין לו שיקול דעת, אני צריכה מישהו אחר במקומו שיקבל את ההחלטה (ברכה, אם לאדם עם מוגבלות שכלית).

על אף תמימות הדעים בנוגע לחוסר המסוגלות, כשאחת המשתתפות סיפרה בהמשך כי שיתפה את בנה בקבלת החלטות בעניינו, סיפרו בעקבותיה גם הורים אחרים על מקרים שבהם שיתפו את ילדיהם בקבלת החלטה, מה שמעיד כי תפיסתם של ההורים התגמשה במידה מסוימת במהלך הדיון. חלק מההורים אמרו כי מסוגלות בנם היא תלוית-תחום; אם הבן או הבת הראו מסוגלות בתחום מסוים, היה חשוב להורים להיות קשובים לרצונותיהם, ובמקרים אלו אפשרו להם ההורים מידה של עצמאות. אלא ששיתוף זה היה לרוב לגבי החלטות פשוטות וטריביאליות, התבצע בזהירות והיה כפוף להסכמת ההורים. ברוב תחומי החיים רצון ההורים שילדיהם יהיו עצמאיים התנגש עם תחושותיהם באשר לחוסר המסוגלות של הילדים. נוצר מצב של דיסוננס שבו ההורים שיתפו את בניהם בהחלטות הנוגעות להם, אך אם דעת הבן או הבת שונה מדעת

ההורים, ההורים משכו את בניהם לכיוון הנכון בעיניהם. מסתמך כי ההורים הכירו בחשיבותה של חוויית העצמאות לבניהם, אך הם לא היו סבורים שנכון לתת להם עצמאות אמיתית. חוויית העצמאות תהיה אפוא מדומה. נראה כי בהחלטות מורכבות או חשובות, הצורך בהגנה גבר על ערך העצמאות:

אני חושבת שכן לתת להם את שיקול הדעת, כן לשמוע אותם, וגם אם ההחלטה שלהם היא לא טובה, כן לכון אותם להחלטה שלנו, להגיע איתם לעמק השווה, כי זה נותן להם גם עצמאות, זה נותן להם ביטחון שכן מתחשבים בהם ולא פוסלים את דעתם. כן ללכת להתייעצות וכן למשוך אותם. אם אנחנו חושבים בצורה אחרת, כן למשוך אותם לכיוון שלנו וכן להראות להם שהכיוון שלנו הוא יותר טוב (מעייין, אם לאדם עם מוגבלות שכלית).

לעומת תפיסה זו, בקרב הורים למתמודדים הייתה התפיסה כמעט הפוכה. הורים אלו רצו מאוד לראות את בנם כבוגר ועצמאי ועל כן פעלו במגמה לכבד את עצמאותו בקבלת החלטות בחייו. מסוגלות בעיני הורים אלו נתפסה כדינמית ומשתנה בהתאם למצב הנפשי של ילדם, כך שדרך-שגרה תפסו הורים את בניהם המתמודדים כבעלי מסוגלות. מסוגלות הבן פחתה במצבי משבר ובמצבים בהם הבן התנגד לקבל החלטות עבור עצמו או העדיף לא לקבל אחריות על חייו. לפי תפיסת ההורים הללו, אם הבן לא הצליח או הראה חוסר מסוגלות, היה עליהם להתערב ולהחליט במקומו עד שיתייצב או יגלה אחריות ומסוגלות באותו תחום. במצבים הללו ההורים נטו לצמצם את מעורבותם רק לאותו תחום ספציפי.

אין לי מסמך שאני אפוטרופוס אבל אני מרגישה שיש מצבים שכן אני צריכה להחליט בשבילי, כשהוא בהתקפה וכשהוא בכלל לא פה, הוא בעולם אחר אז הוא לא יכול להחליט. היו הרבה דברים בבית החולים עצמו שהוא לא יכול להחליט, אז החלטנו, הרופאים איתי ועם אבא שלו ועם האחים של... אחר כך, אחרי שהוא כבר התעורר הוא אומר "למה הם צריכים להחליט בשבילי? מה, אין לי דעה? הם צריכים להחליט בשבילי? אני בן אדם מבוגר". אבל אמרנו לו, "אתה בהתקפה, אתה לא פה, לא שואלים אותך עכשיו", אין מה לעשות, זה החוקים כשבאים לבית חולים, להוסטל או למקום שיקומי, או כל מקום אחר אפשרי (איילת, אם למתמודד).

כאשר ההורים נאלצו להתערב בהחלטות הבן, הם עשו זאת בלב כבד ותחושת כאב על כך שהם נאלצים להגביל את בנם. כך למשל ציינה איילת, אם למתמודד:

אז הוא אומר "אתם לא תחליטו עלי", ככה הוא אומר לי. אני אומרת לו, "נכון, אני לא מחליטה עליך, אבל זו המציאות"... הוא רוצה להיות בבית, "אני מרגיש ביטחון בבית", אז מה אני יכולה לעשות? "אז תשב פה". היום הוא הלך לעבודה ומשם להוסטל. אבל זה קשה לנו, זה קשה לראות את המצבים שלו, לנו זה קשה, במיוחד לבעלי... הוא רוצה להחליט בשביל עצמו, אבל הוא אומר "אתם כל הזמן מחליטים בשבילי". אמרתי לו, "איתמר, אנחנו לא מחליטים בשבילך. אז בסדר, טוב, תהיה בבית", אבל כשהוא בבית הוא לא עושה כלום, כלום, הוא נכנס למרפסת בבית, לספה, הוא יושב ככה בוהה, הוא לא עושה שום דבר. בהוסטל מחייבים אותם לקום לעבודה, הולך לשיבה, הוא לא יכול להתחמק. פה הוא מתחמק. ואנחנו גם רוצים שהוא יהיה עצמאי והסברנו לו את זה, אמרנו לו: "אתה צריך להיות עצמאי, אם לא תהיה עצמאי עכשיו אנחנו לא נשארים לנצח, ולאחיות שלך יש חיים". אנחנו מסבירים לו את זה, שהוא חייב להתמודד עם הבעיות שלו לבד וזה מה שיעזור לו לצאת מהבית".

כאמור, כאב זה על הגבלת העצמאות של בנם נכח פחות בקבוצת ההורים לאנשים עם מוגבלות שכלית.

לסיכום, אנשים עם מוגבלות, ובעיקר מתמודדים, ייחסו חשיבות רבה לעצמאות ולשליטה בחייהם. בהקשר זה חשוב להבדיל בין עצמאות אמיתית לבין הרגשת עצמאות. הורים למתמודדים ייחסו חשיבות גם למתן הרגשת עצמאות וגם למתן עצמאות אמיתית. לעומתם, הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית ראו בעצמאות זכות שאדם מרוויח לפי רמת המסוגלות שהוא מוכיח. הורים אלו, לאנשים עם מוגבלות שכלית, הכירו בחשיבותה של מתן חויית/הרגשת עצמאות, אולם הם לא היו סבורים כי נכון להעניק לבניהם עצמאות למעשה.

ג. קבלת החלטות בתחום הכלכלי

היות שהתחום הכלכלי הוא תחום מרכזי בחייהם של אנשים עם מוגבלות, בחרנו להעמיק בהצגת הממצאים בנושא קבלת החלטות בתחום זה. נמצא כי תפיסות המשתתפים בתחום הכלכלי הן נגזרת של תפיסתם הרחבה יותר לגבי עצמאות ומסוגלות עצמית. גם בתחום הכלכלי נמצא קשר הדוק בתפיסות המשתתפים בין מסוגלות ועצמאות. לעומת תחומי חיים אחרים, בתחום הכלכלי היה חשש מפני נזק גדול שעלול לפגוע גם בהורים או בבני משפחה אחרים. באופן דומה לתמת העצמאות אשר תוארה קודם, הובחנו הבדלים בתפיסות המשתתפים על פי קבוצת ההשתייכות שלהם. בקרב הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית, ובמידה מועטה יותר גם אצל אנשים עם מוגבלות שכלית, התפיסה הרווחת הייתה של חוסר מסוגלות להתנהל בתחום הכלכלי באופן עצמאי, אפילו בהינתן עזרה ותמיכה. בניגוד לתפיסה זו, מתמודדים, ובמידה מועטה יותר גם חלק מהאנשים עם מוגבלות שכלית, דיברו על רצון לעצמאות לצד הצורך בגורם מלווה ותומך. הורים למתמודדים אפשרו לבנם חופש בתחום הכלכלי כביטוי למתן עצמאות, אלא אם היה חשש אמיתי ממשי לנזק כלכלי שעלול להשפיע קשות על חייו של הבן או על הסובבים אותו. נרחיב אודות תפיסות אלו.

מבין המשתתפים עם מוגבלות שכלית, ארבעה הרגישו כי סביבתם הקרובה אינה מאפשרת להם מידה ראויה של עצמאות התואמת את רצונם ותחושת מסוגלותם. משתתפים אלו הביעו כעס על החלטות האפוטרופוס שלהם בתחום הכלכלי ואף חשו כי האפוטרופוס מגביל אותם, מה שהוביל אותם להביע רצון לעצמאות בענייניהם הכלכליים במהלך קבוצת המיקוד. עם זאת, משתתפים אלו לא הביעו משאלה זו אל מול האפוטרופוס שלהם וקיבלו בהכנעה את המצב הקיים. ניתן לראות זאת אצל יהודה, אשר הביע אי שביעות רצון מניהול ענייניו הכלכליים על ידי אחרים, אך לא העז לחשוב במונחים של עצמאות בתחום כאשר התבקש לדמיין מציאות אחרת:

יהודה: אמא שלי אחראית על הכסף שלי ולא הווסטל והמדריכה שלי. היא דואגת לי, להביא לי כסף. מתי שאני תקוע, אז אני צריך כל רגע או להתקשר אליה, לפעמים היא עובדת, אז גם צריך לחכות הרבה זמן עד שהיא תלך לבנק, למשוך, גם לוקח הרבה זמן. זה גם מעצבן וגם... זה מעצבן בעיקר שצריך ללכת לבנק ועד שהיא מוציאה כסף זה גם לוקח זמן. אני הייתי רוצה שהיא תביא לי גם יותר דמי כיס, אז כל הזמן היא מביאה לי פחות או זה.

המנחה: איך היית רוצה שזה יהיה? האם אתה יכול לדמיין לעצמך דרך אחרת?

שי: גם אותו דבר, שאני מביא לה את המשכורת, אני צריך להתקשר אליה שהיא תבוא לקחת את המשכורת ולחתום גם על הצ'ק.

רק כשהמנחה ניסתה לחקור קצת יותר את המקרה, הביע יהודה רצון לנהל באופן עצמאי את חשבון הבנק שלו, גם אם חש כי הדבר לא יתאפשר לו.

המנחה: איך היית רוצה שזה יהיה, אם היית יכול לשנות, מה היית משנה באפוטרופוסות?

יהודה: שאני אלך לבנק ואני אמשוך לבד את הכסף. את זה אני לא יודע אם זה אפשרי.

בחזרה
לתוכן

שתי משתתפות אחרות "פסעו צעד אחד קדימה" ובמהלך המפגש סיפרו כי בעבר היה ברצונן לפתוח חשבון בנק על שמן עם תמיכה של אפוטרופוס, אך דבר זה לא התאפשר להן. משתתפות אלו גם הביעו עמדה אקטיבית לגבי טיב השירות שקיבלו מהאפוטרופוס שלהם. באופן ספציפי, שתיהן חשו שהאפוטרופוס שמונה להן לא מילא כראוי את תפקידו בתחום הכלכלי, ועל כן שתיהן פעלו והצליחו להחליפו. כך מתארת ליאור, אישה עם מוגבלות שכלית, את התנהלותה של האפוטרופוסית שלה (חברה של אמה):

לא הסכמתי שיהיה חברה של אמא שלי, לא הסכמתי. בגלל זה שהייתי עצבנית ואמרתי לאמא "אני לא רוצה את החברה, כי היא לא עושה כלום", וזה וזה, ואמרתי לה [לאפוטרופוסית], "אני רוצה לראות פירוט של הכסף בחשבון", היא אמרה אי אפשר, אוקי, ואחרי זה אני הלכתי אתה [האפוטרופוסית - החברה של אמא] לפתוח חשבון בנק, בשמה, בשם שלה והכתובת, ואחרי זה את רוצה להחליף את האפוטרופוס לאמא שלי? את חייבת להחליף הכול [את כל הפרטים בחשבון הבנק]... אני אוהבת שאנשים אומרים את זה ביחד, לא לבד, היא הלכה לבד בלי לשאול אותי [לפחות את חשבון הבנק].

לעומת התפיסה שתוארה עד כה, שתי נשים עם מוגבלות שכלית הביעו חוסר רצון וחשש להשתתף בקבלת החלטות בתחום הכלכלי. הן דיווחו שקבלת החלטות עבורן על ידי אדם אחר נותנת להן תחושת ביטחון.

רננה: המנהל של הדירה שלי ביקש מהמדריכה שכל סוף חודש אני צריכה לקבל 150, זה אבא שלי מחליט, לא אני מחליטה.

המנחה: ואיך את מרגישה עם ההחלטה עם זה שאבא שלך מחליט?

רננה: נוח לי.

המנחה: נוח לך עם זה?

רננה: כן, נוח לי. מה לעשות, ככה זה.

המנחה: נוח לך, או שזה מה לעשות? זה שתי תשובות, יש תשובה ש"טוב לי עם זה", ויש תשובה של "אין לי בררה, זה ככה", זה אין לך בררה או שזה טוב לך שאבא שלך מחליט?

רננה: זה טוב לי שאבא שלי עושה לי את זה.

יש להניח כי תפיסה עצמית זו הושפעה במידת-מה מתפיסות של הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית, שבעיניהם קבלת ההחלטות בתחום הכלכלי אינה אפשרית עבור בנם. לדעתם של כלל ההורים לאנשים עם מוגבלות שכלית, אדם עם מוגבלות שכלית אינו יכול להתנהל בתחום הפיננסי באופן עצמאי. יתר על כן, אין לשתף אותו במידע ובתהליכי קבלת החלטות בתחום זה כדי למנוע נזקים לו או למשפחתו. מצב דברים כזה משתקף משיחתן של אמהות לאנשים עם מוגבלות שכלית בתגובה לאמירה של אחת האמהות כי לימדה את בנה לרשום צ'קים):

נאוה: אבל אם את לא סומכת עליו, למה את צריכה ללמד אותו את זה? את הישראכרט או את הוויזה, או כל דבר.

מורן: התמימות שלו תעלה לך ביוקר.

מעייין: הוא ייקח ממך את כרטיס האשראי.

נאוה: אם את שואלת אותי, אני לא אלמד את הילד שלי דבר שהוא לא יכול לעשות. את יודעת למה? כי אני גורמת לו ולי בעיות נוספות שאני לא יכולה לפתור אותן.

על אף שמתמודדים, בדומה לחלק מהאנשים עם מוגבלות שכלית, הביעו רצון לליווי של גורם תמיכה בתחום הכלכלי, נקודות המוצא של שתי קבוצות אלו היו שונות. אם רוב האנשים עם מוגבלות שכלית דיברו על רצון לעצמאות, אך תוך השלמה עם המצב הקיים שאיננו מאפשר להם עצמאות, מתמודדים לא הטילו כל ספק בכך שיש להפקיד בידם את ניהול כספם. עם זאת, היות שלעיתים החלטותיהם של בני קבוצה זאת לגבי השימוש בכסף מתקבלות תוך חוסר מחשבה רגעי, הם היו שמחים לקבל ייעוץ או סיוע בניהול חשבון הבנק. להלן הדגמה של תפיסתם של המתמודדים, רוני וגיא:

אנחנו מתייעצים עם ארגון פעמונים. אנחנו מטופלים אצלם עכשיו, אז אפילו לקנות חולצה אני צריכה להתייעץ, אפילו דברים קטנים. אני כביכול כן יכולה לקבל החלטות בשביל עצמי אבל זה בעצם לא... בעצם בכל דבר קשה לי לקבל, מעבודה, מלקנות משהו בסופר, יש לי - - קשה לי עם קבלת החלטות. לא שאני צריכה אפוטרופוס, אני לא במצב כזה, אבל קשה לי לקבל החלטות. במיוחד בתחום הכלכלי, כנראה שבאמת אנחנו צריכים מישהו שישמור עלינו קצת, כרגע לפחות, למרות שאני מרגישה שיש איזה שהיא התקדמות, שנהיינו קצת יותר אחראים. למדתי מהמציאות (רוני, מתמודדת).

גיא: אני חושב שבכל התחומים אני מסתדר לבד, אבל בניהול חשבון גם כן זו קצת בעיה. אמא שלי היא מיופה כוח שלי ואני מוציא רק פעם בשבוע כסף מהבנק, אז כאילו אני מרגיש שאני לא לגמרי בשליטה...

המנחה: זו החלטה שלך? איך ההחלטה על היום הזה, זה אתה החלטת שפעם בשבוע אתה רוצה להוציא, או שהחליטו בשבילך?

גיא: כן, אני החלטתי פעם בשבוע, כדי שאני לא אוציא יותר מדי כסף. עוזרים לי פה - - אני לוקח חלק מהכסף אלי וחלק מהכסף אני משאיר פה, כדי שיעזרו לי להתנהל יותר נכון.

בדומה למתמודדים, ובאופן שונה מהורים לאנשים עם מוגבלות שכלית, הורים למתמודדים הרבו לדבר על ניהול חשבון בנק כתחום חשוב והכרחי כדי לחזק את תחושת העצמאות של בניהם ועל כן ניסו לעודד ולתמוך ככל יכולתם בעצמאות בתחום הזה. במקרים שבהם חשו ההורים כי בנם אינו מקבל החלטות נכונות, הם פעלו באחת משתי דרכים: אם חשו כי ההחלטות השגויות של בנם לא יזיקו מאוד לו או לסביבתו, הם העדיפו לכבד את החלטות אלה ולאפשר לו עצמאות, כמו שמצטייר מדבריו של יוסי, אב לשני מתמודדים שמונה יחד עם אשתו אפוטרופוס לגוף בנו, אך לא לרכושו:

מנחה: לגבי הסיטואציה של שני הילדים שלכם, למה החלטתם לא לבקש להתמנות כאפוטרופוסים על הרכוש?

יוסי: [אם] אני ממנה את עצמי אפוטרופוס על הרכוש שלו וזה אומר שאני אחראי על חשבון הבנק שלו. איך אני סומך עליו בכלל? אני צריך להראות לו שאני סומך עליו, שהוא מסוגל ללכת לבנק, לנהל את החשבון שלו, אפילו בצורה חלקית, למשוך כסף, לשאול את הבנקאי.

לעומת זאת אם חשו הורים למתמודדים שקיים סיכון רב מידי לנזק כלכלי או להשפעות שליליות על המערכות הסובבות את האדם, הם התערבו באופן אקטיבי פעיל כדי למנוע או לתקן את הנזק. בשונה מהורים לאנשים עם מוגבלות שכלית שבאופן התערבותם ניסו למנוע מראש כל אפשרות להתרחשות של אירועים מזיקים בתחום הכלכלי - הורים למתמודדים דיברו על התערבות כתגובה לאירוע שכבר התרחש, או לכך שהבן מראה שיש לו קשיים בתחום. דברים ברוח זאת מספרים בועז ושלומית, הורים למתמודד:

תראי, הייתה לנו הגבלה שהבן שלנו פשוט הלך לעורך דין, שילם לו איזה 24,000... סתם, על כל מיני פטנטים שכאילו הוא המציא, שהוא ייצג אותו... הוא בחור מוכשר, אבל אפשר לעבוד עליו. הוא חכם, אבל לא באופן מעשי... אחר כך, איך קוראים לזה, מהאינטרנט? עוקץ ניגרי, גם איזה 30,000 ומשהו שקל, גם ניסה להעביר אותם, והוא הציל חלק, איכשהו החזיר... אני החזרתי חלק מהכסף מלונדון, כי אני מכיר את כל הדברים של ההעברות... בקיצור, אנחנו פשוט עשינו את זה [מינוי אפוטרופוס] כי לא הייתה לנו בררה, פשוט שלא יסבך את עצמו... הוא חושב שהוא יהיה מיליונר - - - וכל מיני דברים כאלה. לא פשוט באמת - - - אנחנו גמורים.

רונית, אם למתמודדת, סיפרה שהיא פועלת באופן אחר כדי למנוע מבתה לבצע נזקים כלכליים. לדעתה, התערבות פעילה, כמו זו שבדוגמה הקודמת, תגרום לבתה להרגיש שאין סומכים עליה והיא תכעס. לכן, האם העדיפה לעזור לביתה באופן סמוי:

היא לא מסוגלת לנהל את הכספים שלה. היא בזבזה המון המון כסף בתחילת הדרך שלה, שחסכנו לה, בשביל דירה, הכול הלך, אז עכשיו בגלל הילדה היא הייתה - - - אולי באמת אם לא הייתה בשביל הנכדה שלנו היא הייתה יכולה יותר לנהל לבד, אם היא הייתה גרה לבד, אבל יש לה ילדה אז אנחנו מחמנים את הכול בעצם. היא לא יודעת את הכול, היא חושבת שהיא עובדת בשביל מישהו שמעסיק אותה, אבל אנחנו משלמים לו... זה טוב איך שאנחנו מסדרים את זה עכשיו, היא מאוד זהירה בכסף, היא יודעת שזה הולך לכל ה-vegan, vegetarian ו-organic וכל הדבר הזה. זה דבר טוב, זה אוכל וגם שכר דירה. אני משתתפת אתה. היא חושבת שהיא משתתפת גם, אבל הכול... זה הדבר שאני יודעת שהיא לא יכולה וזה דבר שאנחנו חייבים בשביל הנכדה, לתת לה את התחושה שהיא עצמאית ושהילדה תראה את האמא שלה כאישה עצמאית שמנהלת, שיודעת, שקונה, שמבשלת, והיא מנהלת את הבית... אבל אני יודעת שהיא לא יכולה לנהל את ה- - - היא לא מרוויחה מספיק כסף כדי לנהל. זה סיפור, זה קצת כואב.

לסיכום, מעט אנשים עם מוגבלות שכלית הביעו רצון עז למנוע את התערבותו של האפוטרופוס בהחלטותיהם בתחום הכלכלי. מבין אלה, מי שכן העדיף לקבל עצמאות בתחום הכלכלי, לא הביע את רצון זה בפני האפוטרופוס שלו. ניתן להבין ממצא זה לאור תפיסותיהם של הורים שאינם מאפשרים לבוגרים עצמאות בתחום הכלכלי כי הם סבורים שהבנים אינם מסוגלים להתנהל בכוחות עצמם. לעומת זאת, הן מתמודדים והן הורים למתמודדים החשיבו מאוד מתן עצמאות בתחום הכלכלי והכירו בצורך בהתערבות רק במקרים בהם מדובר בנזק כלכלי של ממש.

ד. תפיסות לגבי תמיכה וליווי

במצאים שהוצגו עד כה מתבלט המקום המרכזי שממלאים התמיכה והליווי בחייהם של אנשים עם מוגבלויות. הממצאים מראים כי קיים מגוון של פרשנויות לגבי הצורך של אנשים עם מוגבלויות. החל מקבלת החלטות על ידי גורם חיצוני ("קבלת החלטות חלופית" – substituted decision making) דרך קבלת החלטות תוך הסתייעות במקורות תמיכה חיצוניים ("קבלת החלטות נתמכת" – supported decision making) וכלה בקבלת החלטות עצמאית ללא מעורבותו של איש.

הדיון בנושא תמיכה וליווי בקרב משתתפים עם מוגבלות שכלית היה מורכב ולא התגלו בו ממצאים חד-משמעיים. ראשית, משתתפים עם מוגבלות שכלית התקשו להבין את ההבדל שבין קבלת החלטות חלופית לבין קבלת החלטות נתמכת, דבר אשר השפיע על האפשרות לחוות דעה על הצורך בשירותי תמיכה וליווי;

שנית, היות ולכל המשתתפים עם מוגבלות שכלית יש אפוטרופוסים, הם הורגלו למצב שבו אדם אחר מקבל החלטות עבורם, או שהוא בעל המילה האחרונה. הם התקשו לדמיין מצב היפותטי שבו הם יהיו בתפקיד מקבל ההחלטות. מורכבותו של נושא זה באה לידי ביטוי גם בכך שמשותפים עם מוגבלות שכלית הפגינו אמביוולנטיות רבה בנוגע לרצונם לקבל החלטות עבור עצמם מול רצונם שהאחר יחליט עבורם, והם שינו את דעתם פעמים רבות לאורך המפגש. בתחילה הם צידדו במנגנון של קבלת החלטות חלופית והביעו שמחה על כך שמישהו אחר יקבל עליו את האחריות להחליט עבורם, ולא הטילו כל ספק בהחלטות אשר נלקחות על ידי אפוטרופוסים עבורם. היות שפעמים רבות אנשים עם מוגבלות שכלית נוטים לרצות בתשובותיהם, ניסו המנחות לעודד את המשתתפים לדון הן בצדדים החיוביים והן בחסרונות של אפוטרופוסות ושל קבלת החלטות נתמכת. לאחר עידוד עיקש מצד המנחות להביע מגוון של דעות, נטו ארבעה משתתפים לשנות את עמדותיהם ולצדד בקבלת החלטות נתמכת והביעו עמדה מעט יותר פעילה וביקורתית כלפי קבלת החלטות חלופית. משתתפים אלו הביעו שמחה כאשר החלטות אשר התקבלו על ידי אדם אחר קרוב אליהם (כגון אפוטרופוס קרוב משפחה או איש צוות) תאמו את רצונם וצורכיהם. עם זאת, כאשר ההחלטות היו בניגוד לרצונם הם דיווחו על כעס, ושתי משתתפות גם החליפו אפוטרופוס שלהרגשתן רק הזיק להן. כך, לדוגמה, כאשר ליאור חשה שהאפוטרופוסית שלה [שהיתה חברה של האם] אינה דואגת די לצרכיה, היא נלחמה להחליפה באפוטרופוסית אשר תפעל כשותפה לקבלת החלטות ותתעניין בשלומה דרך קבע. למרות הסתייגותה גם מהאפוטרופוסית החדשה [האם], ליאור לא רצתה לוותר על אפוטרופוסית בחייה:

היא [אמא] דואגת לי, כשאני חולה היא באה, מביאה לי שתייה, אוכל, קונה בגדים. שהייתה חברה של אמא, היא לא דאגה.. אני אוהבת את ה- - - אני לא אוהבת שאנשים כמו החברה שלי, שיש לה אפוטרופוס לעצמה [הכוונה - ללא אפוטרופוס], זה לא כדאי, למה לא כדאי? האפוטרופוס לעצמו זה לא כדאי. כי הם שמים כסף בפנים החשבון ולה אי אפשר (ליאור, אישה עם מוגבלות שכלית).

שתי נשים אחרות התמידו בתפיסתן כי הן אינן מצליחות להסתדר לבד ולכן מעוניינות שאדם אחר יקבל עבורם החלטות חשובות.

הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית הגיבו בביטול על האפשרות להחליף את ממסד האפוטרופוסות בקבלת החלטות נתמכת ונתנו שני נימוקים להסתייגותם. ראשית, היות שהחשיבו את בנם כחסר מסוגלות הם סברו כי עליהם להיות הגורם המרכזי שמקבל החלטות. הורים מקבוצה זו נבהלו מהרעיון שמדינת ישראל מבקשת לקדם חלופות לממסד האפוטרופוסות ואף הגיבו בכעס רב על ניסיונותיהן של המנחות לבדוק עמם את היתרונות והחסרונות של מודל חלופי. לדעתם, מנגנון של קבלת החלטות נתמכת ינטרל לחלוטין את השפעתם על בנם. במקביל, הם ציינו כי להערכתם, שימוש בקבלת החלטות נתמכת יהיה לא יותר משינוי סמנטי, וזאת לאור חוסר המסוגלות של בניהם לקבל החלטות גם בהינתן תמיכה. ברוח זאת היו דבריו של ראובן, אב לאדם עם מוגבלות שכלית:

אני חושב שזה [קבלת החלטות נתמכת] שגוי בהחלט, אי-אפשר לוותר על מוסד האפוטרופוסות. היא יכולה לקרוא לזה בשם אחר, זה לא משנה, הם לא יכולים לקבל החלטות לבד, וצריך שמישהו יקבל את ההחלטות במקומם ורצוי שיהיה מישהו שאכפת לו ושיהיה לו שיקול דעת. נכון שצריך לשמוע אותם ובאמת לשמוע אותם, אבל בסופו של דבר ההחלטה היא של האפוטרופוס.

נימוק נוסף אותו העלו ההורים בהתנגדותם לפיתוח חלופה לאפוטרופוסות, היה שהחברה הישראלית איננה פתוחה ונגישה די הצורך לאפשר מנגנון מתון של קבלת החלטות נתמכת. לתפיסתם של ההורים, הסטיגמות החברתיות בחברה הישראלית כלפי אנשים עם מוגבלות שכלית וכן המצב הביטחוני הייחודי אינם מאפשרים מימוש של מנגנון קבלת החלטות נתמכת.

אין לי בעיה עם ליברליות, אין לי בעיה שיורידו את המושג הזה אפוטרופוס, אבל עוד פעם, כל זה צריך להיות מבוקר ובדוק, אם אנחנו במצב הזה. אני לא חושב שמדינת ישראל נמצאת במצב הזה, אני כן חושב שמדינות אחרות, יכול להיות, נמצאות במצב הזה, אני מכיר גם דברים שהם הרבה יותר שונים ממדינת ישראל, אני מסתובב הרבה בעולם, בארצות הברית ובאירופה זה שונה לגמרי מישראל, כל המוסד הזה בכלל של אנשים שהם חוסים הוא שונה לגמרי, המוגנות שלו, האוכלוסייה כן יודעת לקבל יותר את השונה וכן יודעת לעגן את זה בכל מיני חוקים במדינה שכן מגנים כמו שאת אומרת, כי בסך הכול הפחד שלי, אני מדבר על עצמי, זה ההגנה על אותו חוסה מכל מיני דברים שהוא חשוף אליהם, מהטרדות, מדברים, מדברים שכן יש לי את הזכות ונתנו לי כרגע כן להחליט בשבילו איזה דברים, טובים או לא טובים, בטוב או ברע (תומר, אב לאדם עם מוגבלות שכלית).

בשונה מאוכלוסיית האנשים עם המוגבלות השכלית, מתמודדים והורים למתמודדים העלו את הצורך לנקוט גישה של קבלת החלטות נתמכת עוד לפני שהמנחות העלו את האפשרות הזו. המתמודדים התייחסו לצורך בהכוונה ובעזרה בקבלת החלטות ואף התעניינו לדעת איך ישיגו לעצמם תומך. הם סברו כי עצמאות ותמיכה אינם מנוגדות, ושתמיכה תאפשר להם לקיים עצמאות. מתמודדים ייחסו חשיבות רבה לתמיכה שהם מקבלים מהסביבה ברוב תחומי חייהם, וסברו שתמיכה זו מקדמת אותם וטובה עבורם בתנאי שהחלטה הסופית תהיה בידיהם. מתמודדים חוו בחיוב תמיכה מצד אדם שהם סומכים עליו ונמצאים עמו בקשר קרוב. מתמודדים הרבו להדגים כיצד גורמי תמיכה שונים בחייהם, כמו בני משפחה, חברים וצוות טיפולי, ממלאים תפקיד חשוב במתן עזרה בקבלת החלטות:

אני אולי הייתי רוצה שמישהו יבוא אתי לפסיכיאטרית, כי לפעמים יש לי הרגשה שכמה שאני מסביר את עצמי היא לא לגמרי מבינה אותי ולא מתאימה לי תרופות שאני באמת, שעות של תרופות או- - אני חושב שהיא לא לגמרי- - אולי שהיא צריכה עוד חוות דעת ממישהו שמכיר אותי. בהיבט הזה אני חושב שאולי כן הייתי רוצה (גיא, מתמודד).

דוגמה נוספת היא ארבע מתמודדות שמשותפות בקבוצת תמיכה, שהסבירו שתמיכת הקבוצה והמנחות הגבירה אצלן את הרגשת הביטחון בקבוצה ובשעת קבלת ההחלטה. עם זאת, לא תמיד הן קיבלו את דעת הקבוצה ולעתים החליטו לפעול אחרת. שלושה מתמודדים הסתייגו משימוש גורף במנגנון של קבלת החלטות נתמכת וסברו שבמקרה של סכנת חיים (עניין רפואי מסכן או מצב פסיכוטי) רצוי שאדם אחר, ולא הם, יקבל החלטה על אשפוזם.

הורים למתמודדים הדגימו באיזה אופן הם תומכים כיום בבנם. הורים אלו ראו את עצמם כתומכים בקבלת החלטות בזמנים רגילים. הם הבדילו בין תקופות של רגיעה ותקופות משבר, כאשר בתקופות משבר הם ראו צורך לקבל החלטות במקום המתמודד כדי למנוע נזק. הורים למתמודדים שאינם אפוטרופוסים הרגישו שכבר היום הם פועלים בשיטה של קבלת החלטות נתמכת. גם הורים למתמודדים שהתמנו לאפוטרופוסים עבור בנם עשו זאת על מנת להוות סמכות משפטית לפעול למען בנם רק במסגרת תחום ספציפי שדרש התערבות חיצונית ולא באופן גורף. הורים אלו המשיכו לשמש כתומכים בתחומי חיים אחרים בהם הבן היה עצמאי ולא היה חשוף לנזק פוטנציאלי.

4. דיון

בחזרה
לתוכן

מחקר זה בחן את תפיסותיהם של אנשים עם מוגבלות שכלית, מתמודדים, הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית והורים למתמודדים כלפי מוסד האפוטרופסות, עצמאות וחלופות לאפוטרופסות, באופן ספציפי קבלת החלטות נתמכת. בפרק זה נדון בממצאים אשר הוצגו. הדיון יתמקד, ראשית, בהבדלים בתפיסות קבוצות המחקר השונות כלפי מוסד האפוטרופסות וכלפי קבלת החלטות נתמכת. שנית, נדון בטשטוש הגבול בין תפקיד ההורה והאפוטרופוס בקרב הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית. שלישית, נדון בתפיסות המשתתפים לגבי קבלת החלטות נתמכת. רביעית, נדון בתפיסות לגבי עצמאות של אנשים עם מוגבלות. חמישית, נציג את שלב המעבר מילדות לבגרות כשלב חשוב לחינוך לבגרות ועצמאות. לבסוף, נביא המלצות ליישום מסקנות המחקר.

א. הבדלים בתפיסות לגבי אפוטרופסות וקבלת החלטות נתמכת

ממצא עיקרי של המחקר היה כי למרות הבדלים בתפיסותיהן של קבוצות בעלי העניין השונות, משתתפים רבים, ובעיקר מתמודדים, הורים למתמודדים וחלק מהאנשים עם מוגבלות שכלית, הביעו רצון לעבור למודל של קבלת החלטות נתמכת. ברוח זאת, מתמודדים הדגישו את רצונם וזכותם להיות עצמאיים בהחלטות הנוגעות לחייהם; הורים למתמודדים שאפו להיות לעזר ולתמיכה לבניהם ולעודד ביטוי עצמאות רבים ככל האפשר, אך בתנאי שתהיה התערבות בקבלת החלטות במצבי משבר. יתר על כן, הורים למתמודדים אף העדיפו שבמקרים שבהם נחוצה מעורבות וקבלת החלטות עבור הבן, מעורבות זו תתבצע על ידי גורם שלישי חיצוני בעל סמכות ולא על ידם. חלק מהאנשים עם מוגבלות שכלית הביעו אף הם רצון בתמיכה בקבלת החלטות, אך חששו שזה אינו מעשי עבורם. אנשים אחרים עם מוגבלות שכלית הדגישו כי הם מעדיפים שאדם אחר (אפוטרופוס) יחליט עבורם בחלק מהמקרים היות שהם אינם מסוגלים לקבל החלטות עצמאיות בקשר לחייהם. לעומת מרבית האנשים עם מוגבלות שכלית, הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית הביעו עמדה חד משמעית כי חיוני עבורם לשמש אפוטרופוס לבניהם כדי שימשיכו להיות מעורבים בכל תחומי חייהם.

בחלק זה נבקש להציע מספר אפשרויות להסבר הבדלי הממצאים בין שתי קבוצות המוגבלות. ראשית, יש להתייחס לכך שקיימת שונות בין מוגבלות נפשית למוגבלות שכלית. בשתי סוגי המוגבלות קיים מנעד רחב באשר ליכולות ורמות תפקוד. יחד עם זאת, בעוד שבמוגבלות נפשית האדם מתמודד עם קשיים תפקודיים, במוגבלות שכלית הקשיים הקוגניטיביים מובילים לקשיי תפקוד אחרים. כך, לדוגמה, אף שבמצבים של פסיכוזא או הפרעות בהלך החשיבה, מתמודדים עשויים להתקשות בביטוי למחשבותיהם, במרבית הזמן אנשים עם מוגבלות נפשית מסוגלים לתקשר את רצונם והינם בעלי הבנה תקינה; ואילו אצל אנשים עם מוגבלות שכלית, יכולת התקשורת היא לעיתים פחותה (Ditchman, Werner, Sokol, Jones, Elg & Corrigan, 2013). מוגבלות שכלית גם מתאפיינת בקשיים בתפקודי ניהול (executive functioning), כלומר – הליכים קוגניטיביים שאחראים על יכולתו של הפרט לארגן את מחשבותיו, להעמיד סדר עדיפויות, לבצע ניהול זמנים ולקבל החלטות (Meltzer, 2007). למרות שאדם עם מוגבלות שכלית מסוגל ללמוד כישורים ולהתקדם בתחומים שונים, המוגבלות מלווה אותו כל חייו (Developmental Disabilities Assistance and Bill of Rights Act, 2000). לעומת זאת, מוגבלות נפשית מתאפיינת לעתים קרובות בהידרדרות ובהחרפה אפיוזודליות, שאחריהן האדם חוזר לתפקוד דומה (APA, 2000).

שנית, ייתכן כי תפיסות ועמדות של הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית לעומת תפיסות ועמדות של הורים למתמודדים, וכן תפיסות של אנשי מקצוע והחברה הרחבה – כל אלה מובילות לתהליך שונה של חיברות אצל שתי קבוצות המוגבלות. החיברות מושפעת, בין היתר, משאלת השלב בחיים שבו המוגבלות מתחילה להשפיע על התפקוד של האדם. מוגבלות שכלית באה לידי ביטוי בשנות החיים הראשונות ומשפיעה על התפתחותו של הילד. ההורים מכירים בקשייו האובייקטיביים של הילד ומתמודדים עם הורות לילד עם מגבלה מראשית חייו (Muggli, Collins & Marraffa, 2009). אנשי מקצוע ואחרים בחברה מעבירים להורה מסר כי לבנם מסוגלות פחותה אשר תמשיך לאורך כל חייו. השיח החברתי של מסוגלות פחותה נקלט ומופנם אצל ההורים, והוא מועבר לאנשים עם מוגבלות שכלית על ידי ההורים ודמויות מפתח נוספות

בחברה, לרבות אנשי מקצוע בגנים ובבתי ספר, במסגרות הדיור ובעקיפין גם דרך מדיניות משרד הרווחה. מחקרים מצביעים על קשר בין תפיסת ההורה ואחרים את מסוגלות הפרט ובין האוטונומיה והעצמאות שהפרט מפתח (Huang & Lee, 2010; Gordon & Rinaldi, 2010).

קיים שוני בתהליך החיברות בין אנשים עם מוגבלות שכלית לבין מתמודדים היות ועל פי רוב מוגבלות נפשית פורצת בשלבים מאוחרים יותר. למרות מחקרים שמצאו שאנשים שחלו בסכיזופרניה גילו מידת אוטונומיה נמוכה יותר מקבוצת השווים עוד לפני פרוץ המחלה (Reichenberg, Rabinowitz, Weiser, Mark, Kaplan & Davidson, 2000), הידע בתחום בריאות הנפש מלמד שברוב סוגי מחלות הנפש, פרוץ המחלה סביב גיל 20 עד 25 (APA, 2000) גורר עמו הידרדרות משמעותית וחדה בתפקוד בהשוואה לתקופה שקדמה לכך (Sadock & Sadock, 2007). אפשר אפוא להניח שלאור התפקוד התקין בשנים הראשונות ובהתבגרות, הורים למתמודדים אפשרו עצמאות לבנם, ובהתאם המתמודדים טיפחו ציפייה כי עליהם לגלות עצמאות גוברת ככל שהם מתבגרים.

השערה שלישית וחשובה להסבר ההבדלים בין אנשים עם מוגבלות שכלית לבין מתמודדים בתפיסת האפשרות למימוש עצמאות בעזרת קבלת החלטות נתמכת, הינה ההכרה כי ההבדל הינו תוצר, בעיקר, של הבנייה חברתית. הפער הקיים הינו תולדה של הבדלי תפיסות ועמדות אצל ההורים ואצל החברה וניכר כי להבניה חברתית יש תפקיד חשוב ביותר בהבנת ההבדלים בעמדותיהם של בעלי העניין העיקריים. הבניה חברתית זו מציבה אדם עם מוגבלות שכלית במקום ירוד יותר. מחד גיסא, הגישה אליו מצד החברה היא פטרנליסטית, ומאידך גיסא, יכולתו של האדם עם המוגבלות השכלית להתנגד לפטרנליזם ולעמוד על זכויותיו היא פחותה מזו של המתמודד. משכך ההכרה ביכולת ובזכות של אנשים עם מוגבלות שכלית להתנהל ללא אפוטרופוס ובעזרת תמיכה היא נמוכה בהרבה. תפיסה זו מחלחלת ומשפיעה על עמדת אנשים עם מוגבלות שכלית אשר סבורים כי האפוטרופוס הוא שצריך לקבל את ההחלטות על חייהם. לעומת זאת בולטת ההכרה הגבוהה בצורך בתמיכה כחלופה לאפוטרופוס, בקרב מתמודדים והוריהם. כדוגמא להמחשת התפקיד של ההבניה החברתית בעיצוב ההבדלים בין הקבוצות ניתן לראות את ארגון Inclusion Czech Republic (לשעבר SPMP) בצ'כיה⁴. ארגון זה הינו הארגון היציג של הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית בצ'כיה והינו אחד הארגונים המובילים ליישום סעיף 12 לאמנה לזכויות אדם של אנשים עם מוגבלויות ולשימוש בכלים חלופיים לאפוטרופוסות תוך הבטחת הכשרות המשפטית המלאה של הפרט.

לסיכום, אם כי קיימים הבדלים אובייקטיביים בין מוגבלות שכלית לנפשית, המוגבלות האובייקטיבית היא נקודת פתיחה בלבד. העמדה כי אנשים עם מוגבלות שכלית בישראל צריכים להיות תחת אפוטרופוסות ברובה אינה נובעת מהמאפיינים האובייקטיביים של המוגבלות וגם לא ממגבלות של משאבים ציבוריים (בהשוואה למדינות כמו קנדה), אלא מהבניה חברתית. שכן בצ'כיה, על אף מגבלות במשאבים הציבוריים, העמדה הרשמית של הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית היא כי בניהם לא צריכים להיות תחת אפוטרופוסות וכי יש לפתח עבורם שירותי תמיכה תוך כיבוד כשרותם המשפטית.

ב. טשטוש הגבול בין תפקידי ההורות והאפוטרופוסות אצל הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית

ממצאי המחקר הראו כי לכלל המשתתפים לא היה מידע מספק על אודות האפוטרופוסות (ידיעת החובות, הסמכויות, גבולות התפקיד וזכויות החסוי). הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית נטו לטשטש את גבולות האפוטרופוסות ולצקת לתוכה את התפקידים ההוריים שמילאו עד שמלאו לאדם עם המוגבלות ה שכלית 18 שנים. טשטוש גבולות זה הוביל לכך שהמועמד הטבעי לתפקיד האפוטרופוס עבור אנשים עם מוגבלות שכלית היה ההורה. לעומת זאת, אצל הורים למתמודדים לא היה טשטוש גבולות, והם גם העדיפו שהאפוטרופוסות תהיה שמורה לגורם חיצוני כדי להבדיל בין תפקידו הסמכותי של האפוטרופוס ותפקידו של ההורה.

אף שההורים נתפסים כאפוטרופוסים טבעיים בזכות ההיכרות הקרובה עם הבנים, לטשטוש הגבולות בין תפקיד ההורה לתפקיד האפוטרופוס השלכות רבות, חלקן בלתי רצויות: ראשית, קיים קושי למלא שני תפקידים במקביל; שנית, נמשך יחסו של ההורה-האפוטרופוס אל בנו כאל חסר מסוגלות, ומתקבע מעמדו

⁴ <http://www.spmper.cz/en/introduction/>

כילד גם בבגרותו; שלישית, היות שתפקיד האפוטרופסות מקושר ישירות עם הפונקציה ההורית, הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית חרדים מאוד לעתיד בניהם אחרי מותם של ההורים. חרדה זו מתעצמת כאשר אין אח או קרוב משפחה שיכול או מסוגל לשאת בתפקיד; רביעית, טשטוש הגבולות עשוי להגביל למעשה את כשרותו המשפטית של האדם עם המוגבלות השכלית. במילים אחרות: מעורבות רבה של הורים בהחלטות יומיומית מובילה מטבע הדברים לפנייה אוטומטית אליהם על חשבון ההתנסות העצמאית של האדם המוגבל; חמישית, מאפייני האפוטרופסות, הכוללים כפיית החלטות, הגבלות ושליטה בכוח, פוגעים באופן טבעי באינטימיות ובקרבה שבין הורה לבנו הבוגר.

ג. תפיסות לגבי קבלת החלטות נתמכת

כפי שכבר נאמר, שלוש מתוך ארבע קבוצות המחקר (מתמודדים, הורים למתמודדים וחלק מהאנשים עם מוגבלות שכלית) ביטאו את הצורך בקבלת החלטות נתמכת. לעומת קבוצות אלו, הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית התנגדו לשימוש במודל של קבלת החלטות נתמכת, אשר לתפיסתם הינו מודל ליברלי שאינו מאפשר להם שמירה מלאה על בניהם. הורים אלו גם התקשו להבין את ההבדל בין מודל זה לבין אפוטרופסות. לדעתם, מדובר בשינוי סמנטי בלבד, שכן הם ימשיכו למלא אותם התפקידים שמילאו עד עתה. כל המשתתפים הציגו שאלות רבות על אופן יישומו של המודל. ממצאים אלו מצביעים על הצורך במתן מידע מלא על מעמד האפוטרופסות ועל קבלת החלטות נתמכת לאנשים עם מוגבלות ולהוריהם. יש ללוות את המידע בהסבר כי המעבר למודל של קבלת החלטות נתמכת יכול לסייע לאנשים משתי קבוצות המוגבלות במימוש זכותם לאוטונומיה ולהגדרה עצמית (Werner, 2012).

ד. תפקיד העצמאות ותפיסות לגבי עצמאות

על אף רצונם של אנשים עם מוגבלות להיות עצמאיים, נמצא כי הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית היו סבורים כי חשוב לעודד חויית/תחושת עצמאות אצל בניהם, אך מיעטו לעשות זאת בפועל, ואילו הורים למתמודדים הכירו בחשיבותם של שני המרכיבים גם יחד – עידוד עצמאות ומתן תחושת עצמאות. מתמודדים ראו את עצמם כעצמאיים, והורים למתמודדים נמצאו נכונים יותר לראות בבנם אדם עצמאי שמסוגל לקבל החלטות בנוגע לחייו. לאור רצונם העז להיות עצמאיים ומתוך כבוד לרצון זה, מתמודדים והורים למתמודדים קיבלו בחיוב מעורבות של גורם אחר בתהליך קבלת ההחלטות רק כאשר האדם עם המוגבלות, או ההורה, חשו כי בנם אינו מסוגל להחליט בתחום הספציפי בזמן משבר. לעומת זאת, גם אם חלק מהאנשים עם מוגבלות שכלית העריכו מאוד את העצמאות, מרביתם גם הדגישו כי לעתים קשה להם להחליט ללא עזרה. באופן דומה, הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית רצו לעודד אצל בניהם תחושת עצמאות, ועם זאת, במקרים רבים ניסו ההורים לכוון את האדם להחלטות שנראו נכונות להם עצמם. במילים אחרות – הורים אלו אכן מכירים בחשיבותו של מתן תחושת עצמאות וחוויה של עצמאות, אך החשש מפני נזק ופגיעה בבנים הבוגרים והרצון לגונן עליהם גוברים על מתן עצמאות בפועל.

ההבדלים בתפיסותיהן של שתי קבוצות ההורים ניכר בשיח השונה שלהן לגבי הקשר שבין עצמאות ומסוגלות. ממצאי המחקר הראו כי תפיסותיהם של אנשים עם מוגבלות שכלית בנוגע לעצמאותם היו קשורות במידה רבה לתפיסות א-פריוריות של אחרים, בהם ההורים, בנוגע למסוגלותם. ככל שההורים תפסו את בניהם כבעלי מסוגלות פחותה, כך הם אפשרו להם מידה פחותה יותר של עצמאות והיו מעורבים במידה רבה יותר בהחלטות לגביהם. תפיסה זו הובילה הורים למתן פחות אפשרויות לקבלת החלטות עצמאית ופחות אפשרויות ליישום קבלת החלטות נתמכת. פועל יוצא מהליך זה הוא שאנשים רבים עם מוגבלות שכלית תפסו את עצמם כבעלי מסוגלות פחותה לקבל החלטות באופן עצמאי. אפילו כאשר אנשים עם מוגבלות שכלית חשו כי הם מסוגלים להתנהל בתחום כלשהו באופן עצמאי, התחושה לוותה באמביוולנטיות וברצון להמשיך ולשמר את מעמדו של האפוטרופוס. לעומת הורים אלו, הורים למתמודדים הדגישו יותר את חשיבותה של העצמאות, ותפיסות של חוסר מסוגלות ניכרו רק במקרים ספציפיים שבהם הבן הפגין קושי. גם במקרים של חוסר מסוגלות באוכלוסיית המתמודדים, עדיין שררה הכרה בחשיבותו של מתן תמיכה וליווי ובהעדפתם של שני אלה על פני מינוי אפוטרופוס.

בחזרה
לתוכן

ה. מעבר לבגרות וחינוך לעצמאות

ממצאי המחקר שהובאו לעיל מצביעים על חשיבותו של החינוך לעצמאות כבר בשלבי התפתחות מוקדמים כדי שאנשים עם מוגבלות יוכלו לפתח תפיסה של מסוגלות עצמית ועצמאות. תיאוריות של הגדרה עצמית מדגישות שיסודות ההגדרה העצמית נבנים בגיל צעיר. כבר אז מקצים מקום מרכזי לתמיכה מגורמי חייבות שמתפקידם לעודד הגברת מוטיבציה להגדרה עצמית (Deci & Ryan, 2000; Soenens & Vansteenkiste, 2005). לגורמי חייבות יכולת מכרעת לעזור לילדים עם מוגבלות להתפתח כבעלי יכולת בחירה בחייהם המבוגרים (Ryan & Solky, 1996). הורים, אנשי מקצוע במערכת החינוך, במערכת הדיור, במערכת הרפואית ובחברה הרחבה – אחראים על הקניית מיומנויות הגדרה עצמית לילדים הצעירים. בנוסף, קיימת חשיבות בהקניית מיומנויות של בחירה כבר בגיל צעיר כדי שילדים אלו יפתחו סדרי עדיפויות, יבחרו מה הם אוהבים ולא אוהבים ומה הם רוצים ולא רוצים – כל זאת כדי לסכל מלכתחילה חוסר-אונים נרכש בבגרות (Liso, 2010). שיח בונה בנושאים של הגדרה עצמית מעודד אדם לראות בעצמו בוגר בעל הגדרה עצמית ולעמוד על זכויותיו כחבר בוגר בקהילה (Clement, 1996).

תפקידם החשוב של הורים, אנשי חינוך, אנשי מקצוע אחרים ואנשים בחברה הרחבה בחינוך להגדרה עצמית מתעצם פי כמה בתקופת המעבר של אנשים עם מוגבלות לבגרות (בגיל 18) (transitioning to adulthood). בבגרות מסתיימת האחריות החוקית של ההורים, והצעירים מקבלים שליטה על חייהם – על פעולותיהם והחלטותיהם. הבוגרים חופשיים לבחור את תחומי העניין שלהם ולחיות את חייהם לפי תפיסתם (Murphy, Clegg & Almack, 2011). מחקרים הראו שאנשים עם מוגבלות שכלית אינם מודעים תמיד למעבר ממעמד של מתבגר לבוגר (Mill, Mayes & McConnell, 2009). מינוי אפוטרופוס לאנשים עם מוגבלות מטשטש פעמים רבות את המעבר הזה ומקבע את האדם כילד ואת ההורה – כמי שמנהל את חייו. עם זאת, אנשי מקצוע שעובדים עם אנשים עם מוגבלות שכלית בשלב המעבר לבגרות, מדגישים שלאנשים עם מוגבלות שכלית יש רצון וגם יכולת להביע את רצונותיהם, אם כי ההבנה והחשיפה של רצונות אלו איננו פשוט ומצריך מיומנות ויצירתיות מצד ההורה ואיש המקצוע. במילים אחרות: ניתן לעודד אנשים עם מוגבלות לבגרות ועצמאות על ידי מתן כלים מתאימים לעצמאות אישית בהתאם ליכולתו של הפרט. חשוב לעודד סביבה מתאימה ופתוחה להסכמה עם החלטותיו של הפרט ולהקניית אפשרויות בחירה אמיתיות (Murphy et al., 2011).

ו. המלצות ליישום מסקנות המחקר

בהתאם לממצאי המחקר, להלן המלצות מעשיות לקידום זכות היסוד להגדרה עצמית והאוטונומיה של אנשים עם מוגבלות:

1. חשוב להכיר בשונות בין בני אדם ולהתרחק מהכללות המושתתות על סוג המוגבלות. בקבלת החלטות לגבי אפוטרופסות וקבלת החלטות נתמכת יש לזוז מהמודל הרפואי הקלאסי אשר נשען במרביתו על חוות דעת רפואית קלינית. במקום זאת יש לבחון את יכולות הפרט לצד מערך התמיכה שלו והיכולות המתפתחות של הפרט. כלומר, יש לזהות את הצרכים הייחודיים לכל אדם עם מוגבלות מבחינת רמת התמיכה הנדרשת והתחומים שבהם היא נחוצה. גישה זו תואמת את גישת האדם במרכז (person centered planning), העוזרת לגורמי תמיכה לראות את האדם כבעל שאיפות, רצונות ויכולת הגדרה עצמית במה שנוגע לעתידו (Whitney-Thomas & Timmons, 1998). ברוח זאת, רצוי לנתב את התמיכה בקבלת החלטות על פי דעתו של הפרט לגבי טובתו ולא על פי דעתה של הסביבה, כפי שנהוג בקבלת החלטות חלופית (substituted decision making). ויותר מזאת – יש להתרחק מאבחונים אובייקטיביים או ממדיניות גורפת שדורשת מינוי אפוטרופוס ולפעול לבדיקת יכולתו האישית של כל אדם באשר הוא. כמו כן, חשוב להכיר בכך שהיכולות של אנשים עם מוגבלות שכלית אינן סטטיות, אלא מתפתחות ככל שהאדם זוכה בעצמאות ובתמיכה.
2. כדי לצמצם את הפער בין מתן תחושת עצמאות לבין הכרה של ממש בערך העצמאות יש לחדד את ההבנה של הורים, אנשי מקצוע ואחרים בחברה להבדל בין שני מרכיבים אלו ולהדגיש את חשיבותו העיקרית של המרכיב השני. מתן תחושת עצמאות בלבד איננה מספיקה בכדי להוביל לעצמאות

מלאה בפועל היות והיא מטשטשת את העובדה שאת ההחלטה בפועל קיבל אדם אחר ולא האדם עם המוגבלות.

3. חשוב להתמקד במתן תמיכה, סיוע וליוי להורים, היות שהורים רבים (ובעיקר הורים לאנשים עם מוגבלות שכלית) הביעו חשש והתנגדות ליישום מודל של קבלת החלטות נתמכת והסרת אפטרופסות. מחקר זה חשף עד כמה ההורים הם משמעותיים בעיצוב תפיסות הבנים. שינוי של ממש בתחום האפטרופסות ובקידום זכותם של אנשים עם מוגבלות לעצמאות ולאוטונומיה אינו אפשרי ללא שההורים יהיו שותפים לשינוי. כדי להשיג שיתוף פעולה מצד ההורים חשוב שהם יכירו בכך שהשימוש במודל של קבלת החלטות נתמכת הוא לטובת בניהם. יש לקיים עם ההורים דו-שיח פתוח וגלוי שיאפשר התחקות על מקור התנגדותם ומתן ביטוי לחששותיהם. חשוב לצייד את ההורים במידע ובהכשרה על קבלת החלטות נתמכת ומה מבדיל בינה לבין האפטרופסות. חשוב להסביר כיצד ניתן להגן על הבנים והבנות מפני ניצול ונזק אשר עומדים בראש חששותיהם של ההורים. גם חשוב שההורים יבינו שאת ערכי ההגדרה העצמית והאוטונומיה יש לאזן בערכים של טיפול והגנה על בניהם; כלומר, ייתכנו מצבים שבהם יש להעדיף את ערכי הטיפול וההגנה. יישום בלתי אחראי של הזכות להגדרה עצמית מבלי לבחון תחילה את היכולת האישית לחשיבה ביקורתית, עלול לחשוף אנשים פגיעים ממילא לפגיעות שהן תוצאת הבחירות שנעשו על ידם מתוך הבנה מועטה של ההשלכות (Murphy et al., 2011).

4. ברוח השערת החיברות לעיל, יש לעודד אצל אנשים עם מוגבלות שכלית לרכוש מיומנויות ועצמאות כבר בתקופת הילדות. מחקרים מדווחים (לדוגמה: Wong, Clare, Holland, Watson & Gunn, 2000) על תחומים שבהם אדם עם מוגבלות שכלית מסוגל לרכוש מיומנויות חדשות ולגלות, בעזרת תמיכה, יכולות לעצמאות. ללא הכשרה ולמידה מעמיקה בנוגע לעצמאות, יתקשה הפרט לפתח יכולות אלה. יש לספק ללבוגרים עם מוגבלות ידע והכרה משפטית בזכותם לנהל את חייהם. בעוד מינוי אפטרופוס מחזק את תהליך החיברות ומקבע את הפרט כחסר מסוגלות, הכרה משפטית בזכות האדם לנהל את חייו תעודד שיח של עצמאות. התערבויות לפיתוח עצמאות יתבצעו במערכת החינוך במקביל להכשרת ההורים לתמיכה מעצימה בבניהם בדרך לעצמאות.

5. לאור חששם של ההורים כי מסוגלות ועצמאות אינן אפשריות בגלל יחס הסביבה, חשוב מאוד לפעול לשינוי עמדות כללי בציבור היות שתפיסות חברתיות וגם תפיסותיהם של אנשי מקצוע מקבעות את תפיסות ההורים והפרט. לשם כך יש להנחיל בבתי הספר ובקרב נותני שירות בחברה (כגון בנקים, עורכי דין, גורמים מסחריים) ערכים ברוח אמנת האו"ם – שוויון, הכלה ואי-אפליה.

6. היות שבקרב המשתתפים במחקר נשמעו קולות ברורים המצדדים במודל של קבלת החלטות נתמכת, רצוי לערוך פיילוט של שירות מסוג זה. יש לבנות מודלים בהתאמה לאוכלוסיות השונות של המוגבלות ובהתאם לצרכיהם האישיים של האנשים – לדוגמה: שירות לקבלת החלטות נתמכת אצל אנשים עם מוגבלות שכלית יתמקד בהכרת זכות האדם לעצמאות ולטיפוח העצמאות. דו-שיח פתוח וחינוך יביאו למעבר של הפרט ממצב תלותי למצב שבו הוא מסתגל לסטאטוס החדש של אדם בוגר ובעל זכות בחירה. בנוגע למתמודדים, יש להתמקד בחינוך והכשרה מעשיים לקראת קבלת החלטות עצמית. המתמודדים ילמדו להבדיל בין תחומים שהם אינם חשים בהם צורך להסתייע בהתערבות חיצונית לבין תחומים שבהם היו רוצים להסתייע באחר. גם יש להכשיר את הפרט ללמוד לבקש ולקבל סיוע כזה, ואת אנשי המקצוע ובני המשפחה יש להכשיר ולהתאים למודל של תמיכה בקבלת החלטות לפי צורכי האוכלוסייה שנוקקת לסיועם.

אנו מקוות כי יישום ההמלצות אשר הובאו במחקר זה יוביל לקידום מעמדם של אנשים עם מוגבלות בחברה. יישום של גישות קבלת החלטות נתמכת יקדם את זכותם של אנשים עם מוגבלות לקבל בעצמם החלטות הנוגעות לחייהם ויביאו למימוש בפועל של סעיף 12 לאמנת האו"ם בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות.

* את הנספחים של הדוח והרשימה הביבליוגרפית ניתן למצוא ב: <http://www.sw.huji.ac.il/article/2385>

עריכה: נוגה קדמן

עיצוב: יעל בוברמן

איור עטיפה: רינת גלבווע

להזמנת הרצאות, חומרים ודפי מידע נוספים בנושא ניתן ליצור קשר

בזכות!

בזכות, המרכז לזכויות אדם
של אנשים עם מוגבלויות, עמותה
מיסודה של האגודה לזכויות האזרח בישראל

כנפי נשרים 3, ירושלים 9546406

טלפון: 02-6521308, פקס: 02-6221283

mail@bizchut.org.il www.bizchut.org.il